

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

TANULMÁNYOK KRÚDY GYULÁRÓL
MÓRICZ ZSIGMOND GYERMEKVERSEIRŐL
150 ÉVES A JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

2018
•
IV.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET
A MEGYE ÖNKORMÁN@YZATÁNAK FOLYÓIRATA
MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT
53. ÉVFOLYAM, 2018. IV. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.
Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

IRODALOMTÖRTÉNET

Krúdy-konferencia

JÁNOSI ZOLTÁN	
Szindbád repülőgépe	3
GINTLI TIBOR	
Profán vezeklések (<i>Szindbád megtérése</i>)	15
STURM LÁSZLÓ	
Álmok és kiutak. Krúdy Gyula: <i>Palotai álmok</i>	20
MINYA KÁROLY	
Krúdy párnovellája: <i>A hírlapíró és a balál</i> , valamint az <i>Utolsó szívar az Arabs Szüirkénél</i>	31
KEMÉNY GÁBOR	
Krúdy kettős tükörben: pastiche és paródia	35
PETHŐ JÓZSEF	
A Krúdy-próza poétikusságának kérdéséhez	43
HAMAR PÉTER	
A Krúdy-művek közegellenállása a mozgóképpé formálással szemben	53
KARÁDI ZSOLT	
Krúdy Gyula színházi témájú írásai a <i>Debreceni Ellenőr</i> hasábjain	59
	*
MERCS ISTVÁN	
VÉGH BALÁZS BÉLA laudációja	68
VÉGH BALÁZS BÉLA	
Móricz Zsigmond és a magyar gyermekköltészet	70

TÖRTÉNELEM

NÉZŐ ISTVÁN	
Százhatvan éve született Liptay Béla, Kisvárdai első díszpolgára	79
NÉMETH PÉTER	
Életképek a 150 éves Jósza András Múzeum történetéhez	96

KOPKA JÁNOS	
Iskola, amely a semmiből lett naggyá	
Szubjektív emléklapok „A Széchenyi” száz évéről	114

IRODALOM

KARÁDI ZSOLT	
Ég és Föld között	
Buda Ferenc laudációja	121
BUDA FERENC	
Isten szalmaszálán – vers	123
KOVÁTS JUDIT	
Felvételi – regényrészlet	124

SZEMLE

Az „erdélyiség” üzenetei (NAGY BALÁZS)	131
--	-----

A borítókön Krúdy Gyula portréi láthatók.

JÁNOSI ZOLTÁN

Szindbád repülőgépe

„A Nyírség Magyarország legszebb tája.”
(Krúdy Gyula)

Krúdy Gyula és Nyíregyháza kapcsolatáról az író révbe érésének korától, de különösen a szülővárosában, 1924-ben (a város örökváltságának századik évében) ékesen megünnepelt negyedszázados (valójában akkor már ennél is több) alkotói jubileumának évétől már számos írás született. Előbb helyi újságírók, nyíregyházi városi hivatalnokok, helytörténészek tollán fénylettek föl az író és szülővárosa kapcsolatát elemző sorok, majd átütő erővel, főképpen Katona Béla Krúdyra figyelő munkásságától fogva irodalomtörténészek, nyelvészek műveiben is. Ennek a kapcsolatnak az egész írói teljesítményre történő kihatását maga az alkotó is igen gyakran kiemelte, s ezzel ő maga is generálta az utókor ilyen irányú kutatásait. Szinte szállóigévé (vagy szállóige-sorozattá) lettek Krúdynak az alábbi, immár közismert mondatai: „Nagyon sokat köszönhetek én Nyíregyházának. Az emberre és különösen az íróra egész életének kialakulásában a legnagyobb hatással van az a légkör, ami első fiatalságának éveiben körülveszi, azok a benyomások, amiket akkor magába fogad. Bizonyos, hogy én sem lettem volna az, aki vagyok, ha történetesen nem a Nyírségben élem ifjúságomnak ezeket az éveit. Negyedszázada, hogy elkerültem onnan, de ma is úgy érzem, hogy majd’ minden írásom ott gyökerezik a nyírségi földben.”¹ A szintén nyíregyházi (a város akkori szomszédságában, Oroszon született) irodalomtörténész, Katona Béla a *Nyíri csend* (1903); *A szakállszárítón* (1906); *Pajkos Gaálék* (1906); *Hét szívhafa* (1907); *Szindbád ifjúsága* (1911); *Andráscsik örököse* (1909); *Napraforgó* (1918); *N. N.* (1922); *Az utolsó gavallér* (1925); *Valakit elvisz az ördög* (1956).² című művekben jelöli meg Krúdy Gyula „nyíregyháziságának” a legnyilvánvalóbb példáit. „A nyíregyházi gyermek- és ifjúkor emlékei...sohasem halványultak el benne, egész életművét át meg átszövik a nyírségi vonatkozások. Ha nem is ő írt először Nyíregyházáról, Nyíregyháza mint sa-

* A rovatban olvasható tanulmányok előadásként hangoztak el az „Ennek a városnak voltam az írója” címmel, Krúdy Gyula születése 140. évfordulója tiszteletére megrendezett, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával Nyíregyházán tudományos konferencián Nyíregyházán, 2018. október 19-én, a Móróc Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban.

¹ Idézi: KATONA BÉLA: Krúdy Gyula és a Nyírség. In: K. B.: A megye irodalma. Táj és irodalom. Az irodalom Szabolcs-Szatmárban, Szabolcs-Szatmár az irodalomban. Nyíregyháza, 1998. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Megyei Pedagógiai Intézete és Továbbképző Központja, 69. [KATONA, 1998.]

² Kisebb hazám. Szabolcs-szatmári irodalmi olvasókönyv. Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta: KATONA BÉLA. Nyíregyháza, 1987. Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Pedagógiai Intézet, 346. ; Vö. Továbbá KATONA, 1998. 69–108.

játos hangulatú kisváros Krúdy írásaiban vonult be igazán az irodalomba”³ – mondja összegző erővel az író és a felnevelő lakóhely kapcsolatáról.

Az irodalomtörténész 21. századi, nyíregyházi Krúdy-kutató utódja, a nyelvész-stilisztika Pethő József 2008-ban külön könyvben foglalta össze az írónak a városát érintő, a lakóhelyet vagy lakóit említő legfontosabb regény- vagy novellarészleteit, leveleit, azt is megjegyezve munkája kezdetén, hogy Krúdy és szülővárosa viszonyának konkrét szöveghatásai szinte felmérhetetlenek. Ezért írja az egybegyűjtött írások élére: „Még sok-sok hasonló bizonyítékot: azaz szöveget, szövegrészt citálhatnánk annak igazolására, hogy Krúdy a hosszú távollét évtizedei alatt, élete végéig megmaradt Nyíregyháza hűséges fiának, hiszen pályája egészén át számos regényben, novellában, publicisztikai írásban idézte fel nyíregyházi ifjúsága emlékeit.”⁴ S e két szerzőn kívül más elemzők munkái is bőven tartalmazzák Krúdy szülőhelyére valló téziseit, utalásait, feljegyzéseit a kocsmák és kocsmárosnék alapos ismeretétől a tírják és zsidó asszonyok ruhaviseleti szokásáig, a Selyem utcán szerenádozó cigányzenekar énekéig.

A motívumok, figurák, történetek, nevek, helyszínek, ételek „nyíregyházi” karakterének lajstromozó nyomozása kétségtelenül nagyon fontos az írói világ forráshálózatának feltérképezéséhez, de mégis csupán egy szűkebb részét, egyetlen, noha kétségtelenül színes, de elsősorban a lokalitás feltápláló erőit megjelenítő aspektusát tudja adni Krúdy és városa sokrétű, ám az írói teljesítményben más szinteken is markánsan visszatükröződő kapcsolatának. Mindezek a színező és lokalizáló stílusjegyek, dokumentáció-töredékek a maguk kétségtelenül stílusformáló és számottevő helytörténeti és élményforrás-megjelölő szerepük mellett is „csupán” a stílárís szövegrétegekbe szilárdult, felszíni vonásait adják az író és a „tírják” főváros ezeknél (de ezeken át) jóval mélyebbre is mutató viszonyának. Szindbádnak a szülővárosához és környékéhez kötődése – és ennek a kötődésnek a hatása az egész életművére – mindezeknél lényegszerűbb írói vonásokra is ráismertet. Még többet kínál, mint az a stílus felszínén sziporkázó emléktöredékekből, nevekből, helyszínekből, történet-fragmentumokból az első pillanatra látszik. (Noha nyilvánvalóan ennek a mélyebb kapcsolatnak a jeleit hordozzák a szövegalkotás leginkább látható, a helyi emlékeket megnevező vonásai is.)

Krúdynam – és általában minden fontosabb hősének – a *szabadságvágy* volt ugyanis a leginkább a bensőjében égő lélektani, morális és történeti kulcsfogalma. Ez tükröződik meghatározóan műveinek kompozicionális, jellemformáló és az előtte járó epikai hagyománytól európai szinten is gyökeresen eltérő, új stílust kialakító írói látásmódjában is. A szabad, a korlátoktól, a gátaktól mentes magyar és európai szellem független mozgása át a téren, időn, keresztültörve – főképp – a realista referencialitás kereteibe fogott prózaírói szemléletformákon. Ennek a centrális, alkotói szabadságtudatnak az egyik forrása ugyan a Krúdy család negyvennyolcas örökségében, a másik viszont Nyíregyháza történetében és szellemi-kulturális hagyományából fakadt. A

³ KATONA BÉLA: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája. I. Nyíregyháza. Nyíregyháza, 1994. Jóna András Múzeum, 64.

⁴ PETHŐ JÓZSEF: Krúdy és Nyíregyháza. In: Krúdy Gyula: Ószinte nyíregyházi kalauz. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: PETHŐ JÓZSEF. Nyíregyháza, 2008. Krúdy Könyvkiadó, 7–8. [PETHŐ, 2008.] Pethő József gyűjteményét kiemelt forrásműként használtam. J. Z.

lineáris időt megtörő látásmódjának elemi koordinátáit is a városnak és környékének egyik társadalmi rétege (ennek szelleme, életmódja) sugározta – a nyírségi természet vibráló csodái mellett – az író alkotói látóhatárába. Ez a forrás a város és környéke hasonló irányokba vezető geográfiai-természeti vonásaival együtt csörgedezett be csöndesen, de annál jelentősebb szerepekben az író poézisébe.

Katona Béla pontos képet ad Krúdy Gyula felmenőinek 1848-hoz fűződő kapcsolatáról, amelynek öröksége köztudottan kitörölhetetlenül élt, annak minden erejével, szabadságszeretetével az íróban. „Családja ... apai ágon nem nyíregyházi volt, a Felvidékről, Nógrádból származtak a Nyírségbe. Nagyapja, aki honvédkapitányként küzdött végig a szabadságharcot, még a nógrádi Szécsénykovácsiban született. Ez a nagyapa, legidősebb Krúdy Gyula költözött a szabadságharc után Debrecenbe, majd később Nagyállóba, Szabolcs akkori székhelyére. Egy ideig vármegyei főügyész volt, majd ügyvédi irodát nyitott Nyíregyházán. Évtizedeken át elnöke volt a 48-as honvédek egyletének, sőt élete vége felé a Honvéd Menház parancsnoka is Pesten. Zárkózott, gőgös embernek ismerték, unokáinak azonban szívesen mesélgetett a szabadságharcról... Íróasztalának fiókjában rendkívül becsben tartott egy apró fekete dobozt, amelyben egy kis darab, állítólag Garibaldi vérében áztatott, foszladozó gyolcsot rejtegetett, amelyet ritka ünnepi alkalmakkor, szertartásosan megmutatott a kíváncsi és ámuló unokáknak is. Különösen sokat mesélt a nagyapa öccséről, Krúdy Kálmánról, aki szintén részt vett a szabadságharcban, sőt a bukás után sem tette le a fegyvert, hanem gerillaháborút kezdett az osztrák hatóságok és az áruló nemesek, az ún. „pecsovicsok” ellen. Hosszú ideig rettegésben tartotta csapatával az Ipolyság urait. Végül törbe csalták, s egy árulóvá lett unokatestvére lőtte agyon a vadkerti erdőben. Alakját már Mikszáth is megörökítette Krúdy Kálmán csínytevéséi című kisregényében.”⁵ Krúdy maga többszörösen is hangot ad a 48-as nagyapa erős jelenlétének a szellemében. „Nos, nagyatyám valóban honvéd kapitány volt 48-ban – emlékezik nagyapjára a hozzá kivételes erővel kötődő unoka –, és a komáromi sáncokon a menyecskéket táncoltatta, amikor a német ágyúzott.” (N. N.) Nagyanyját, a szabadságharcban szintén ott forgoló Radics Máriát is 48 fényeiben mutatják gyakran emlékei: „az emlékezőtehetsége megállott a 48-iki forradalom eseményeinél, azóta – mióta a gróf a sáncokon táncolt – nem történt semmi érdemleges esemény a világon.”⁶ A 48-as örökség fontosságát a család életében az is nyomatékosan tükrözi, hogy Krúdy 1900-ban elhunyt apjának a sírkövére – feltehetően az író sugallatára vagy egyetértésével – ezt a tömör szöveget írták: „Krúdy Gyula 1848–49-ki honvédkapitány fia.”⁷ S nemcsak az apai ág, hanem édesanyja származása, a későbbi író fogantatási körülményei is erős impulzusokat adtak folyamatosan feltörő kiemelkedési szándékainak, magasra tekintésének és szabadságvágyának: „...én szerelemgyerek vagyok. Zabigyereknek csúfoltak messzi a gyermekkorban. Anyám szegény porléány volt – emlékezett később egy regényében – (...) Én tizenöt esztendőskorában voltam a szíve alatt, és a kőműveseknél dolgoztam, miután a szolgálatból – nagyanyám

⁵ KATONA, 1998. 71–72.

⁶ PETHÓ, 2008. 12.

⁷ Vö. 5. sz. jegyzet, 72.

házból – ki kellett lépnie. (Ezt ma így mondják. Valójában elkergették a kis cselédet.) (...) Talán ezért nem szerettem a szilárdul megépített falakat? Ezért kíváncsoztam el oly ifjan a szülői háztól?” (N. N.)

E lélekben korán bontakozó, a leendő íróban alkotói szándékaival együtt cseperedő szabadságvágyat, az önállóság belső instrukcióit erősítette az is, hogy Nyíregyháza még közeli (Krúdy korához viszonyítva csak mintegy félszázados) 48-as múltja szintén tökéletesen egybevágott a családi hagyományok irányvonalával. Erősítette, igazolta és kiteljesítette azokat: „Itt győzedelmeskedett Kossuth Lajos zászlaja, Irányi Dániel, a turini remete helytartója itt nevezte ki a város követének Meskó Lászlót” – írja a nyíregyházi kaszinóról. (*Régi nyíregyházi bősöke*) A város 48-as hagyományait a várostörténet-írás pontosan (így már javában Krúdy iskolás korától is), a történelmi eseményekbe ásva, a fiatalok lelkébe sugárzóan dokumentálta és hirdette: Benczúr Miklós ügyvéd „Benczúr Gyula világhírű festőművésznek nagybátyja... személyesen hozta le 1848-ban a március 15-i események hírért szülővárosába. (...) hazafias magatartásáért halálra ítélték, de ezt... börtönbüntetésre változtatták”⁸ – írja Kiss Lajos, a hírneves városkutató etnográfus 1925-ben. A várost a 18. század megrekedtségéből, már-már halál-közeli állapotából félszázad alatt az ország városainak élvonalába emelő tirpákok negyvennyolcas szerepéről Krúdy a történettudós éleslátásával volt tisztában. „A tirpákok oly hű fiai voltak a függetlenségi eszmének, mint Rákóczi szabadságharcának a felvidéki tótok. Minden követválasztás egy-egy erőpróba volt, amikor a nyírföld lakossága törhetetlen hűségét újból bebizonyította a negyvennyolcas eszmékhez” – jegyzi föl. (*Nyíri mese*) Még azt is megemlíti, hogy a tirpák „dörmögő gazdák” közül „egyik-másik még görbe fésűt hordoz a hajában, mint ez Rákóczi óta divat volt.”⁹ Krúdy tehát a város és környéke forradalmas nemzeti hagyományait a 48-as családi emlékek horizontjával együtt írói függetlensége, később új csapásokat nyitó szellemi ereje legjobb motivációi között tartotta számon. „Emlékszel-e a nyíri pajkosok legendájára – kérdezi olvasójától 1927-ben –, amely szerint a 19. század második felében, amaz időben, amelyet a Bach-huszárok korának mond a reminiscencia: minden nyírségi úrfinak kötelessége volt darab ideig a nemzeti betyárságot szolgálni, mégpedig olyanféleképpen, hogy elment bujdosni, elment összeesküdni, kalandokba keveredett, szabadcsapatba lépett a „német ellen”, hogyha majd visszatér megint a szabadság ideje, mindenki talpon legyen?” (*Nyíri mese*)

Krúdyban a személyisége középpontjába szilárdul – sőt egyáltalán őt az írói pálya felé mozdító – szabadságeszmét a családi és a városi 48-as hagyományok mellett magának a szülővárosnak a – szintén a tirpák népességhez kötődő – újabb, „város- és civilizációteremtő” történelme erősíthette fel még jobban benne. A nyírségi ember két meghatározó típusának, a tirpáknak és a dzsentrinek az élet- és látásmódjából, gondolkodási és viselkedési normáiból egyaránt stílus-meghatározó erőket vont át műveinek alkatába: jellemformálásába, cselekményszervezésébe, poétikájába.

⁸ KISS LAJOS: A régi nyíregyházi temető. In: „Én szőke városom.” Írások Nyíregyházáról. Összeállították: HÁRSFALVI PÉTER, KATONA BÉLA. Nyíregyháza, 1971. Szabolcs megyei Lapkiadó Vállalat, [továbbiakban: HÁRSFALVI-KATONA, 1971.] 34.

⁹ KRÚDY GYULA: A mai Nyíregyháza. Idézi: PETHŐ, 2008. 50., 52.

A Nyíregyháza környékére telepített tír pákság megérkezését, nagyszerű örökváltóságának a szabadság és a függetlenség fogalmainak eszmei kohéziójában fogant történetét a polihisztor geográfus Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótárában* 1851-ben rögzített szavainál aligha lehet szebben és hűségesebben visszaadni: „A mostani város helyén ennek előtte ugyan illy nevezetű helység állott, melly 1635..., továbbá 1638 (...) után – végre egészen elpusztult; míg gr. Károlyi Ferencz ns Petrikovits János kezéhez 1753-ik évben kiadott ú. N. pátens mellett, leginkább Békés vmegyéből, Szarvasról és Csabáról, de később a felföldi megyékből is összegyűlt ágostai vallást követő tót ajkú néppel újabban megtelepített. A mostani város tehát 1754. ik év elején újra gyarmatosított hely, összetartó szorgalmas lakosai iparkodása által annyira sebesen haladt virágzásában, hogy megtelepülésének 30. évében már városok sorába emelték.”¹⁰ Fényes Elek további leírásának még a vázlatos idézése is az örökváltóság folyamának (két részletben, 1803-ban és 1824-ben végrehajtott) remek dinamizmusát idézi fel: A város „felállításának 50. évében örökvallási szerződés mellett megvette magát fele részben, a Dessewffy grófi családtól, végre 70-ik éves korában a Károlyi grófi családtól magát a másik fele részben is kiváltotta – urává téve magát minden földes úri jogoknak és haszonvételeknek is, most már egészen szabad, még pedig tisztán...”¹¹ Majd alig 13 év múlva – rögzíti a helytörténész –, „1937-ben sikerült megszerezni az ún. királyi privilégiumot is, amely biztosította az örökös szerződéssel szerzett jogokat. Ezzel a kiváltságlevéllel V. Ferdinánd szabad, kiváltságolt városi rangot adott az akkor 17 ezer lelkes településnek.”¹²

Az a tény, ahogyan a város köré telepített tír pákok a maguk szorgalmából megváltották maguk és központi városuk, valamint földjeik szabadságát, annyira országos értékű tett volt, hogy a 19. századközép egyik legnagyobb gondolkodójának, Madách Imrének is magára vonta a figyelmét. „1845-ben, egy bihari útvjáról visszatérőben vezetett útja errefelé. Valószínűleg csak rövidebb időt tölthetett itt, mégis megkapó világossággal látta meg az örökváltósággal szabaddá tett város gyors fejlődését, és Szontágh Pálhoz írt levelében egyenesen az elkeserítően elmaradott feudális Magyarország ellentétéként, a haladás reményt ébresztő példajaként említette Nyíregyházát: »Az optimizmus szörnyen meggyökerezett bennem; ily szív és remény ölé képek után is nem állhatom, hogy egy fényesebbet ne tegyek. Nyíregyházán láttam egész nagyságában és jelentőségében az örökváltóság eszméjét magát tanúsítani; a rövid idő alatti roppant haladás minden tekintetben...«¹³ Az örökváltóság fogalma – értelmezve a mai ember számára is a szó jelentését – „Egyszerűen szólva... azt jelentette, hogy Nyíregyháza parasztjai saját pénzükért megszerezték a határbeli földekre a tulajdonjogot és azokat a polgári jogokat, melyek birtokába az egész magyar jobbságát csak az 1848. évi forradalom jutatta.”¹⁴ A városnak ezt a fejlődőképességét, haladni, boldogulni akarását Madáchon kívül is számosan hangsúlyozták még nyomatékka a 19., majd a 20–21. században is a hazai közgondolkodásban. Csak néhányat idézve

¹⁰ FÉNYES ELEK: Nyíregyháza. In: HÁRSFALVI–KATONA, 1971. 25.

¹¹ Uo. 26.

¹² PETHŐ, 2008. 9.

¹³ HÁRSFALVI PÉTER: Nyíregyháza a történelemben. In: HÁRSFALVI–KATONA, 1971. 12.

¹⁴ KATONA BÉLA: Nyíregyháza az irodalomban. In: HÁRSFALVI–KATONA, 1971. 62.

is ezek közül, érzékletesen lehet rámutatni e fejlődés természetére, amely igen sokat adott hozzá a lázadó, az újakra tekintő személyiség kifejlődése síkján Krúdy újító írói lendületeihez. Különösen a kliséket lebontó, öntörvényű módon, függetlenül megszólaló prózapoétikájának kialakításához. „Nyíregyháza... néhány rövid évtized alatt jelentéktelen, falusias külsejű városkából Magyarország egyik jelentékeny városává fejlődött”¹⁵ – összegzi a várostörténet-elemző Lukács Tihamér a Nyírvidék egyik 1912-es számában. Ezt a jelentőséget a szabolcs-szatmári megyei városok sorában a gyors élre kerülése: megyeszékhellyé válása is igazolta. „A sokoldalú, dinamikus fejlődés eredményeként aztán 1876-ban, két évvel Krúdy születése előtt, Nagyálló helyébe Nyíregyházát nevezték ki Szabolcs vármegye új székhelyéül.”¹⁶

S ha Trianon után főképp geopolitikai, gazdasági és szociális okokból ez a fejlődés meg is torpant az időben,¹⁷ a gyermek és ifjú Krúdy még az öntudatos, szabad város haladásának erős dinamikájának tudatával és emlékeivel érintkezhetett. S ennek a várostörténeti erőnek, a feltörekvési folyamat részleteinek, benne vezérfonalként a tír pákság szerepének a legvilágosabban és a legapróbb részletekig hatolóan a tudatában volt. A maga káprázatos poétikájának fényeivel díszítve szabályszerű, miniatűr várostörténeti szociográfiát sűrít egységgé az alábbi soraiban. „Már maga az is a mesemondások világában tartozik: – írja –, hogyan lett száz esztendő alatt az ország egyik legnagyobb városává Nyíregyháza. Azon a helyen, ahol manapság ötvenezret meghaladó lakosságú „határszél” áll: száz esztendő előtt még nem volt egyéb, mint néhány jobbágytanya, vadvíz, erdő meg „nyír”, az a bús, reménytelennek látszó nyírségi pusztaság, ahol őszi időben megáll a világ a sarak, vizek, pocsolyák, országutak hiánya miatt. (...) Csoda, a nyírségi csodák között is a legnagyobb csoda a tír pák-szorgalom, a tír pákmunka, a tír pákvagyon, amelynek az a természete, hogy nem tud fogyatkozni, hanem mindig növekedni. Mint valami új honfoglalók jöttek ide a Békés megyeiek, hogy faekékkel, munkabírásukkal, bibliai serénységükkel megvessék alapját annak a városnak, amelyben manapság már nem ritka a háromemeletes palota.”¹⁸ Nyíregyháza akaratának erejét, a benne és körülötte élők magasabbra, jobbra néző teremtőinek elszánt hitét sokszorososan fogalmazza meg, és tudatosítja tovább műveiben: „A magyar városok történetében a száz esztendő s Nyíregyháza azért is egyedülálló – írja szülőhelyének jubileumán –, mert nem fulladt ki talán egy esztendőre sem abban a versenytempóban, amelyet száz esztendőn át diktált önmagának. Száz esztendő alatt akart behozni mindent, amit a körülötte fekvő Debrecen, Miskolc, sőt még Kisvárdá is századok óta produkált.” (*Nyíri mese*)

Amikor a tír pákok ide településéről, életmódjáról Krúdy a hajszálpontos ismeretek garmadáját adja, ennek nemcsak a történeti hűség és a hiteles leírás a lényege, hanem

¹⁵ LUKÁCS TIHAMÉR: Nyíregyháza jövője. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 50.

¹⁶ PETHŐ, 2008. 9.

¹⁷ Vö.: BOSNYÁK BÉLA: Nyíregyháza jövője. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 42–45.

¹⁸ Idézi: PETHŐ, 2008. 10. A történeti dokumentáció azt is megjelöli, honnan eredtek a beköltözött családok, és hogyan „tapadt” rájuk a tír pák név. A tír pák származású Márkus Mihálynál hitelesebb elemzőt, kutatót aligha lehetne idézni: „az újratelepülés éveiben Békés megyéből mintegy 300 család települt át Nyíregyházára. Ehhez a számhoz még 130-140 felvidéki család járult, akiknek nagy része Nógrád, Gömör és Zólyom vármegyékből származott. (...) A tír pák-ból alakult tír pák népvétet ezek a felvidéki, tótpalócok nyelvjárást beszélő gazdák hozták Nyíregyházára.” In: MÁRKUS MIHÁLY: A tír pák népnév eredete. In: HÁRSEALVI–KATONA, 1971. 22.

a szabadságnak az itteni lét elemi felhajtó erejeként látott többszörös megfogalmazása is. Lépten-nyomon rögzíti, kiemeli a tirpákok jobbért lázadó emlékeit, szerepüket a vidék és a város újra-civilizálásában. Gondosan és sorozatosan tartja számon a tirpákság Nyírség-felemelésének értékteremtő, alapozó fellépését és kardinális arcvonásait. Egyszerre ad emléket és tiszteletet így „azoknak a nomád tirpákoknak, akik faekével, de szemrevaló lovakkal érkeztek meg Békésből, hogy itt új honfoglalásba kezdjenek.” (*Nyíri mese*) „A Sóstót ki ne tudná régi értékében? – kérdezi másutt a tirpák honfoglalókra emlékezve – A boltozatos utat, amelyen a tölgyfák egymásra borultak, mint a város régi ősei, a szarvasi tótok, akiket a nyúlászjú Károlyi telepített meg a homokban. (...) sarkig érő ingben fürödtek a Mária-képzű tirpáklányok, nagybajuszú csizmadíák, jókedvű diákok.” (*Régi nyíregyházi hősök*) Egyik írásában Krúdy a tirpákokat egyenesen „a legjobb magyaroknak” nevezi, akik „lehetőleg mindég függetlenségi pártiak a szabadságharc óta...” (*Nyíregyháza a tirpák Rótschildok városa*) A tirpákság büszkeségét, szabadságszeretetét tiszteli Krúdy abban is, hogy megőrzik – vallásuk mellett – ősi neveiket, ellene állnak a külső névváltoztatási akaratok különböző hullámainak. „Ebben a városban sohase volt valami nagy divatja névmagyarosításnak. A fekete szűrös, aprófürtű gubát, úgynevezett „Kossuth-kalapot” viselő tirpákok megmaradtak a maguk ősi nevei mellett. A bokortanyák száz vagy kétszáz esztendősz gazdái a Károlyi grófságbeli zsellérségükkel együtt nem vetették le nevüket is, pedig ez csak ötven krajcárkuba került volna. Bizonyos patinára tettek szert ezek a szlávosan hangzó nevek; a Bencsek, Szohorok, Pivnyikék, Nikelszkiek...” (*A mai Nyíregyháza*)

A város fejlődésének köszönhetette Krúdy azt az iskolát is, amely (1891 és 1895 között, amíg csak végleg el nem hagyja szülővárosát) meghatározó lett nemcsak személyiségének, de írói arcának formálásában is. A Nyíregyházi Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium szintén a tirpák szellem erőfeszítésnek köszönhetette létrejöttét, és a tanárai sorában (köztük Gróh Istvánban, Leffler Sámuelben, Vietórisz Józsefben és számára mindenki előtt Porubszky Pálban) megtestesedő, a fejlődésre, a szabadságra nyitott, befogadó szellemiségét. „A felvidéki lutheránusok szívärognak apránkint Nyíregyházára – emlékezik Krúdy a város tirpák vallástörténeti múltjának iskolateremtő erejéről –, miután itt evangélikus gimnáziumot alapítanak. Már van is új neve Nyíregyházának a 19. században: a közeli Debrecen (a „kálvinista Róma”) mellett elnevezik őt „lutheránus Rómának”, ahol vasárnaponkint asszonyoknak, férfiak egyaránt nagy kapcsos imádságos könyv van a hóna alatt, valamely jelvény, mely az őslakosságot példázza.” (*Nyíri mese*) Egykori középiskoláját „*A tegnapok kódlovagjai*” című művében – írja Pethő József – egyenesen az ország akkori legelső, leghíresebb, legnagyobb múltú iskoláival, például a debreceni kollégiummal állítja egy sorba: „nem lehet levetkezni a debreceni kollégiumi, a régi ludoviceumi, a piarista és a nyíregyházi Kossuth-főgimnáziumi nevelést életünk bevégeztéig.”¹⁹ Az evangélikus hagyományok feltápláló, független, befogadó, nyitott szemléletének jellemzéséhez – Krúdyn részben túllépve, ám a gimnázium rásugárzó hatásának intenzitását igazolva – ide kívánczozik annak a hangsúlyozása is, hogy az iskola szellemi ereje még Krúdy után is hosszú évtizedekig, sőt még a kommunista-szocialista világban is megmaradt. Az

¹⁹ Uo. 14–15.

1954–56 között szintén e falak között tanuló „lelenc” Ratkó Józsefet éppúgy szárnyára veszi majd, mint Krúdyt. Ahogyan a pályatárs újságíró, Antall István megfogalmazta „a későn városiasodó, mégis jelentős iskolai hagyományokkal bíró Nyíregyházán... ez az a közeg, amely az evangélikus tírják polgári mentalitást akkor is, akaratlanul akár, szinte töretlenül őrzi, amikor arra más agresszív ideológiák akarnak rátelepedni.”²⁰

Egyes kalandozó, Szindbád-arcú hősénekek későbbi megformálásához is a város könyvtárából kaphatta Krúdy az első irodalmi instrukciókat. Minden bizonnyal ebben a városban – az otthonában vagy valamelyik könyvtárban – forgatta először Teherhordó Szindbád és Tengerjáró Szindbád történeteit is, talán az *Ezeregy éj regéi* című, Györy Ilona fordítására alapozó, Benndorf Pál révén újradolgozott kiadást, talán más forrású anyagát. A város jellegzetes figurái között (még az egyik könyvtárosban is!) Szindbád elő-nyomokra is lelhetett. „Ebben az időben leginkább a Nyíregyházi Kaszinó könyvtára érdekelt, ahol hetenkint kétszer lehetett könyvet cserélni” – emlékezik fiatal éveire (*Ifjúkoromban a könyvtárba jártam*). A kölcsönzött olvasmányai között pedig dokumentálhatóan ott van *A kőszívű ember fiai* mellett a *Rocamboles ifjúsága* (*Rocamboles élete és kalandjai*) Pierre Alexis Ponsontól, Benyovszky Móric „vadregényes útirajzai” és „Stanley úr alaposabb, szárazabb földirata” is (*Uo.*). Mind a négy mű a maga különbözőképpen kalandos témája, a küzdés, a vándorlás, a kaland ugyan más-más módon megformált motívumai révén (az egyéb olvasott művek társaságában) bizonyára jelentős rész-instrukciókat adott Krúdy ízlésvilágának, írói arcának kialakulásához. A Benyovszky-könyvnek magyarul csakis a Budapesten, Róth Mór kiadásában megjelentetett *Benyovszky Móric gróf életrajza saját emlékiratai és útleírásai* című (legelőször Londonban kiadott) négy kötetes változatát olvashatta, amelyet az írói eszközeire saját eredeti műveivel is nagy hatást gyakorló Jókai ültetett át (az eredeti francia nyelvű szövegből) magyarra. S a kaszinói könyvgyűjtemény mellett megfordult a Polgári Kör könyvtárában is, ahol Dálnoki Gaál Gyula, az „első nyugalmazott magyar vidéki színész” volt a könyvtáros, majd – a másik bohém, az újságíró Kálnay László mellett – az ifjú Krúdy mesélő-kocintgató cimborája is, s aki pre-szindbádi vonásokat hordozó élete alkonyán, „negyvenévi csavargás után visszatért és megtelepedett Nyíregyházán.” (*Ki volt Dálnoki Gaál Gyula?*)

Ha a tírják népréteg a város szabadságeszméjének intenzitását és értelmét ültette el és növelte saját erőkké az ifjú Krúdyban, akkor a város és környéke dzsentrilakói az egyes jellemeinek megformálásához – és a kronológiai menetben haladó időt legyőző, megtörő poétikájához (s annak számos finomabb belső vonásához) – kínáltak az egész pályára kiható instrukciókat. Krúdy korában Nyíregyháza lakossága több népelemből állt: „A régi Magyarország, vagy mondjuk: az egész Duna-medence minden néprétege képviselve van itt kisebb nagyobb számmal, tótok (a tírják alapréteg), református dzsentrilakói (a szabolcsi alapréteg), szepesi németek, zsidók, dunántúliak, székelyek, délvidéki szerbek, horvátok, németek és magyarok, osztrák-német ma-

²⁰ ANTALL ISTVÁN: Annetált temető. Ratkó József és a határon túli magyar irodalom. Tariménes, Ratkó József emlékszáma. 2006. 1. sz. 206.

radványok (a katonaság), erdélyi szászok stb., stb. összekeveredve...²¹ Noha számos népelem fel-felbukkan Krúdy nyíregyházi emlékképeiben is, írói stílusának kialakulásában kettő játszott fontosabb szerepet: a szabadságghitű tirpákság és mozdulatlan történelmi térben rekedt nyíregyházi és megyei dzsentri-réteg.

Ha 1848 örökségéből és a tirpákság történetéből a mindeneken át győzni akaró szabadságésgépezet, a függetlenség ideáját szívta igen korán lelkébe, akkor a dzsentritől az időbe kövesedett állandóság, a mozdulatlan idő képzetéhez kaphatott (másféle ösztönzések mellett is) erős motivációkat. „Nyíregyháza másik őslakos rétegének a dzsentrit tekinthetjük – elemzi a korabeli lakosság összetételét a város egyik első, a szlováksággal különösen sokat foglalkozó irodalomkutatója, Sziklay László. Mikor a dzsentri „polgárosodni” kezdett, s vidéki udvarházaiból behúzódott a városba, a szabolcsi dzsentri is elöntötte Nyíregyházát. (...) s ha az „új levegő” meg is tépázta régi szokásait, teljesen nem tudta eltüntetni. ... Nyíregyházán, Magyarország legkeletibb sarkában él, azzal a fölületes, semmivel sem törődő szeretetreméltóságával, amelyet senki más nem tud utána csinálni. Annak a „tiszai”, „keleti” magyar református nemességnek a maradványa ez, amelyből Bessenyei nőtt ki.” A szociográfus szerint ezt az embertípust – Bessenyeivel szemben – ráadásul a „mindent és mindenkit befogadó passzivitás”, „a fölületes nemtörődömség”, a „családi alapon álló, patriarchális dzsentri-élet” jellemzi, ezért lehet ez a valaha szebb napokat látott történelmi csoport immár „a régi idők szellemének utolsó magyarországi maradványa”²² Krúdy dzsentri-ábrázolásaiban sem a Bessenyei-hagyatékot ápoló, jóval inkább a történelem alatt vagy fölött mozgó, de a konkrét valóságban már helyét nem lelő, abból a múltba vagy a mulatozásokba, az asszonykarokba kitörő dzsentri alakja formálódik meg. Még a saját apjában is meglátja, majd körbe is írja a dzsentrinek az időn kívüli terekbe és történelmi peremekre vezető (majd Alvinczyt, Rezedát, Szindbádot is részben meghatározó) tulajdonságait: „Minden nő előbb ismerte őt. Életében úgy viselkedett, mint többszörös milliomos”²³ emlékezik. Apja e vonásait életrajzkutatók is kiemelték: „Rengeteg összeget nyert és vesztett kártyán, sűrű vendég volt, mint híres kártyás a debreceni Arany Bikában... szerette a lovat, az agarat, a vörös frakkot és az asszonyokat.”²⁴

E megrekedt, megállt, a történelemben nem előre, hanem hátrafelé néző, emlékező, álmodozó, ábrándozó dzsentri-arcél mintegy előkészíti és motiválja Krúdy prózatechnikájában a merev idő kardinális képletét. Kialakítja vagy felerősíti annak poétikai vonatkozásait (a részletek kidomborítását, az asszociatív leírásokat, a költőiséget, az álom- és látomásformulákat stb.) is. A mozdulatlanság, a Csipkerózsika-állapot – szemközt a tirpák lendülettel, de ebből a kontrasztív irányból is termékenyen modulálva írói eszközeit – (s a nyíri természet vonásaiból is felnövesztve) gyakran a dzsentri-lakta teljesebb nyírségi világot áthatja, az emberi viselkedésektől, az állatok, növények, a természet ezer apró jelének körzetéig. „Néha múzeumi hangulatot

²¹ SZIKLAY LÁSZLÓ: Nyíregyháza. In: HÁRSFALVI–KATONA, 1971. 55. [SZIKLAY, 1971.]

²² Uo. 55.; 53.

²³ Vö.: PETHŐ, 2008. 12.

²⁴ Uo.

vélek érezni, midőn a Nyírségre gondolok, mert láttam nagy csöndességben, alvó állapotban, holt vizek között, lecsüggesztett lombú fák alatt, oroszosan mozdulatlan ködben, apatikus kedvében, újságpapírossal beragasztott ablakkal és tunya mozdulatlanságában. (...) az elkövetkezett új idők nehezen nyomakodnak be a rozsdás kapukilincső házba.” (*Nyírség*) A megállt idő, az ok-okozatiság és a célok hiánya nyomatékosan át- és átüt e földnek és e tipikus lakóinak ábrázolásán, majd innen kiterjedve a Krúdy-próza általános, mindenféle tematikát átütő alapjegyévé válik. A Nyírség múlton borongó dzsentri- vagy egyszerűen csak perifériális, áttetsző, mozdulatlan szomorúságából egy teljes poétika alaprendszere épül. „Talán ezért volt olyan szomorú olykor a Nyírség – köti össze a földrajzi név metonimiájával a tájat és az embert –, mintha már nem is nagyon volna érdemes az életet tovább folytatni. Elhanyagolta az apák sírdombját, és tunyán üldögélt a falusi nemes az udvarházában. A szél dudált, a Tisza kiöntött, a dob pergett: ebből vette észre, hogy a kalendárium valóban igazat mondott, midőn a napok elmúlását jósolta.” (*Nyírség*) Ennek az új, „nem euklideszi” prózapoétikának a látomásos-asszociatív-álomszerű természete is már csiráiban benne szunnyad a nyírségi dzsentri szellemében: „Sok melankolikus beszély, tűnődő regény, öregember kesernyés visszaemlékezése maradt emlétkben e korszakról, a virtusok hanyatlásáról, az agarak pusztulásáról, a Betyár kávéház ásiszó éjszakáiról, régi urak tönkremenéséről.” (*Nyíri emlék*)

Az egyes nyíregyházi vagy nyírségi geográfiai-természeti források is az adott társadalmi környezetbe rekedt „mrev” idő, a „megállt”, tovább mozdulni alig képes idő képleteivel ötvöződnek prózájában. A dzsentri-hagyományok, a megkövült szokások, a századokból itt rekedt hagyományok, szavak, viseletek és gondolkodásmód vonásaival ölelkezve adják Krúdy impresszionista-szecessziós egyedi stílusának és írásszerkezetének igen számottevő vektorait. „Csend, derű, s a bűzát, szőlőt érlelő parasztnyugalom önti el a várost: ez az első benyomásunk róla”²⁵ – írja Sziklay László, egy teljesen tárgyilagos várostörténet-elemzés – de a város természetéből, hangulatából fakadó – már-már költői nyitányaként. Mintha Krúdy ugyanezt az alapélményt alakítaná át és bővítené ki a várost és környékét leíró verbális varázslataiban. „Fűben, fában, falevelben az elmúlt szép, régi magyar világ; a kenyérnek illata, a víznek folyása, a hosszú őszi esőnek kopogása, a télnek jó szaga, a falusi harangok hangja: az apákra, ősökre emlékeztet...” (*Nyírség*) „A sóstói erdőben céltalanul hull a makk, és a házórző ebek az első lábuk közé temetik hóbotos, szőrös fejüket. Némely esztendőben az egész Nyírség elszomorodik.” (*Nyírség*) Látomásaiban és a referenciális cselekményelemeket épp csak sziluettszerűen vázoló, de a környezetet annál részletesebben „elmesélő” költői mondataiban – s az ezekbe épített szóképeiben – a természet és a mozdulatlan-á-időtlené merevedett emberi lét leírása szuggesztív poézist teremtve olvad át egymásba. Így szinte magából a tájból és egyes emberalakjaiból fakadva fel válik a nyíri föld és a nyíri emberi világ a Krúdy-koordináták alapjává, markáns megjelenítőjévé a világirodalom aktuális áramaiba ömlő prózáirói világlátásának. „A Nyírség apránként magára húzogatta álomködös kendőjét, mint egy beteges hölgy, aki délutáni ábrándozások után, alkonyattal megállapítja magában, hogy mégiscsak egyedül kell tovább élni, a nappali

²⁵ SZIKLAY, 1971. 53.

sugár lopva elhúzódik a messzi jegenyesor mögött, mint egy jó kedves, aki még a távolból is visszatekinget, de mégiscsak elmegy.” (*Napraforgó*)

S aligha véletlen, hogy a Krúdy lelkét körbeburkoló „nyíregyháziság” egyik legelembibb gravitációját maga az író is a nyírségi természethez köti. *N. N.* című regényében írja az erre rávilágító egyik legmélyebb vallomását: „Az igazi lényem itt maradt a Nyírségben, fűzfák, nyírfák, búskomor tájak és nádasok között, az nem mozdult el a kertek alatt kanyargó gyalogösvényről. (...) Itt maradt a szívébe nőtt tájakon, méléző őszökben, érzelmes kertekben, dalokra emlékeztető lugasokban...” Krúdy tehetsége szinte a nyírségi természet emberi nyelvre átköltött hangján képes megeleveníteni, láttatni és érzékeltetni a természet mozzanatait: „...a tó partján üldögéltem, és hosszan bámultam a balerinaruházatú szitakötők után, amelyek elszállottak a messzi pusztaság felé” – mondja. Máshol szinte panteisztikus viszonyban ábrázolja önmaga és a nyírségi táj, s abban a fák és más növények s az állatok kapcsolatát. „Magányosan bolyongtam a tó körül. Barátom volt az útszéli vadkörtefa árnyéka, még nem felejtett el a mogyoróbokor, amely alatt a pázsiton egykor szundikáltam, a nádas szelíden susogott, mintha jó barátját, a vadrécét várná, a denevér, amely víz fölött elcikázott, mint útját tévesztett szellem, merőlegesen állt meg fejem felett, mintha jelt adna valakinek, mint egy sötét rakéta, hogy itt bujkálok a nádasban, az éren, a csendben, fájdalmas magányban...” (*N.N.*) Krúdy páratlan érzékenységgel és képességgel az itteni természetnek, tájnak, történelemnek és kulturális atmoszférának a jelrendszereit szinte közvetlenül emeli át az emberi nyelvre.

Míg a Nyíregyháza környéki nyíresek, nádasok, a Sóstó és a Bujtos a maguk csendes, áttetsző, neszesző, nyáron tündérvonásokkal fénylő, ősszel lombzuhatokkal, fodrozó vizek nyelvén beszélő, télen köddel derengő vagy hóval szikrázó mikro-képekkel Krúdy stílusának adták szinesztézikus, metaforikus, többszörösen összetett mondatokat motiváló forrásait, addig a „megállt” idő (természeti és emberi világból felfakadó) mozzanatai a realista struktúrát felbontó, az idő mögé néző, a részletekre koncentráló, a *magányos hősöket*, *különöket* felvonultató szemléletmódjának az evokálóivá lettek: „Ez az álmos álmodozó, ködös, szeles, egyhangú vidék nagyon alkalmas arra, hogy magányos embereket neveljen, akik félig elvadulva, eldugaszolva, megecetesedve elégedélik napjaikat. A Nyírség az a hely, ahol legtovább volt agaruk és vizslakutyájuk a tönkrement gavalléroknak, és ahol mindig emlékeznek a régi uraságra, elkótyavetyélt tekintélyre, ősi birtokra, fennhézázó nemességre. Itt mindenki a múltjából akart megélni...Furcsa, hetyke, virtuskodó Magyarország itt hortyogott, ásítózott, unatkozott, dologtalankodott, nyomorgott legtovább. (...) A fantasztikus tervek, légvárak, szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok jól kifejlődtek ezen a mocsaras, ködös, szegényes, kidőlt-bedőlt tájon. (...) És mindenki tücsök volt körülöttem, mert mindenki magányosan élt.” (*N.N.*) A magányt mint az itteni lét egyik attribútumát – különö hősének egyik motiválóját – Krúdy számos, a városról szóló írásában említi. A „zordon magányú Nyíregyháza”, a benne élők csapatainak „magányos életmódja” – hogyan az *Őszinte nyíregyházi kalauz*ban fogalmaz – az egyik oka is volt annak, hogy elhagyta városát, ahogyan 1924-ben papírra rója „most harminc esztendeje... éppen egy szeptemberi napon.”

Az a tény, hogy 1931-ben Krúdy repülőgépen – élete első és egyetlen légi útján – repülőgéppel tér majd haza Budapestről Nyíregyházára, mintegy összefogja s jelképezi is a város messzire és magasra – a az elszármazott alkotó teljes művészetére is – sugárzó, motiváló erejét és ebben a teremtő erőterben magának Krúdynak is a helyét. Aki a város szülőttei között az egyik legnagyobb ösztönzöttje és világirodalmi színvonalú irodalmi beteljesítője volt ennek a szülőföldről felsugárzó erőrendszernek. „Kétkerekű talyigán, szilaj hámos lóval, a ló farkán ülő kocsislegénnyel mentem el egykor Nyíregyházáról... Most az első röpülőgéppel térek vissza a Nyírségbe, mint akár egy másik Szent Antal, aki Páduából a lisszaboni toronyra röpült” – emlékezett. (*Első utazás röpülőgéppel a Nyírségbe*). Ám még e hazarepülés égi lehetősége is a város szellemiségének olykor szó szerint is az eget ostromló akaratát tükrözte. A ma is az ország egyik legjobban felszerelt vidéki repülési bázisát, a nyíregyházi repülőteret az itt élők magasba tekintő hite alapjára is építették. Az éppen ebben az évben, Krúdy 140. születésnapján, 2018-ban, kereken félszáz esztendőes nyíregyházi pilótaképzés műrepülő világbajnokot is küldött a repülés egyetemes történetébe (Veres Zoltánt), és kiváló pilóták tucatjait nevelte fel. A magasba emelkedés, a rálátás, az átfogó perspektívákban való gondolkodás Krúdy írói világában megtestesező erőit ezért fogja jelképes párhuzamként össze a nyíregyházi repülés s benne a félszázados pilótaképzés története is. S az sem véletlen, hogy az egyetlen magyar embert, aki a világűrben járt, szintén ez a vidék bocsátotta útnak.

Krúdy – és egyik legfontosabb önértelmezése, szabadság-szimbóluma, történelem-értelmezője, fikciója, exodus-modellje, de mindenekelőtt: önarcképe, Szindbád, azaz: Szindbad Nyíregyháziensis – tehát ebből a városból indulva, ennek erővonalat magába integrálva, Nyíregyházáról tette zsebre Debrecent, Nagyváradot, majd Budapestet is. Nyíregyházáról emelkedett fel a másik két monarchiabeli prózaíró óriás, a bécsi Robert Musil és a prágai Franz Kafka mellett (*az Ezeregyéjszaka meséit* szintén álmódosva forgató) párizsi Proust, a dublini Joyce egyik legméltóbb európai írotársává. Legyen büszke Krúdy Gyula tündöklő repülésére – és fölrepítő repülőgépére s repülőterére, szülővárosára – minden nyíregyházi, s adjon példája ösztönzést a jövőben is minden itt élő fiatal számára!

Szindbád repülőgépe – a töretlen és az elszánt szellem – magasba röpíthet ma is mindenkit innen – és haza is hozhat bárhonnán a szülőföldjére.

GINTLI TIBOR

Profán vezelekések (Szindbád megtérése)

Az alábbi rövid tanulmányban arra vállalkozom, hogy két kiemelkedő színvonalú novella értelmezésének segítségével jellemezzem a *Szindbád megtérése* című kötet elbeszélésmódjának sajátosságait. A kötetcímnek több jelentésszint tulajdonítható: egyrészt a szó valósi konnotációi révén felidézi a jó útra térés, a megigazulás jelentéstartamát. Másrészt a Szindbád-történetek ismert dramaturgiájának megfelelően számos novella cselekményét az adja, hogy Szindbád visszatér valamelyik korábbi szerelmének színhelyére, illetve felkeresi egykori szerelmesét. A szó harmadik jelentése a halálközeli állapotból az életbe való visszatérés, az életunalom után az életkedv ismételt visszanyerése. *A tetszhalott* című elbeszélés – amely a gyűjtemény kiemelkedő darabjai közül való – jelenetszerűen is színre viszi ezt a hangulati mozgást. Szindbád szeretője otthonában egyszer csak tetszhalott állapotba kerül, s az immár hasznavehetetlen férfiút a csalódott szerető felülteti a kétkerekű homokfutó bakjára és hazaindítja. Otthon a feleség úgy dönt, hogy nem fogja saját költségén eltemettetni a férjét, lehúzza róla a vadmacska-bundát, és a fogatot visszairányítja a szerető portájára. A jelenetsor minden bizonnyal ismerős Huszárik Zoltán filmjéből, a novella befejezése azonban eltér a filmet keretező jelenettől. A hajnali hidegben Szindbád egyre kellemetlenebben érzi magát, és hangos kiabálással kér bebocsátást szeretője házába. *A tetszhalott* cselekménye jól szemlélteti a kötet egészének hangnemét, amelyben a melankolikus humor az uralkodó elem. Az egyes novellák ugyan eltérő mértékben juttatják érvényre ennek az összetett hangoltságnak az alkotóelemeit, egyesek inkább a humort, mások inkább a rezignációt helyezik előtérbe, a két komponens egymást kiegészítő szerepe azonban valamennyi elbeszélésben érvényesül. A kötetnek talán azok a legösszetettebb darabjai, melyekben a két alkotóelem kiegyenlíti egymást, egyik sem kerül túlsúlyba, s az elbeszélés nézőpontját egyfajta sajátos eldöntetlenség jellemzi. Ironia és komolyság egyensúlya a szemléletmódnak azt a meditatív tétovaságát viszi színre, amely annyira jellemző a Krúdy műveinek relativista szemléletmódjára.

Az értelmezés tárgyául választott két novella a legismertebb Szindbád-történetek közül való, mivel ugyancsak szerepelnek Huszárik Zoltán filmjében. Megjegyezhető, hogy a filmben mindkét novella veszít valamennyit az eredeti, szöveges változat komikus vonatkozásaiból, jóllehet a Huszárik alkotása sem érzéketlen a komikum iránt. Egyik sem lépteti föl például Szindbád kacsafark hajzatú fiát, aki koravén józanságával folytonosan szerelmi kalandokba bocsátkozó apjának komikus ellenpontja. *Az életmentő kékefestő* és a *Pénzzel jár*

ják a búcsút abban a tekintetben is közel állnak egymáshoz, hogy mindkettő cselekményében fontos szerephez jut a bűnbocsánat és a vezeklés. Az elsőként említett novellában Szindbád egy sajátos gyónás, a másodikban pedig egy különös búcsújárás segítségével igyekszik elérni az elkövetett bűnök alóli feloldozást, illetve az életkedv visszatérését.

Az életmentő kékfestő szövege Szindbád ironia és humor között ingadozó monológjával indul, amely a gyónás témája körül forog. A monológ komolyság és ironia között ingadozó karakterét jól mutatja, hogy Szindbád olyan érveket mozgósít a régi templomokban tett gyónás előnyben részesítése mellett, amelyek számos komikus elemet tartalmaznak. E sajátos eszmefuttatásból például arról értesül az olvasó, hogy a régi templomok kikopott kövei azzal a gondolattal vigasztalják a vezeklőt, hogy bizonyára nagyobb bűnösök súlyosabb bűnei alatt kopott el a padlat. A térdeplőzsámfoly azért készült tölgyfából, hogy elbírja a bűnök súlyát, a gyóntatószékből pedig az egykori hercegnők és királyok bűnbánata sasmadarak módján emelkedett az ég felé, mely madarak sokkal teherbíróbbak, mint a városi galambok. Mint látható a bűnbánat spirituális, lelki eseményéhez Szindbád monológja rendre anyagi vonatkozásokat társít. Ez a sajátos materializmus mintegy kétségbe vonja, de legalábbis elbizonytalanítja a bűnbocsánat szentségének vallási dogmáját. A vallásos bűnbánat külsőségeinek gyakorlása és e megtérés paródiába hajló jellegének kettőssége alakítja a határszélien fekvő felvidéki kolostor felkeresését elbeszélő szakasz első jelenetét is. Szindbád szól a fiákeresnek, hogy álljon meg, mert gyalog akarja folytatni az utat a kolostorhoz. A vezeklésnek ezt a gesztusát Szindbád fia elképedve konstatálja, nem ismer rá az apjára, már-már azt hiszi, hogy az bankóhamisításba keveredett. Végül mégsem kell csalódnia apjában, mert az öreg Szindbád hirtelen megváltoztatja elhatározását, mondván gyermekkorában büntelen fiúcskának ismerték az atyák, „mit szólna páter Göbi”,¹ ha meghallaná súlyos bűneit. A páter nevének komikus hatása készíti elő azt az ironikus fordulatot, melynek során kiderül, hogy az ártatlan kisgyermek azért volt egykor teljesen bűn nélkül való, mert egyik barátja fizetség ellenében magára vállalta a bűneit. Ez a sajátos kereskedelmi ügylet minden korábbi jelzésnél nyilvánvalóbban illeszti ironikus idézőjelek közé Szindbád bűnbánó magatartását.

A vendéglőbe letelepedő Szindbád azonnal Valentinért küld, s ahogy az megérkezik, rögtön a tárgyra tér, s neki szegezi a kérdést: „Gyóntál már a bójtben?”,² ami határozottan jelzi, hogy ismét a gyermekkori üzlethez hasonló tranzakcióra készül. Valentin az elbeszélői leírás az olcsó olajnyomatok szentképeihez hasonlítja, s azt is megjegyzi, hogy olyan szőke szakálla van, mint a hittérítőknék. Homloka egy apostol homlokát idézi, akinek arcképét Valentin anyja valószínűleg túl hosszán nézegette terhessége idején. Látható, hogy a szentség jelzéseihez a szöveg többnyire ironikus indexeket kapcsol. Valentin legalább olyan mértékben tekinthető jámbor együgyűnek, olyan baleknak, „akikkel a kupeczek biztosan megcsinálják a maguk üzletét”,³ mint

¹ Itt és a továbbiakban az alábbi szövegiadásra hivatkozom: KRÚDY GYULA: Telihold. Elbeszélések 1916–1925. Szerk. BARTA ANDRÁS. Budapest, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó, 524. [KRÚDY, 1981.] (Barta ugyan a ciklus élére önkényesen beiktatta *A szentimentális férfiak* című írást, amely nem képezte részét az 1925-ben publikált kötetnek, egyebekben azonban pontosan követte a ciklus első kiadását.)

² Uo., 526.

³ Uo.

önfeláldozó, szentéletű embernek. Szindbád meglehetősen szemérmetlen hízelgésbe fog annak érdekében, hogy minél olcsóbban ússza meg az üzletet. Ugyanakkor az alkudozás közben lassan egy másik eseménysor is kirajzolódik. Mikor Valentin megemlíti, hogy a bűnöket nem ingyen vállalta magára, hanem darabját egy krajcárért, Szindbád meglepő vallomást tesz: „És vajon megbocsátottad-e nekem valaha, hogy egyszer elloptam a zacskót a nyakadból, amelyekben a vállalt és meggyónt bűnökért összegyűjtött pénzt a nyakadban hordtad?”⁴ Mivel Valentinnek annak idején sejtése sem volt a tettes kilétéről, Szindbád a feltett kérdéssel valójában most vallja be először az egykori lopást. A szituáció egyfajta profán gyónásként fogható fel, melynek során a bűnös nem a papnak, hanem közvetlenül az áldozatnak vallja meg az ellene elkövetett bűnöket.

Miután Valentin rááll az üzletre, módszeres gyóntatásba fog. Mivel kérdésére, hogy milyen bűnöket követett el, Szindbád rutinszerűen elhadart bűnök felsorolásával felel, nem éri be ezzel a gyors válasszal. Annál kevésbé, mivel a paráználkodásról Szindbád nem tett említést. Az újabb kérésre („Hát a paráználkodással hogy állunk?”), Szindbád lesütött szemekkel felel: „Mindenáron el akartam csábítani egy gyermekkori barátom kedves kis kedvesét... talán el is csábítottam. És lopott hetvenöt krajcáron köténytét vettem neki.”⁵ Szindbád vallomása az olvasónak eszébe juttatja Valentin korábbi szavait, amelyeket a lopás beismerése után mondott: „Sok hetvenöt krajcárt elvesztettem én azóta... Igaz, hogy ezen a bizonyos hetvenöt krajcáron köténytét akartam venni Marikának. Csak amolyan kis kötényt, melyet az őszi vásáron árulnak.”⁶ Bár Szindbád nem mondja ki, hogy Marikát akarta elcsábítani, sőt valószínűleg el is csábította, de a két szöveghely egymásra felelő volta egyértelművé teszi a vallomás ki nem mondott tartalmát. Szindbád ezen a ponton valóban meggyónja bűneit, bevallja gyerekkori barátjának, hogy elcsábította szerelmét, ráadásul a bűnök átvállalása fejében adott, majd ellopott krajcárokból vásárolta meg a hódítás sikerét garantálni hivatott ajándékot. Szindbád valóban könnyít a lelkén, amikor így, sugalmazva bevallja, hogy gyermekkori barátja szerelmi érzését annak minden elemében kisajátította és megcsúfolta. Miközben a novella a gyónás vallásos formájához rendre ironikus indexeket kapcsol, a Valentinnek tett vallomást valódi gyónásként állítja be, melynek során Szindbád olyan bűnt vall be, amely egész élete során nyomasztotta. Így fonódik össze paródia és komolyság a gyónás eseményében.

A valódi megbánás elmélyültségét a novella cselekménye hamarosan komikus irányába mozdítja el. Az olvasó megtudja, hogy Valentin elvette Marikát, s a gyermekkori barát most azt jelöli meg a bűnök átvállalásának áráként, hogy vagy Szindbád vagy a fia, üzzék ki az ördögöt Marikából. Ennek a furcsa vagylagosságnak a magyarázatára hamar fény derül, ugyanis Valentin szavaiból kitűnik, hogy az öregedő Marika szerelmes lett az új mesterlegénybe. Az ördögűzés tehát korántsem valamilyen vallásos cselekedet lenne, hanem Marika elcsábítása. A szituáció komikumához az is hozzájárul, hogy a jelenben jótékony beavatkozás lenne az, ami a múltban bűnnek számított.

⁴ Uo., 527.

⁵ Uo., 528.

⁶ Uo., 528.

Igaz, időközben Marika is számottevő változáson ment keresztül. Miután megjelenik a vendéglőben, a kiállhatatlan öreg feleség típusát testesíti meg, akinek bemutatása során az elbeszélő nem fukarkodik a komikus fordulatokkal. A novella zárlatában ismét feltűnik egy teológiai kifejezés, melyet a szöveg ugyancsak látványosan elmozdít eredeti kontextusából. Szindbád, látva a házsártos öregasszony dühös szitkozódását, nagylelkű szavakat intéz fiához: „Nem, még az én bűneim sem érnek meg annyit, hogy te engem megváltásd.”⁷ Azaz felmenti a szerelmi ténykedéssel megvalósítandó, sajátos ördögűzés terhes feladata alól.

A *Pénzrel járják a búcsút* az előző novellához hasonlóan Szindbád monológjával indul, melybe a főhős életunalmáról számol be. A reális fiatalember a búcsújárást javasolja apjának, Szindbád azonban úgy nyilatkozik, hogy csak akkor ölt szőrcsuhát és megy el kegyes helyekre, ha már bizonyosan nem tud segíteni rajta egyetlen nő szerelme sem. A szőrcsuha említése a maga középkort idéző anakronizmusával már a búcsújárás motívumának első megjelenésekor ironikus színben tünteti fel a vallásos áhítatnak ezt a formáját. Hamar elérkezik az az idő, amikor Szindbád belátja, hogy már egyetlen nő sem akarja meggyógyítani, így aztán mégis „a papokhoz kellett fordulni, [...] hogy valamely irányzatot találjon az életben, amely irányzat felé haladva, legalább némi ízét is megérezze a sónak és kenyérnek, a bornak és a gondolatnak.”⁸

A zárandoklat azonban meglehetősen különös módon veszi kezdetét, a búcsúvezér úgy rendelkezik, hogy Szindbád üljön fel a gyékényes kocsira, igyon bort, egyen szalonnát cipóval, és vágjon hozzá hagymát is, ha ízlése úgy kívánja. A búcsújáró vezeklésnek meghatározó eleme az önmegtartóztatás és az alázat, ezek nyilvánulnak meg a gyaloglásban és a böjtölésben. Szindbád zárandoklatának indulása ezért nehezen értelmezhető más-ként, mint a búcsújárás paródiájaként. Ezt a komikus perspektívát a narrátor szövegműve hanghordozása is felerősíti, ami a vallási rítussal szemben táplált elbeszélői kételyre enged következtetni. A narrátor arról tudósít, hogy a kísértő ördögök több alkalommal is rátámadtak a kegyes menetre, jöttek szűnyogok, nyulak és földön tekergőző kígyók képében, mely utóbbiakat a búcsúvezér egyszerűen agyonverte a botjával. Az elbeszélő beszámol egy az áhítatos vonulást megzavaró tumultuózus jelenetről is. Egy holló aranygyűrűt ejtett ki a csőréből, amire azután nagy kavarodás támadt, míg végül egy erőteljes leányzó szerezte meg a zsákmányt, akitől a búcsúvezér nyomban el is kobozta azt. A zárandoklat önmagában is némiképp komikus perspektívába állító jelenet humorát tovább fokozza a Heltai Gáspár krónikájára tett utalás fölismerése. Ott Zsigmond király adja a gyűrűt annak a nemeslánynak, aki moldvai hadjárata idején a kedvére tett, s aki e kapcsolat következményeként Hunyadi Jánost világra hozta. A holló elragadja az ismertetőjegyként adott gyűrűt, felrepül vele egy fára, de a lány testvérbátyja végül íjával lelövi a madarat. Így lehetővé válik, hogy a lány a gyűrű bemutatásával bizonyítsa a királyi udvarnál fia királyi származását.⁹ A vezeklő nők nyugodt menetét a világi rang iránti naiv vágy bontotta meg, a búcsújárók tehát aligha távolodtak el lélekben a földi hívságtól.

⁷ Uo., 530.

⁸ Uo., 549.

⁹ Vö. HELTAI GÁSPÁR: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. In: Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei (Magyar remekírók). Budapest, 1980. Szépirodalmi Könyvkiadó, 442–448.

Szindbád zárandokútja a furcsa kezdet szabta mederben folytatódik tovább. Bár az önmegtartóztatásnak magától értetődő része a testi élvezetektől való tartózkodás, Szindbád úgy jár a templom körül fáradtan pihenő nők között, mint „valamely halászó golya”,¹⁰ aki tehát prédát keres az asszonyok között. Búcsú bácsi¹¹ ismét sajátos ötlettel áll elő, azt javasolja Szindbádnak, hogy kóstolja meg az özvegy kocsmárosné pörköltjét. A zárandoklat ellenére hősünk most sem zárkózik el a húsételek fogyasztásától, sőt az a lehetőség is felmerül benne, hogy ő legyen a kocsmáros ezen a búcsújáró helyen. A pörkölt elfogyasztás után megfeledkezni látszik arról, amit korábban a búcsúvezér invitálására válaszolt: „Éppen a kocsmárosnék miatt vannak olyan különös ízek reggelenként a számban, amely ízek magyarázatát nem tudom. Halott íze van a torkomnak.”¹² Szindbád fia határozottan szembeszáll apja tétova tervezgetésével, végül a kerítői és a búcsújárást vezető szent életű ember szerepe között ingadozni látszó Búcsú bácsi is arra emlékezteti Szindbádot, hogy a búcsújárás előírásai szerint a szabad ég alatt kell aludnia. Ez követően odavezeti Szindbádot a búsi asszonyok közé, akik azt a feladatot kapják, hogy altassák el az éjszakai nyugalmat nem leelő idősödő úriembert.

Az elbeszélés mintegy oldalnyi terjedelmet fordít az alvó asszonyok leírására, akik között – ellentétben a jelenet filmbeli feldolgozásával, ahol csak öregasszonyok láthatók – fiatalasszony és lány is található. Erre azért fontos emlékeztetni, hogy láthatóvá váljon: a tíz búsi asszony a nőiségnek több aspektusát jeleníti meg, melyek közül nem hiányzik az erotikus vonzerő sem. Komikum és komolyság egyensúlyát a novella zárlatában az teremti meg, hogy bár az altatás leírása sem nélkülözi a komikus elemeket, Szindbád vezeklése mégis megvalósul. Az elbeszélés komikus regiszterét erősíti, hogy az öreg Búsiné – aki lábait úgy nyújtja elő a szoknya alól, mint valamiféle szarka – Szindbádot végigmérve előre kéri az altatásért járó tíz pengőforintot, ami arra utal, hogy megbízhatatlan figurának tartja. Szindbád vezeklése abban áll, szerelmi ábrándok és erotikus vágyak nélkül fekszik le az asszonyok közé, pedig bal oldalról „valamely leányféle nyomta az inához a meztelen talpát”.¹³ Zárandokútjának komoly tartalma a szexuális önmegtartóztatásban rejlik. A búcsújárás tehát ebben az értelemben minden parodisztikus előzmény ellenére megvalósul. Ezt az elbeszélői szólam azzal is igyekszik aláhúzni, hogy az utolsó bekezdésben ismét megpendíti az erotika témáját. A narrátor megemlíti, hogy a Szindbád körül fekvő nőknek „[b]izonyára volna annyi erejük, hogy jól megraknák az alvó férfit, ha az valamely illetlenségre gondolna. De Szindbádnak eszébe sem jutott ilyesmi.”¹⁴ A humoros szófordulat és a vezeklésszerű szexuális önmegtartóztatás együttese adja a novella sajátos összetettségét. Szindbád Búsiné mesemondását hallgatja az ördögökről, akik szertejárnak a világban. A mesehallgatás ugyancsak az erotikamentességet hangsúlyozza, hiszen Szindbádot az anyagyerék viszony egyik jellegzetese szituációjába helyezve jeleníti meg. Úgy hallgatja Búsinét, ahogy a gyerek az édesanya meséjét.

¹⁰ KRÚDY, 1981., 551.

¹¹ A ciklus névadási gyakorlatáról lásd. PETHŐ JÓZSEF: „Aki igazi az igazi nevünkön nevez végre...”. Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. Névtani Értesítő, 2000. 97–103.

¹² KRÚDY, 1981., 551.

¹³ Uo., 555.

¹⁴ Uo.

STURM LÁSZLÓ

Álmok és kiutak

Krúdy Gyula: Palotai álmok

A *Palotai álmok* némileg zavarba ejti értelmezőit. A kisregény fölvonultatja a Krúdy-próza minden fontos jellemzőjét, az érett író sokértelmű, egyszerre nosztalgikus és ironikus melankóliája járja át, viszont a borongósan nyitott befejezés, ami a leggyakoribb és talán a leginkább illik az időből kihullott különcök világához,¹ ezúttal boldog végbe fordul, bájos mesébe. Sőtér István az 1950-es évek közepén, a korszellemnek megfelelően a valóság megkerülését látja ebben: „De a költőiség mögött űrt is érzünk már: ennek a romantikának már pusztán menekülés-jellege van. Péter Pál, aki az Arany Golyóban, ágyán heverészve régi képeslapokat olvasgat naphosszat, s akit ebből a tétlenségből, ürességből kiragad a szerelem – Krúdynak ez a különctípusa sohasem tud meggyőzni az érzelmeknek, a kínoknak és reményeknek arról a valóságról és hitelességről, melyet Szindbádnál sohasem vonhatunk kétségbe.”² Fábri Anna sem érzi meggyőzőnek „a *Palotai álmok* »heppiendes« befejezésé”-t.³

Elbírja-e Krúdy világa a boldog véget, hiteles-e a heppiend? A *Palotai álmok* alkalmat ad ennek megvizsgálására is. Megelőlegezve az összegzést, azt felelem erre, hogy igen, hiszen Krúdynál az életöröm éppolyan hatóerő, mint a kétség vagy a kétségbeesés. A kiismerhetetlen, összezavarodott valóságban megvan az esély a jó érvényesülésére, igaz, ez csak akkor hiteles, ha érezzük mögötte az idill kegyelemszerűségét és veszélyeztetettségét. Mindenekelőtt pedig azt, hogy a szereplők kiérdemelték a boldogságot.

A *Palotai álmok*ban az se biztos, hogy az egész történet nem csak képzelődés-e. „Amint a vonat robogott velem az esős éjszakában, néha-néha lehunytam a szemem, és magam is a 826-ost követtem képzeletben” – ezzel a mondattal zárul a bevezető fejezet, és felmerülhet bennünk, vajon nem egy lányszöktetés élményét képzele-e rá az elbeszélő a saját élethelyzetére. A következő fejezet eleje hangsúlyozza a főszereplő alakjában érvényesülő elbeszélői önkényt, megkonstruáltságot, ami szintén jól illik a

¹ ALEXA KÁROLY: Krúdy Gyula In: ALEXA KÁROLY: Quodlibet. Budapest, 2004. Kortárs, 107.: „A Krúdy-hős mindig különc, s így anekdotákban él, de olyan anekdotákban, amelyekről többnyire lekopott a csattanó, a befejezések elomlóak, nyitottak.”

² SÓTÉR ISTVÁN: Pályakép Krúdyról. In: SÓTÉR ISTVÁN: Tisztuló tükrök. Budapest, 1966. Gondolat, 171-172. [SÓTÉR, 1966.]

³ FÁBRI ANNA: Ciprus és jegenye. Budapest, 1978. Magvető, 405.

vágy irányította gondolkozáshoz: „Nevezhetném őt báró Péter Pálnak; ráfoghatnám, hogy költő, művész vagy bölcsész, sőt megtehetném akár nagy utazónak”⁴.

Persze a fikciónak ez az esetleges megduplázása sem érvénytelenítene a történet logikáját. Márpedig ez a logika nem siklik ki a boldog véggel, legfeljebb a boldog véget árnyalja a regénylogika a maga sokértelműségével. Boldog lesz-e ez a házasság? Például a *Bukfenc*, amelynek első, heppiendes változatát továbbírva tett szomorkássá az író, jelzi, hogy nem okvetlenül. A *Palotai álmok*ban sem egyértelmű, vajon Judit vidékiessége, vagy még rejtett érzékisége a kapcsolat kiteljesedését segíti-e elő, vagy épp buktatója lehet (hogy a Péter Pál vagy a közeg jellegzetességeiben megbúvó buktatókról most ne beszéljünk). Az álmok, előérzetek, megidézett történetek sorsmodelleket vázolnak föl, nem mindig boldogságosakat. De hogy a beteljesülés idején szakad félbe a cselekmény, azt sugallja, a boldogságra legalábbis az esély megvan.

Czére Béla írja monográfiájában: „Három réteg, három művészi szféra jelentéssíkjai kapcsolódnak egymáshoz a regényben: a szintén több üzenetet közvetítő szerelem világa, a bakonyi-várpalotai táj mitikus közege és a szőlődombok között lélegző falu pannon-idillje, a préházak élete.”⁵ Valóban, főleg a szerelem és a természet közvetíti azt a teljességet, ami a kezdetben akaratgyenge és kételkedő Péter Pált átformálja majd a regény végére.

A felsoroltakat esetleg ki is egészíthetjük, mindenekelőtt a művészi teljesség ígézetével. Igaz, az adott esetben ez be is illeszthető a szerelem mitológiájába: „A szerelem szubsztanciális elbeszélése a magyar irodalmi hagyományban élő narratív séma volt. A Krúdy-szövegekben gyakran emlegetett *Himfy szerelmei* a petrarcai hagyomány örökösének tekinthető” – írja Gintli Tibor. Az elemzett kisregényben szintén felbukkanó Kisfaludy Sándorról – akárcsak az ugyancsak megidézett Lilla-dalokról – elmondható, amit a tanulmány szerző a velük kortárs *Fanni hagyományairól* mond: „a szerelem egészszelű elbeszélésének talán legjellegzetesebb magyar nyelvű példái”-i.⁶ Jelentést kap az is, hogy nagyanyja a *Monte Crisót* készíti Péter Pál éjjeliszekrényére, hiszen Dumas regénye „az egyetlen szerelem narratívájának egyik legismertebb, némiképp közhelyes szövege”.⁷ A Czére által kiemelt rétegek közül Gintli fejt föl idézett tanulmányában a szerelemfelfogás sajátosságait, a Radics Mária által hirdetett egészszelű platóni felfogás mibenlététől ennek kétségbevonásáig. Itt azonban nem a tagadás lép az állítás helyébe, inkább fordítva, végül is az igaz szerelem győzedelmeskedik, de leginkább a kettő közötti folyamatos mozgás határozza meg az érzelmek terét. Egyedül talán Szekszti Judit az, aki megjátszás nélkül képviseli a szerelmet, míg a többiek számára ez csak vágy, mézesmadzag vagy szerep. Talán Judit eltökéltsége billenti az igencsak ingó mérleget a romantikus heppiend felé – a tagadásnak nincs ilyen egyértelmű képviselője.

A beteljesüléshez a szerelmeseknek azonban próbatételek során kell átmenniük és át kell lényegülniük. Fried István emeli ki a kisregény mesei vonulatát, szoros kapcsolatban a természet mágiájával: a Bakony állandó zúgása nála „a meseibe, az álomiba, a

⁴ KRÚDY GYULA: *Palotai álmok*. Budapest, 1976. Szépirodalmi, 236. A regényt a továbbiakban is ebből a kiadásból idézem. [KRÚDY, 1976.]

⁵ CZÉRE BÉLA: *Krúdy Gyula*. Budapest, 1987. Gondolat, 95.

⁶ GINTLI TIBOR: Szerelemelbeszélés és szubsztancialitás. In: GINTLI TIBOR: „Valaki van, aki nincs”. Budapest, 2005. Akadémiai, 168–169.

⁷ Uo. 170–171.

fantasztikusba való beavatás első stádiuma”.⁸ Az élet- és érdektelen valóságképtől így jut el Péter Pál a tájjal és a mesei igazsággal való azonosulásig, a világ átélkedéséig: „az élettelennek gondoltba is belelátja az élő, önmagát egyszerre érezve mikro- és makrokozmosznak”.⁹ (Krúdy oly kedvelt megszemélyesítései tehát itt is világképi jelentőséget nyernek.) Péter Pál boldogságának előfeltétele, hogy önálló, érett személyiséggé váljék az addig nagybátyja, az állítólagos kalandor Adamovics Pál példáját követni próbáló „semmittevő”. Fried lényegi megfigyeléseket tartalmazó természetképét azzal lehet tovább árnyalni, ha Czére szellemében majd különválasztjuk a félelmetes bakonyi és az idilli-ígéretteljes szőlőhegyi táj sugalmait. Nem tagadva, hogy a kettő egy valóság két oldala, a környező táj a shakespeare-i mesebeli erdőt idézi, ahol a mágikus átváltozások lezajlanak (gondoljunk csak a *Szentivánéji álmokra* és az *Abogy tetszékre*).

Krúdynál a jó véget máshol is próbatétellel kell kiérdemelni. Az 1911-es *Régi és új emberek*ben Ecsedy és Boris az érdekházasságot lerázva lesznek egymáséi, a jó évtizeddel későbbi, komorabb világtatás *Aranyidőben* Mária és „Sobri Jóska” a csábításra szolgáló ékszereket szétszórva nyerik vissza a szerelem esélyét. A megélhetés, az anyagiasság önmagát szerepekkel takargató világával szemben kell Péter Pálnak is helytállnia.

Az író a románcosság felerősítésével megidézi azt az irodalmi hagyományt, amelyben az eszmény győzelme, a teljesség igénye volt a természetes. A modern regény kétségei és a románc eszményisége együtt jelentkezik az író műveiben, hasonlóan *Az arany ember*hez. Timár Mihály gyakran emlegetett előképe Krúdy számos alakjának. Nála is mindig a megkísértett, kétségbe vont románcosság jelenik meg, ritkán jutva el a *Palotai álmok*-féle heppiendhez. Ebben a kisregényben viszont éppen kivételessége miatt jobban sűrűsödnek a románc jellemzői, bár itt sem érvényesülnek hiánytalanul. Nyilasy Balázs vezette be a románcnak ezt a fogalmát a magyar irodalomtudományba, az ő alapvetése alapján térek ki a jelenség (mert itt többről van szó, mint műfajról) sajátosságaira. „Próbátételes kaland-lehetőség, meleg patriarkalitás [...] az esetleges, értelmetlen véletlensorozatnál többnek látszó (a gondviselés lehetőségét sem kizáró) történéseggyűttes [...] a támaszkeresés, a régi épebb tardíciókhoz fordulás, az ellenvilág-teremtés, a vágyteljesítő étosz, a teljesség iránti elkötelezettség”¹⁰ jellemzi a románcot. Nyilvánvaló mindezen sajátosságok jelenléte a *Palotai álmok*ban. Nyilasy különösen a főntebb a kisregényben is érintett próbatételt és az általa megvalósított érett személyiséget emeli ki: a „regényhez képest a romance (bizonyos mértékig) föltétlenül modellál. A modell alapvető szerkezeti pillére a *próbatétel*. E próbatétel a hős oldaláról nézve a hőstett lehetőségét tartalmazza, s ezáltal a káoszról rend formálódik, grandiózus, erős lét, éazonosság, egotudatosság, értelmes, működőképes pszichikum jön létre. ([...] a hőstett végrehajtása, a próbatételnek megfelelés egyben a hős önmagához eljutását, önmegvalósítását is jelenti)”.¹¹ Az „utazás–szerelem–kaland–happy ending tartópillérei”¹² sorozat szintén mintha csak a kisregény mozzanatait kottázná le, amelyek esetleges reális valószínűtlenségéért kárpótol, illetve azt egy

⁸ FRIED ISTVÁN: Bevezetés Krúdy Gyula *Palotai álmok* című regényének olvasásába. Limes, 2007. 4. sz., 39.

⁹ Uo. 42.

¹⁰ NYILASY BALÁZS: A 19. századi modern magyar románc. Budapest, 2011. Argumentum, 10. [NYILASY, 2011.]

¹¹ Uo. 61.

¹² Uo. 61.

magasabb megokolással kiszorítja „a teljesség, szabadság, kiteljesedés archetipikus mozzanataihoz”¹³ való kapcsolódás. Nyilasy idézi Northrop Frye fentebb már felhasznált észrevételeit Shakespeare románcosságáról, a mindennapok törvényeit felüggesztő mágikus erdőről, és a Krúdy-kisregény szerepjátszó figuráinak egy újabb, „románcos” távlatára is figyelmeztet, amikor így folytatja ismertetését: „a Shakespeare-románc megkülönböztető jegyét a dráma ősi, bábszínház-szerű formáival is kapcsolatba hozza a kutató”.¹⁴ Románcos sajátosság még a szereplők a realista regényhez képest őszintébb, önfeltáróbb megnyilatkozása (ami itt ugyan ritkán jut el az „áriázásig”, de kétségtelenül jelen van). A mindentudó elbeszélői beállítottságot lazító, érzelemnyilvánító elbeszélésmód szintén a románc sajátossága (és fölveti románc és anekdota kapcsolatainak kérdését).

A románc-hagyomány megidézésével Krúdy megeleveníti azt a „létértelmező látomást”,¹⁵ amely ellenszegül a modern regény válsághangulatának. Mert az utóbbi szintén átszövi a kisregényt. A kettő egymásnak feszülése csak a legvégén (illetve megelőgezve: az előszóban) dől el az eszmények javára. A bemutatott világban ugyanis a véletlen látszik uralkodónak, a létértelem, a szervező középpont hiánya. Semmi sem egyértelmű, semmi sem azonos önmagával.

A minőségek keverednek, szinte semmi sem egyértelmű. Igaz, ez a keveredés inkább karneválián mulatságos vagy éppen vonzó, de talán csak az eszményi távlat, a románcos felfogás jelenléte miatt. Az egyértelműség, beazonosíthatóság hiánya önmagában azonban kétségbeejtő is lehetne. Humoros nevek utalnak a nemi identitás valamiféle játékára („Atyafi kisasszony”, „Móni, a palotai fiákeres”¹⁶). A szereplők külseje is sokértelmű. Judit haja „szőkés-barnás”, de a szeme még jellemzőbben meghatározhatatlan: „Szürke volt az alapszíne, de olykor barna is lehetne, máskor meg fényeskék. Ha elborong, hamvaskék lesz a színe”.¹⁷ Trudai Kamilla haja „vörösés-barnás”, első megszólalása „félíg komolyan, félíg nevetve” hangzik.¹⁸ Péter Pál nyaka „elég izmos”, keze azonban „arisztokratikus, finom”.¹⁹ A környezet leírásában is jelentkezik ez a meghatározhatatlanság. A folyton zúgó, vad erdőség, a Bakony és a szelíd szőlőhegyek ellentéte végigkíséri a cselekményt, de például Radicsék háza is: „félíg urasági, félíg paraszti”.²⁰ A külső megragadhatatlansága csak aláfesti a sokkal mélyrehatóbb tapasztalatot: a világ kiismerhetetlenségét, megragadhatatlanságát. Persze végig ott a felvillanyzó remény, hogy az ellentétek magasabb, eszményi harmóniába békülhetnek. Ám a veszély is, hogy a világ, az élet értelmetlen marad. Péter Pál neve az aratás idejére, a legnagyobb dologidőre utal (többek között), maga mégis semmittevő. A történet idején az emberélet útjának felén jár, harminc éves, de barna haja már őszülni kezd, szomorú ember, „fejében öngyilkossági gondolatokat forgat”.²¹ Céltalan, rezignált, önállótlán életében elhunyt nagybátyja példája vezeti (aki magyar is, szláv is).

¹³ Uo. 61.

¹⁴ Uo. 69.

¹⁵ Uo. 61.

¹⁶ KRÚDY, 1976., 233., 243.

¹⁷ Uo. 235., 248.

¹⁸ Uo. 272., 260.

¹⁹ Uo. 238.

²⁰ Uo. 243.

²¹ Uo. 237–238.

Mikor nagyanyja azt mondja: „rájöttünk arra, hogy mi van a csillagok mögött”, Péter Pál azt feleli: „Semmi, a nagy semmi”.²² Ebből a nihilizmusból kapaszkodik ki a regény végére és válik önállóan cselekvő, a szerelmet mint teljességet vállaló hőssé.

Judit viszonylag egy tömbből faragott alak, bár régimódi szenteségét színezi már bontakozó érzékisége („A szájának metszése élvvagyó és merész”²³), és nem egyértelmű, mennyire irányítják őt az öregek. Azonban ő is megállja a próbát, leginkább mikor őszinte mer lenni és bevallja Péter Pálnak, hogy csak hazudta az anyja a csodálatos álmokkönyv létezését, valójában szegények.

Radics Máriáról sem tudhatjuk bizonyosan, mennyire vezérlik evilágon túlnéző meglátásai (szerelemtana ilyesmin alapul) és mennyire pusztá manipuláció az egész, hogy semmittevő unokáját kimozdítsa tiszteletéből és jó partihoz segítse. Valóban átjárása van a túlvilágra (hiszen a temetőben állítólag holtakkal társalog) vagy csak babonás? Judit hisz az álmokban (igaz, megengedi, hogy anyja manipulálva értelmezze azokat), Péter Pál mint illúzióba vonul ki beléjük, Radics Mária inkább gyakorlati hasznukat keresi. A színészek viszont szerepnek tekintik az eszményeket, megélhetésük a szerepjátszás, tudatosan szolgálják ki mások eszményigényét, cserébe viszont kihasználják, némileg lenézik, manipulálják eltartóikat.

Az áttekinthetetlen viszonyok között elvész az egész, a véletlen tűnik uralkodónak. Az emberi akarat sem az egészszel vet számot, hanem csak részérdekekre koncentrál, manipulatív lesz. Az önérdek keresztülvitele azonban arra kényszerít, hogy egészelvűnek mutassuk akaratunkat, így a kiürült eszmények szerepjátszásba, látszatba fordulnak.

A világ véletlenszerűsége visszatérő téma a regényben, eleinte Péter Pál világlátásának megfelelően, később a színészek, főleg Kamilla alapelvét tükrözve: „a sárból épített házak olyan hanyagul voltak egymás mellé állítgatva, mintha valamely játékos gyerek építette volna a falut délután, a kályha előtt, a szőnyegen”²⁴; „a fűzfa gallyán ott felejtett ruhadarab csüngött”²⁵; „Az élet véletlenek játéka. Mi most véletlenül találkoztunk. És véletlenül holnap a reggeli vonattal egy barátnőm érkezik hozzám.”²⁶

Az élet céltalanságában a kellemesség, a kényelem a legfőbb érték, még az életnél is előbbre való: „gondolatai a nagyanyja levele körül bogarásztak, csendesen, gondosan, lassú tempóban, mint olyan emberhez illik, aki a legvégén úgyis meghal, mert élni nem muszáj, különösen, ha az élet kényelmetlen, bajos dologgá kezd átalakulni.”²⁷

A meghatározottság hiánya azonban maga is sorsmeghatározó erő végeredményben. És nem is mindig pusztító, néha a véletlen segít kilépni a véletlenszerűség céltalanságából. Mint Péter Pál esetében: „A véletlen, más néven: a végzet, amely az álmodzó semmittevők egyetlen barátja, egy nap bekopogtatott az „Arany Golyó”-ba is, mert vándorútjában éppen erre járt.”²⁸

²² Uo. 246.

²³ Uo. 267.

²⁴ Uo. 242.

²⁵ Uo. 260.

²⁶ Uo. 277.

²⁷ Uo. 240. Másol is téma a kényelem, például: „a kényelmes Arany Golyó-beli szobát a kényelmetlen vasúti kocsival cserélte föl”. Uo. 242.

²⁸ Uo. 238.

A véletlenszerű életben, ahol az emberi lehetőségek két pólusa az ábrándozás és a manipuláció (a legtöbbek esetében a kettő együttesen van jelen) uralkodik a jelentéktelenség és az unalom. Az elbeszélő a főhőst is „átlagember”-ként, sőt „senki”-ként²⁹ mutatja be felléptekor. A világon egyfajta jelképes szürkeség ömlik el. Minden reális, hiszen van szürke szem és haj (például Radics Máriának), varjú, galamb, a tó tükre is lehet szürke, akárcsak a ruha. Mégis, a szürkeség állandó kiemelése, gyakorisága (valószínűleg a leggyakrabban említett szín a regényben) átvitt értelemre utal, a szürkeség átvitt értelmének megfelelően. Összhangban áll a sivársággal („tekintete siváran kóvályog”³⁰), közepességgel (Péter Pál szállása, mint ismételve nyomatékosítja az író: „másodrangú belvárosi szálloda”³¹). A középszerűség, ha unalmas is, de megnyugtató. Ezért nem riasztja nagyanyja váratlan levele Péter Pált, mert beleillik a szürkeségbe: „Emberünk a levelet gusztálta, mint a kártyás kártyáját. Gyanútlan, szürke borítékos levél volt”.³² Trudai Kamilla, a legillúziótlanabb szereplő teszi szavá a legközvetlenebb környezetére (férjére) is kiterjedő szürkeséget: „Drágám, Hetykeikém, jöjjön ide, vadgalambom, jó hideg sült van itt! Ugyebár, hasonlít Hetykei a vadgalambhoz? Szürke.”³³ Viszont saját galambszürkeségét talán maga sem látja át. Krúdy mindenesetre az ő szürkeségét sugallja, amikor többször is a galambhoz társítja a hangját: „turbékol” (akárcsak látogatóba érkező színésznőbarátnője).³⁴

A szürkeség azonban nem csak lefokozó jelentőségű. Szükséges nyugalom, szükséges közép talán. Judit szeme is, láttuk, elsősorban szürke, de olyan szürke, amely számos színbe vált át. A regényben máshol is néha színkavalkádba vált a borongás. Már a legelső oldalon az esti esőt megelőző színességet idézi az elbeszélő: „Napközben aranyszínű szőlőhegyek között jártam, szedőasszonyok jókedvű éneke hangzott mindenfelől, a fák aranygarasaitak a kocsimba hullajtották, és mindenféle szokatlan színekkel telt meg a szemem”.³⁵ Az elbeszélő a nappal színei után örül az esti esőnek is: „Az időjárás továbbra is kedvem szerint volt. Mert jólesik, ha aranyugaras, őszi nap után estére néha megered a mélabús eső.”³⁶ Szinte lét- vagy legalábbis történelemfilozófiai értelmezése lenne ez a szürkeségnek? Néha kell egy kis nyugalom, átlagosság a látottak, a nagyszerűségek földolgozásához, a továbblépéshez.

Érdekes, hogy a színekből Krúdy a fenti idézetben csak az aranyat nevezi néven, de azt többször is. (Később is fel-feltűnik ez a szín.) És a szürke, mindennapi életnek valóban az arany a talán legigazibb ellentéte, mivel az isteni, értelmes, örök élethez kapcsolódik. Az isteni elvesztésével az anyagiak válnak bálvánnyá, istenpótlékká. Radics Mária apja³⁷ és bátyja egyaránt az aranyak gyűjtésében vél céljára találni (előbbit meggyilkolják, utóbbi magányos, félalkoholista ember lesz.). A testvér, Radics János

²⁹ Uo. 236.

³⁰ Uo. 237.

³¹ Uo. 237. Hasonlóan uo. 236.

³² Uo. 239.

³³ Uo. 272.

³⁴ Például: „Hirtelen nevetni kezdett Kamilla. Turbékolva, halkán, fojtottan kacagott, mintha a színpad mögött állana, és vetélytársnőjét szeretné megzavarni a színpadon.” Uo. 277.

³⁵ Uo. 233.

³⁶ Uo. 233.

³⁷ „a pénzét zacskóban hordta a nyakában. Szerette az aranypénzeket, volt is neki minden fajtájú.” Uo. 251.

(„Radics a penészes pénzt olvasta reggeltől estig”³⁸) egyik állandó ismertetője, hogy mikor beszél, mintha messziről jönne a hangja: „mondta olyan hangon, mintha nem is ő szólott volna, hanem a szomszéd szobában szólalt volna meg valaki”; „Ebben a percben Radics János váratlanul megszólalt. A negyedik udvarról”; „szólalt meg Radics hangja a határból”.³⁹ Érzékletes jellemzése ez a félsüket, illetve a sokat ivó embernek, de a bálványimádó jelenléthiányát is sugallja. (Különb: „a kalmárkodásba süketült bele”.⁴⁰) Csak ifjúságát megelevenítve jut közel egykori önazonosságához: „És Radics úr szokása ellenére igen sokat beszélt ezen a délutánon. Hangja nem is hangzott olyan messziről, mint egyébkor. Katona korából mesélt el élményeket.”; „Radics úr mindinkább fellelkesült a borától. Csaknem az asztal mellől hallatszott immár a hangja, amint elbeszélte, hogyan szöktetett meg jogász korában egy kisaszonyt...”⁴¹

Jelentéses lehet, hogy Péter Pál szürke szobája egy Arany Golyó nevű szállóban van: „az Arany Golyó szürke tapétás, ósdi bútorzatú szobájában”.⁴² A látszólag szürke, unalmas élet végső soron egy isteni – „arany” – létezés része, a szürkeséget egy arany gömb foglalja magába, sugallhatja a színek Krúdy által részben nyitltá tett szimbolikája. Az élet értelme bizonyos korszakokban (egyéneben, történelemében) alighanem csak észrevétlen marad, de nem hiányzik: van remény. És küldi üzeneteit. Több alkalommal van szó fentről jövő üzenetekről: „Az ablakon kopognak a vizes hírnökök, amelyek a magasságból érkeznek”; „Péter Pál egyszerre csak azt vette észre, hogy holdsugarak táncolják körül fekvőhelyét. Jöttek-jöttek a fehér, égi pókfonálok, és odafentről a felhők közül, az enyhe kora őszi éjszakából lágy, simogató gondolatokat hoztak.”; „a szőlőhegyről aranyszínű pókfonálok ereszkedtek lefelé a völgybe, mintha híreket vinnének az alvónak, hogy mi történik idefent a napsugárban”.⁴³ Radics Mária (komoly vagy manipulatív?) szerelemértelmezése ugyanezeket a motívumokat használja: „A szerelmet a földöntúlról hozza magával az ember, azért nevezik szentnek ezt az érzelmet. A kis lelkek egyenkint elhagyják a messi országot, pókfonálon vagy napsugáron leereszkednek a földre.”⁴⁴

Az előző idézetekből látszik: üzen a Hold és üzen a Nap is. És mind a kettő jelentéses égitest a kisregényben. A Hold fénye ezüst (illetve fehér, egyszer sárga): „A hold mintha csak ennek a kis falunak világított volna. Ezüsttel, fehérrel hintette be a kis házakat, a krétafehér országúton meg lehetett számlálni a köveket.”⁴⁵ A Napfény arany színű.

A Hold gyakran kapcsolódik az erdő félelmes zúgásához, az álomhoz és az álmokat látó Judithhoz: „Mondd, szöktél már éjjel, midőn viharfelhők tornyosulnak az égen, és a sápadt hold szinte fenyegetően úszik a félelmetes erdő felett?”; „A hold már magasan járt, és enyhe, mozdulatlan volt az éjszaka, mintha valóban arra volna

³⁸ Uo. 247.

³⁹ Uo. 247., 252., 274.

⁴⁰ Uo. 246.

⁴¹ Uo. 283–284.

⁴² Uo. 237.

⁴³ Uo. 233., 253., 266.

⁴⁴ Uo. 245.

⁴⁵ Uo.251.

rendelve, hogy ebben az időben minden ember álmodjon a földön. [...] messziről a Bakony zúgott”; „Szeretem a holdat – mondta Judit [...] Istenem, vajon mit fogok álmodni! – sóhajtottá összekulcsolt kézzel Szekszti kisasszony. Előbb a holdra nézett, aztán a vén tóra”.⁴⁶ A világ kiismerhetetlen fenyegetésében (a félelmes erdőben) némi segítséget, fényt ad az álmodozás – ránthatjuk össze a fenti együttállások jelentését. Kis fény ez, de mégis valami. És párosul valami túlvilági delejvel: „A nagy fa szinte behajolt a hold sugaraiba, mintha azok ölelő karok volnának.”⁴⁷ Ám ez a delejes túlvilágiság akár romlást is hozhat. Legalábbis keveredik benne jó és rossz, és ezzel megint csak mindent összezavar. Ahogy a Judit álmában feltűnő (majd Fátyol Erzsiben nagyjából valóssá váló) „ezüstsarkantyús dáma”⁴⁸-ban keveredik ördögi és angyali, az éj és az ezüst jegye alatt: „Olyan fekete szeme volt, mint az éj [...] Az egyik lábán kis lovaglócsizma volt, rajta piciny ezüstsarkantyú, de a másik lába helyén, teremtöm, lópata volt. [...] De az ezüstsarkantyú olyan finoman csilingelt, mintha angyalok muzsikáltak volna valahol.”⁴⁹ (Maga Fátyol Erzsi sem csak romlott csábító. Miközben pusztán színészszerelme féltékennyé tételére használná a számára névtelen, személytelen Péter Pált, ugyanakkor: „Olyan szép volt, mint egy szentkép.”⁵⁰) Az álmodozás tehát utat mutat, fölillantja a világ szépségét, de végeredményben benne ragad a világ kiismerhetetlenségében, céltalanságában. Az élet súlyos kérdéseiben, nehézségei idején már nem igazít el. Amikor az élet panaszja fölerősödik, amikor a legmélyebb az éj, már nincs mód az álmodozásra. Ebben a szellemben láthatunk többet a következő bekezdésben, mint hangulatos leírást: „Másrésről hallani kezdte a Bakony zúgását, amint az idegrendszer megszokta az éjszakai időt. Zúgott, állandóan, kifogyhatatlanul az óriási, messzi erdőség. Mintha a falak is visszhangoznának az erdőzúgást. Fenyegetés, panasz, keserv, félelem volt a zúgásban, amely nem szűnt meg egy pillanatra sem. Mintha valamennyi fa megelevenedett volna a mai éjszakára, és lelkük, szívük minden panaszát, bűját Péter Pállal óhajtanák a messziségből megérteni. Majd valahol bagoly huhogott a ház körül, lépések hallatszottak az ablak alatt, a hold eltűnt valamerre, mert éjfél elmúlt.”⁵¹

A teljes élet a nappal és az éjszakával, Nappal és Holddal, tettel és álommal egyaránt számot vet: „Az őszi nap jelképezi igazán az emberi életet. Napfénye, amely néha nagyon meleg, borúja, amely mulandó, és estéje, amelybe néha belelebben a közelgő tél korai hava”.⁵² Az addig csak álmodó, szinte holdkóros Juditnak is kapcsolódnia kell még a napfényhez, mielőtt igazi párjává lenne Péter Pálnak. És ez, miután az őszinteség próbáját kiállta, meg is történik a döntő nap reggelén: „Arra ébredt, hogy valaki kopog az ablakon. A lecsukott, zöld zsalugáteren aranyos napsugarak jártak be és ki, mintha a helyet vizsgálnák, hol Péter Pál töltötte az éjszakát. – Én vagyok – felelt kívülről a Szekszti kisasszony hangja.”⁵³

⁴⁶ Uo. 285., 276., 250.

⁴⁷ Uo. 251.

⁴⁸ Uo. 262.

⁴⁹ Uo. 264.

⁵⁰ Uo. 283.

⁵¹ Uo. 254.

⁵² Uo. 257.

⁵³ Uo. 279.

Juditénál részletesebben bomlik ki a főszereplő próbatétele. Számára ez már az utazással kezdődik. Neki ehhez is elszánás kell. Ebből az ernyedtségéből ígér éledést Judit érintése: „A leánynak olyan meleg és puha tenyere volt, mint egy fészek. Péter Pál egy másodpercig ottfelejtette a kezét. Friss vérhullámot érzett a karján felfelé haladni”.⁵⁴ Már az út tele van szimbólumokkal. A vonat sötét alagúton megy át, említés esik ördögről, temetőről, lidércről, de angyalokról és Szent Péterről is, szürke tó partján álmodozó nőről, megkergetett komondorról, elhagyott kastélyról (néma fákkal). A konflis mint bárka mutatkozik... A barátságos, gondviselő univerzum képei éppúgy itt vannak, mint az Istentől elhagyott világiéi. Az utazás tétje, sugallják a jelképes mozzanatok, a kettő közti választás. Inkább az elhagyottság látszik uralkodónak, de épp annak talán legegységesebb megjelenítődését, az elhagyott kastélyt értelmezi át majd Judit mesebelien vonzóvá, előre vetítve, hogy ő tudja akár visszamenőleg is átlényegíteni Péter Pál rideg, rezignált életét.⁵⁵ Péter Pál rögtön az első estén megfutamodna a szokatlanság és kényelmetlenség elől, de az igazi próbatételt a szerelem vállalása jelenti majd. Mikor nagyanyja már ellenzi a Judittal való szerelmet, és feltűnik a Judit által megálmodott gyönyörű csábító, Fátyol Erzszi, aki pusztán romantikából és színészarbatja bosszantására akarja rábeszélteni a férfit, hogy elszöktesse, akkor kell Péter Pálnak nem csak helyesen döntenie, de kilépve addigi – állandóan nagybátyja példáját követni igyekvő – önállótlanágából: cselekednie. Föl kell ébredjen szerepből, dermedtségéből. Judit egyszerűsége értelmet ad az addig értelmetlennek, áramlásba hozza dermedtté lassult vérére, de a tévutakkal tudatosan is le kell számolnia. A színésznők szerepjátszását átlátva saját szerepjátszásával is tisztába jön. Hiszen ugyanaz a nihil szülte menekülvágy mozgatta eddig őt is: „Péter Pál mosolyogva és bizonyos lelkesedéssel hallgatta a színésznőt. Olykor neki is vannak hasonló gondolatái, midőn az Arany Golyó-ban az ágyon fekszik”.⁵⁶ A színésznő az átmenetiséget, a szökés pillanatnyi izgalmát kínálja, Judit viszont az otthont: „Ha én egyszer férjhez megyek, éjjel-nappal arra leszek gondom, hogy a férjemnek minden kényelme meglegyen otthon. Hogy sohase kívánkozzék el hazulról.”⁵⁷ Alighanem azt is belátja, hogy Adamovics Pál kalandozása is csak kísérlet volt, hogy az élet szürkeségéből, az identitás bizonytalanságából látszólag ki-kitörjön. Csupán csak a másik – igaz, vonzóbb – oldala ez a saját semmittevő kívülállásának. Épp a színésznők ötletét, a szöktetést fordítja ellenük, az általuk képviselt világ ellen. (Nem lehetetlen, hogy ezt a kísértést is nagyanyja gondolta ki.) Lányt szöktet, de nem kíváncsiságból, dicsekvésből, pillanatnyi szeszélyből, hanem szerelemből és otthont teremteni. Az idea megszületését, ellenkezőre értelmezését itt is leírásba rejti az író: „Istenem, ha én férfi volnék, minden

⁵⁴ Uo. 248. Nem egyszeri tapasztalatról van szó, később is megismétlődik, sőt, már tovább is hatol ez az áramlás: „Most nyúlt először a Szekszti Judit hajához, és a tenyerén furcsa, meleg véráramlás futott végig, a karján, a szívéig.” Uo. 288. A lánynak nem csak az érintése, hanem a hangja is szívíg hatol: „– Kellemes, finom hangocskája van, a mellénye alá bújjik a hallgatónak, és kopog a kisajton, amely befelé nyílik. A szívbe.” Uo. 250.

⁵⁵ Uo. 249.: „Halkan, meggyőződéssel, mesélt az elátkozott kastélyról, a hercegisasszonyról – az erdőn egy fiatal király vadászott, akit Mátýásnak hívtak. Péter Pál, a megrögzött álmodozó egyszerre úgy érezte, hogy ismét vonaton ül, vadrózsa nyílik a töltésen, amerre a vonat fut, aztán egy kanyarodónál feltűnik a mesebeli kastély szazegy szobájával.”

⁵⁶ Uo. 286.

⁵⁷ Uo. 288.

héten megszóktetnék egy leányt” – végzi ajánlkozását Fátyol Erzsí, és erre következik a leírás: „A palotai toronyban az esti harangszóra gyújtott a harangozó, és a hegyoldali utcácskában furcsán visszhangzott a harangszó. Mintha nem is abból az irányból jönne a hang, ahol a torony igazában helyén áll, hanem felülről, a hegyről.”⁵⁸ (Jelzi az elhatározás üdvös voltát, hogy harangszó közvetíti, felülről érkezik.)

Az addig Péter Pált meghatározó esztétikai szemlélet kiegészül az erkölcsi felelősséggel. A színésznőkkel való utolsó találkozón, megint csak látszólag az ő kérdésekre felelve mondja ki egyetlen megszólalásában az etika egyik alapelvét: „– Nem szabad! – szólalt meg először az estén Péter Pál.”⁵⁹

Péter Pál egy manipulatív közegben végül saját eszközeikkel játssza ki az őt kiájtászi, felhasználni akarókat. A világ kiismerhetetlensége talán mégsem fedi el reménytelenül a lényegét. Másrészt egy zavarosban halászó világban az értéket is jobban el lehet rejtteni az értékellenes közeg szeme előtt.

Így csak félig teljesül Szekszti Judit baljóslatú álma. Tényleg megjelenik a gyönyörű csábító, de nem rabolja el az alvó Péter Pált. Péter Pál teljesíti, amit a beavatások megkívánnak: felébred. Az alvónak mások intézik a sorsát, az önállósághoz, a boldogsághoz viszont fel kell ébredni. Alkalmassá válik a gondviselés kegyére, irodalmilag: a románc heppiendjére. Megtette, ami rá tartozik: segített magán (és másan), kezébe vette sorsa intézését. Nyilasy Balázs idézi Arany Jánost: „a balladában ugyanazon *végzetszerűség* uralkodik, mint az eposzban; míg a románca hőse *önállóan* cselekszik» – határozza meg a ballada és a »románca« differentia specificá-ját a végzetszerűség és az önálló cselekvés kategóriái felől közelítve Arany János a *Széptani jegyzetekben*.⁶⁰ És Péter Pál beavató útját megjárva, önálló, és reményünk szerint boldog lett. A jelenből kihullott külön, aki épp erényei, igényessége miatt került szembe a jelennel,⁶¹ rálel az élő múltra, és otthonossá válik a világban. (Talán ehhez a periféria, a mellőzöttség közege is kellett, Rudolf királyfinak – és hasonmásának – a hatalom centrumában már nincs ilyen szerencséje, mint majd a *Jockey Club* megmutatja.)

A Bakony és a szőlőhegyek ellentéte a táj nyelvén beszéli el ugyanezt. A műveletlen, vad természet kétségbeesetté tesz: „Az erdő zúg-búg, különös dolgokat mondogatnak a vén fák, szegény ember bánatában, elkeseredésében beáll zsványnak.”⁶² A megművelt táj a rend értelmezhetőségét, a harmónia tapasztalatát szegezi szembe a (világ)vég fenyegetésével: „Legmesszebb a Bakony, mint a világ vége, fekete csikban húzódott végig halmokon, völgyeken, és zúgása már át-átreszketett a délutáni csendeségen. Közel és távol lila színű völgyek és gyöngéd dombok, mintha lila színű fátyol alatt feküdne egy mezítelen tündér. – Arra van a Badacsony – mondta Szekszti kisasszony. Emerre Tátika, Csobánc... Himfy járt erre valamikor, azért olyan szép a

⁵⁸ Uo. 287.

⁵⁹ Uo. 292.

⁶⁰ NYILASY, 2011., 39.

⁶¹ „A Krúdy-regényalakok sohasem hősök – hanem különöckök. Igaz viszont, hogy különöckké mindig is ritka erényeik: lovagiasságuk, rajongásuk, függetlenségük és büszkeségük miatt válnak. Néha meg éppen: életművészetük, ételhezitalhoz értésük, egy régi, elfeledett élnitadásba beavatott voltuk teszi őket különöckké. Sőt különöckök abban is, ahogyan érzéssel, odaadással, cinizmus és élvhajhászás nélkül tudnak udvarolni, szeretni.” SÓTÉR, 1966., 170–171.

⁶² KRÚDY, 1976., 246.

vidék.”⁶³ Nem véletlen, hogy az inkább a Bakonyra⁶⁴ (az élet fenyegető kiismerhetetlenségére) ügyelő Péter Pál figyelmét Judit irányítja a mégis belakható otthoniasságra.

Ezt kínálja az világ. Nem lehet nem hallani az élettitkok és a vég zúgását, mégis meg lehet teremteni benne valamiféle derűs, az életen túli reményt is dajkáló saját kört. Ennek a rendnek az eszköze a művészet, jelzi Himfy előtérbe állítása. A művészt teremti és teremti újjá a rend látomását. Judit meséje szintén művészet – szelídítő, elkülönítő hatalomként működik: „Csak a szél duruzsolt messze, valahol az ablakok mögött, és idebent Szekszti Judit mesélt”.⁶⁵

Az így megszelídített táj megeleveníti az embert. De maga a táj is megelevenedik (talán ezért panaszkodik a Bakony zúgása, mint egy korábbi idézet mutatta, Péter Pálnak, mert a műveletlen vidék maga is művelésre vágyik): „A szerelmes kedvű emberek különben is szeretnek mindenféle tulajdonságokat látni az élettelen tárgyakban. Péter Pál még a sötét, kerti útnak is örült, amelyen végigballagott. A kis fahíd pedig majdnem megsimogatta. A kertajtó sem nyikorgott, és a vadrózsabokor illedelmesen félreállott. A kapufélfák a részegektől és szerelmesektől szoktak csókot kapni.”⁶⁶ (Krúdy szokásos többértelműsége itt sem marad el. Szerelem és részegség egymás mellé állítása vajon mit mond inkább: hogy a mámor is részeltet némileg a világ elevenségében? Vagy hogy a szerelem és vele a világ szerethetősége is csak múló mámor?)

Nyílik tehát tér a cselekvésnek, az önállóságnak. Kicsi és fenyegetett, de belefér a boldogság is és a túlvilági remény. A titkok persze zúgnak tovább. Egyszer talán megfajtetnek, talán örömtelien. A regényben is maradnak számunkra elvarratlan, de jelentést sugalló mozzanatok. Vajon van-e jelentősége, hogy Péter Pál szobaszáma a hetes? (A szökevény szerelmeseket szállító vonat száma is – 826 –, ha összeadjuk a számjegyeit, hetest eredményez.) Mi kapcsolja a színésznőket a lila fátyol alatt úszó tündéri tájhoz? A csábító színésznőnek nem csak a nevében van a fátyol, hanem: „a nők feje körül lila színű fátyolok úszkáltak”.⁶⁷ Talán lila romantikus köd takarja el őket a valóságtól. Vagy ők is boldog végre méltó tündérek, mindennek ellenére. Vagy a plátói *Lakoma* szellemében – amelynek egy másik szerelemelbeszélését Radics Mária eleveníti föl – részegség és szerelem éppúgy a legfőbb szeretet felé vezető út lépcsőfokai, mint ahogy a színésznő kalandjai is alacsonyabb szinten, de ugyanazon az úton vezet, mint a két főszereplő szerelme. Fátyol Erzszi alakja – és szinte minden – ezért mutatkozik kettős fénytörésben. Ördögi, ha az őt meghaladó szeretetszintről nézik, de szentnek tűnik, ha az általa meghaladott, illetve az előtte még nyitva álló szintek felől tekintik.

⁶³ Uo. 266.

⁶⁴ Uo. 249.: „Mindig zúg – felelte Péter Pál. – Amióta itt vagyok, szakadatlanul zúg a szél.”

⁶⁵ Uo. 248.

⁶⁶ Uo. 290.

⁶⁷ Uo. 286.

MINYA KÁROLY

Krúdy párnovellája

A hírlapíró és a halál, valamint az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél

A párnovella vagy ikernovella sajátos műfaja a szépirodalomnak. Összehasonlítását és korrelatív megfeleltetését, azaz a kölcsönös viszonyításukat, a párhuzamok és az ellentétek egybefésülését maga a szerző kínálja. A legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg, hogy ugyanaz a történet elmesélve más nézőpontból, más szempontból. Azonban ennél összetettebb a műfaj.

A hírlapíró és a halál, valamint az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című műveknek, a két történetnek természetesen ugyanaz a témája: egy párbaj résztvevőinek a készülődése. A központi hősök (az újságíró és az ezredes) is azonosak. Krúdy maga is többször párbajozott, nyilván ő is átélte a készülődés izgalmait. A történetekben talán épp ezért kerülnek előtérbe az előzmények, az összecsapást megelőző lélektani folyamatok. Sőt kizárólag erről szólnak – némi „körítéssel”. A párbaj lefolyása nem témája az elbeszéléseknek, s a végkimeneteléről is csak közvetve „értésül” az olvasó. Az epilógusból tudjuk meg, hogy a párbaj porondján az ezredes maradt holtan.

Krúdynak ez a párnovellája más szempontból is besorolható. „Krúdy nagyjából az 1920-as évek közepétől kezdte írni azokat az elbeszéléseit, melyeknek hősei a vendéglői vagy a kocsmasztal mellett keresik a megoldást (az álmegoldást?) életük problémáira, az evés-ivásba, de még inkább az arról való elmélkedésbe menekülve az önmagukkal való szembenézés elől. A kortársi és a későbbi kritika »gyomornovelláknak« vagy »evőnovelláknak« nevezi ezeket az írásokat. [...] Részben, de csak részben idesorolható a két híres ikernovella: *A hírlapíró és a halál – Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1928), melyek ugyanazt a történetet mondják el kétféleképpen, két különböző nézőpontból.”¹ Azért csak részben, mert elsősorban a Szürke Arabsban történik meg az ételek és az étkezés krúdys leírása, A hírlapíró és a halálban sok az egyéb történés emellett. Ez utóbbiban a kaszinót cikkében megsértő fiatal újságíró – Széplaki Titusz – „előkészületeiről” tudósít az elbeszélő. A korábban sohasem párbajozó fiatalember úgy gondolja, hogy a számára végzetesnek tűnő párbaj előtt legalább egy jót eszik. Uri ételt rendel a Kersántz vendéglőben, és a párbajsegédeivel elmegy az Orfeum kávéházba is. Az evés, valamint az Olgától, a kasszírnőtől kapott „miskájér-kalap” és

¹ KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 197.

a botesernyő, azaz úri lét kellékei, az éjszakai pezsgőzés, valamint az idegenekkel (a suszterinas, a szabó, Munk úr) szembeni „úri” viselkedés önbizalommal töltik el, és a párbajban legyőzi ellenfelét, az ország legjobb céllövőjét.

Az *Utolsó szivar* főszereplője a párbaj másik résztvevője, az ezredes. Nevét nem árulja el az elbeszélő, mindkét történetben csak monogramját és rangját ismeri meg az olvasó: P. E. G. szolgálaton kívüli huszár ezredes, aki nem melleleg a város legjobb céllövője. Az Arabs Szürkébe tér be délután civilbe öltözve, nem katonaruhában. Jóízűen eszegetve-iszogatva arra készül, hogy párbajban megöljön egy újságíró, mivel a pimasz firka, a „kófi”, a „nyavalyás tintafaló”, a „nyomorult”, a „szegény ördög” tollhegyre tűzte a Tiszti Kaszinót. Ő is évessel készül a párbajra. A Kaszinót képviselő híres céllövő oda megy enni, ahol feltételezése szerint a fiatalember is gyakran megfordul. Ezért bemegy a henteshez tepertőért, beül az Arabs Szürkébe, az egyszerű emberek, munkások, bérkocsisok kocsmájába. Ezek a cselekedetei tekinthetők akár úgy is, hogy a hírlapíró szintjére süllyed, lealacsonyodik ellenfeléhez, mintegy előre vezekel leendő gyilkosságáért. Önreflexióiban, monologizálásában, beszélgetéseiben folyamatosan indokolja, magyarázza tettét. A szerző narrációi is ezt jelzik. Ez kezdetben számára egy különös kísérlet, játék, szórakozás, azonban észrevétlenül és fokozatosan valóban átalakul minden, a kísérlet visszafordíthatatlanul jól sikerül. Pedig voltak intő jelek, azonban ezek nem zavarják az ezredest: ahogy belemelegszik az evésbe („*fertelmes, soha nem érzett éhség*” fogja el), ahogy sorra rendeli a közönséges ételeket (pörkölt, húsmaradék) és a sört, sajátos metamorfózison megy keresztül, mint az átváltozástörténetek hősei. Fokozatosan elveszti valódi, úri (nappali) énjét, azonosul a maga kitalálta szereppel: szóba elegyedik, tréfálkozik a pincérrel, udvarol a szakácsnőnek, s nosztalgikus vágy ébred benne „elveszett ifjúsága” iránt. Egyre jobban érzi magát, élvezi a helyzetet, s nem veszi észre, hogy álarca többé már nem álarc, szerepe saját elfeledett, eltemetett énje. Míg az ezredes álruhába, azaz civil ruhába öltözik, hasonlóan cselekedik az újságíró is, azonban ő épp fordítva: ünneplő ruhába öltözött, ezek kellékei is megvannak, a már említett kalap és bot. A kocsmá közönsége éppúgy találgatja, hogy ki lehet ő, mint az ezredes esetében.²

Az elbeszélés fő motívuma – mint korábban említettem – az evés, az ételek. Itt azonban nem az evés gyönyöre, az ételek elfogyasztásának öröme, az ízek élvezete áll a középpontban – az evés valójában az átváltozás útja, tehát az alaptörténeteknek megfelelően az a „mágikus módszer”, melynek segítségével a hős, amivé akar. Az ezredesnek szinte minden gondolata az evés körül forog, ez idéződik föl ifjúkorából (a prófunt, az elmaradt pezsgős vacsorák), az evésről beszél a kocsmárosnéval és a csaposlegénnyel, a sör, a tepertő és a pörkölt ízéről elmélkedik, élvezettel eszi a retket, szalámimaradékot, miközben a Kaszinóban fogyasztható rákokról, osztrigátról cseveg. A beszélgetésekben állandóan arra próbálja fölhívni a figyelmet, hogy ő nem az, akinek látszik, büszke arra, hogy álruhája „felismerhetetlenné teszi”, s lovagiasan kifizeti az ideges fiatalember pálinkáját [ti. a hírlapírót] és a törött poharat.

² <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-11-osztaly/krudy-gyula/utolso-szivar-az-arabs-szurkenel-a-novella-ertelmezese>

A két történetben – a korrelatív megfeleltetésnek helyt adva – több ponton is fölfedezhetők párhuzamok, ellentétpárhuzamok és azonosságok. A fő motívum mellett például az ezredes kellékei között is ott van a vadászkalap és a boternyő, mindkét novellában Jánosnak hívják a pincért, mindkét főhős törekvése az, hogy azonosuljon az ellenfél világával, sőt mindkettejük sorsa azonos abban, hogy tévednek. Az ezredes azt hiszi, hogy áruhája ellenére felismerik, hogy „... őt az egész város ismeri”, pedig a csaposlegénynek meg sem fordul a fejében, hogy a hullaszállító által emlegetett ezredessel azonosítsa a délutáni vendéget; a hírlapíró abban reménykedik, hogy híressé lehet, jobbra fordul sorsa, ha életben marad, de egy fél mondat jelzi, hogy ebből semmi nem vált valóra („...talán még manapság is él, ha ugyan meg nem halt”).

A leglényegesebb kapcsolat a két történetben a fiatalember felbukkanása az Arabs Szürkében. Krúdy mindkét történetben szerepelteti a korabeli Budapest jellegzetes figuráit, alkalmazza az *anekdotikus jellemzés* módszerét (mellékszereplők bemutatása, utalások), illetve az *Utolsó szivar...*-ban szerepel egy Vajda-anekdota is (állítólag a hentesnének ajándékozta versesköteteit a költő, s ő azok kitépett lapjaiba csomagolja a tepertőt).

Az ezredesnek rutinfeladat ez a sokadik összecsapás. Ugyanakkor szokatlan készletést érez arra, hogy megismerje ellenfelének világát, ezért megpróbálja beleképzelni magát a hírlapíró helyzetébe, mindennapjaiba.

Mindkét novella tragikomikus történet. Nemcsak a szereplők jelleme, viselkedésük, a halálközelséghez való viszonyulásuk is ellentmondásos. Az elbeszélő Krúdy szenvtelenül, fanyar, gunyoros közönnyel tudósít az eseményekről, nem foglal állást, nem érez együtt főszereplőivel. A történetek zárata a tragikus elem fölerősítése helyett „az élet megy tovább” közhely szintjére jelentékteleníti az esetet, a halált.³

A *hírlapíró és a halál* sokkal szerteágazóbb a cselekményű, valamint a szereplők száma is nagyobb. Az *Arabs Szürke* leírásokban bővelkedő, kevés cselekményű, néhány szereplős mű.

Az elbeszélés lélektani fordulatát az ezredes átváltozása jelenti, melynek utolsó fázisa, hogy az ezredes is kér ugyanabból a pálinkából, amit a hírlapíró ivott. Az átváltozás folyamatában nemcsak játékszerepével válik azonossá, ellenfelével szembeni fölényét is elveszti, és a *negatív átváltozástörténetek* logikájának megfelelően nem képes „visszaalakulni önmagává” (az erre való „kísérlet” a szivarra gyújtás), bűnhődni kell, végső soron önmagát itéli halálra.

Az átváltozás olyannyira sikerül, hogy az ezredes valójában szerepet cserél leendő áldozatával, a túlélő pedig halálraítélttel. Nemcsak kipróbálja a hírlapíró szokásait az ezredes, hanem rááll annak az érzelmi hullámhosszra. Az emocionális hasonulás mutatója az, hogy ízlett neki a lenézett életforma, mindenből a „vége”: a megkozmasodott pörköltmaradék, a szalámicsutka, disznóhúsmaradék, az előző napról megmaradt, állott sör a hordó alján. Az alantasabb létformában kapott örömekre Mérei Ferenc a következő analógiát találta: „Gregor Samsa, Kafka *Átváltozás* című novellá-

³ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Metaforikus szerkezet Kosztolányi Caligula és Krúdy Utolsó szivar az Arabs Szürkénél című szövegében. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A regény amint írja önmagát. Budapest, 1998. Korona Nova Kiadó, 65.

jának a hőse óriási bogárrá változik. Bogárként mászkál a falakon és a mennyezeten. Rövid idő alatt eljut oda, hogy függni a mennyezeten, bogármódra himbálózni a mennyezethez tapadt lábain – ez szórakozást, örömet, boldogságot jelent neki. Átváltozását ez tette teljessé. A bogár test kiegészül a bogár örömmel.”⁴

Majd megpróbálja visszavenni az ezredes az eredeti státuszát azzal, hogy olyan szivarra gyűjt rá, amilyenre „az Arabs szürke fennállása óta nem gyűjtottak rá ebben a helyiségben.” Rangjához, eddigi szerepéhez méltó tárgy alkalmazása történik meg. Azonban ez nem sikerül, nem varázsvessző a szivar, a végzetes szerepcserre negligálása nem történhet meg úgy, mint a mesében: valaki átváltozik, majd varázslatos módon visszaváltozik.

A művek korrelatív egybevetése több rétegben megtörténhet. Mindkét novellában központi szerepet kap az étkezés és az étel – igaz, főként a Szürke Arabsban. A motíváló, státuszszimbólumot kifejező tárgyak megegyeznek: a kalap és a bot. Az öltözék viszont már ellentétesen feleltethetőek meg: az ezredes ál-, illetve civil ruhában van, a hírlapíró fekete galléros köpönyegbe öltözött, olyanba, „amilyenben a regényhősök vannak a múlt században. Kihajtós inggalérja volt és csipkés kézelője. Fehérpetyyes kék nyakkendő hanyagúl volt a nyakán megkötve és a mellénye teremtuccse hímezett, fehér mellény volt – mintha az összes ruhadarabokat valamely színházból kérte volna kölcsönbe.” Ezenkívül szűk fekete nadrágban volt és magas sarkú nőies cipőben. Szintén ellentétként jelentkezik, hogy az ezredesnek csak a monogramját ismerjük (P. E. G.), a hírlapírót viszont teljes nevén (Széplaki Titusz). A tökéletes szerepcserét mindkettőjüknél az átöltözés, álruhába bújás teremti meg. A Hírlapíró és a halál sokkal szerteágazóbb a cselekményű, a helyszínek sorrendben a következők: a Ferenci kávéház, az úton, a Kersántz kiskocsmá, újra a Ferenci kávéház. Ezzel szemben az *Arabs Szürke* egyetlen helyszínen játszódik – kis kitérével a hentesnél –: a címbéli Arabs szürkéhez címzett kiskocsmában.

Az időtartam az *Arabs Szürké*ben mindössze néhány óra a párbaj előtt, viszont a krúdys leírások jóval terjedelmesebbek. A hírlapíró és a halál cselekménye viszont az előző napon indul, jóval hosszabb időtartamú. Ebből következően ez utóbbiban a szereplők száma is nagyobb. Mindkét cím utal a halálra, *Az utolsó szivar az Arabs szürkénél* cím felidézi a bibliai utolsó vacsora jelenetét, a halál előtti szorongás pillanatát. *A hírlapíró és a halál* cím tárgyyszerű, tényszerű, és csupán a novella végén derül ki, hogy ellentétben az elvárttal, kire vonatkozik a fizikai értelemben vett halál.

Krúdy Gyulának ez a párnovellája tekinthető az ikernovellák prototípusának. A már említett többszintű megfeleltetés, az átváltozás mint toposz megjelenése a műben az események váratlan kimenetelével némi misztikumot is hordoz magában. Mindeközben jobbra-balra indáznak a jellegzetes Krúdy-asszociációk, és egy rejtély is nyitva marad a két mű egybevetése után: Miért nem jelenik meg *A hírlapíró és a halál*ban Széplaki Titusz, mint ahogy ez megtörtént az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című novellában?

⁴ MÉREI FERENC: Azonosítás és szerepcseré az Arabs Szürkében. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): A novellaelemzés új módszerei. (A szegedi novellaelemző konferencia anyaga. 1970. április 9–11.) Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó, 11–18.

KEMÉNY GÁBOR

Krúdy kettős tükörben: pastiche és paródia

1. Az irodalmi karikatúrának a szakirodalom szerint három fő válfaja van: *paródia*, *travesztia*, *persziflázs*, de a paródián belül megkülönböztetik a *pastiche* (stílusutánzás) műfaját is.¹

Rövidre fogva a paródia és a travesztia között az a fő különbség, hogy míg a paródia valamely alantas témát tárgyal emelkedett stílusban (pl. Petőfi: A helység kalapácsa), addig a travesztia – éppen ellenkezőleg – az emelkedett témát alantas, torz stílusban mutatja be (pl. Csokonai: *Békaegérfarc* vagy Löwy Árpád „pornográf” Toldi-travesztiája). A paródia „a készen talált [...] művészi eszközöket kevésbé értékesnek vagy éppenséggel alantasnak tartott téma, valóságanyag feldolgozására használja”,² a travesztia „a gúny tárgyává tett eredeti témát torzított formában, alantas hősökkel, rossz stílussal, verseléssel stb. adja elő, s a tartalom és forma rikító disszonanciájával nevetséges hatást kelt”.³ Vagyis a paródia és a travesztia egymás inverzének tekinthető. Ezzel szemben a persziflázs a kigúnyolt irodalmi művet, műfajt, szerzőt stb. a maga egészében, minden tartalmi és formai vonatkozásában karikírozza. (A Világirodalmi lexikonnak nincs *persziflázs* szócikke, ezért a fogalom tömör meghatározását Szerdahelyi enciklopédiája alapján adom.)⁴

Végül a paródia műfajához kapcsolódva megkülönböztetik a *pastiche*-t, a stílusutánzást, amely „legtöbbször szintén humoros célzatú”.⁵ Később látni fogjuk, pl. Márai kapcsán, hogy ez a humoros jelleg igen tág határok között értendő. Van olyan *pastiche* is, pl. Weöres Sándor IV. és VIII. szimfóniája (*Hódolat Arany Jánosnak*, illetve *Krúdy Gyula emlékére* alcímmel), amelytől távol áll minden parodizáló szándék, inkább hommage jellegű.⁶

¹ Vö. SZERDAHELYI ISTVÁN: Irodalomelméleti enciklopédia. Budapest, 1995. Eötvös József Könyvkiadó, 452. [SZERDAHELYI, 1995.]; l. még a Világirodalmi lexikon megfelelő szócikkeit: 6. köt. 65–67. (karikatúra), 10. köt. 214–219. (paródia), 256–257. (*pastiche*), 15. köt. 794. (travesztia).

² Világirodalmi lexikon, 10. köt. 215.

³ Uo., 15. köt. 794.

⁴ SZERDAHELYI, 1995. 452.

⁵ Uo.

⁶ A *pastiche* és a paródia viszonyáról l. még: ANGYALOSI GERGELY: A *pastiche* mint interpretáció. Márai Sándor: Szindbád hazamegy. Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 1986. dec., 4. (69.) sz. 339–346.; SZIGETI LAJOS SÁNDOR: *Pastiche* és palimpszeszt. Szindbád itthonossága. Új Horizont, 2003. 5. sz. 105–116.

2. Előadásomban annak felvázolására vállalkozom, hogyan tükröződnek Krúdy írásművészetének sajátosságai a pastiche és a paródia kettős tükrében.

2.1. A *pastiche* műfajának klasszikus példája Márai Sándor regénye, a *Szindbád hazamegy* (1940), amely Krúdy egy napjának (az utolsónak) keretébe állítva jellemzi az író stílusát és világszemléletét. Ennek a nagyszerű műnek aránylag gazdag szakirodalma van,⁷ ennek következtében most elegendőnek tartom, hogy egy rövid idézettel szemléltessem a módszert, amellyel a szerző Krúdy világát és stílusát érzékelteti: „Írt, mert író volt, és néha egy fajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magános mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki.

Ezt a hangot, visszatérő szólamokkal, egész életében hallotta Szindbád. Ezért írt; s csak olyankor írt, mikor hallotta ezt a hangot. Néha utcán hallotta, a zajos Körúton, hajnal felé, amint borosan ment a rikító kirakatok, a szegény és homályos pesti égbolt csillagképei alatt. Néha kocsmákban is hallotta, éjfél után, mikor a söntésben hideg már a füst, mint a csalódott lélekben az indulatok, s a bolthajtásos termekben úgy szállong a pörköltök és a csapolt ser keserű szaga, mintha nem is lenne orvosság a macskajajra, mely az élet dorbézolását követi.”⁸

Ez a részlet a regény középső, súlyponti részéből való, amelyben Szindbád beül egy kávéházba, hogy megírja elbeszélését (amely idővel az utolsónak bizonyul). A hosszú, az első kiadásban mintegy ötvenoldalnnyi szövegben notóriusan ismétlődik a bekezdések élén az „Írt, mert...” szerkezet, és az okok a leggyakorlatiasabbtól („Írt, mert estére hatvan pengőt kellett szerezni”⁹) a legáltalánosabbig, legmagasztosabbig ívelnek („Legfőképpen azért írt, mert szerette hazáját, zsémbelt a nemzettel, s szeretete volna életre rázni a nemzet erőit”¹⁰). A stílusimitáció Krúdynak két alapvető sajátosságán, a nyelvi képekben való gazdagságon és a többszörösen összetett mondatok hömpölygésén alapul. A részlet három hasonlatot (ebből egy feltételes hasonlítást) és egy körülíró metaforát tartalmaz: „[a hang] olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magános mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki”; „a söntésben hideg már a füst, mint a csalódott lélekben az indulatok, s a bolthajtásos termekben úgy szállong a pörköltök és a csapolt ser keserű szaga, mintha nem is lenne orvosság a macskajajra, mely az élet dorbézolását követi”; „a rikító kirakatok, a szegény és homályos pesti égbolt csillagképei”. A második példában konkrét → elvont irányú hasonlítást alkalmaz, ami különösen jellemző Krúdyra: „a söntésben hideg már a *füst*, mint a csalódott lélekben az *indulatok*”. A többszörösen összetett Krúdy-mondat mintáját a szövegrészlet utolsó mondata követi a „Néha kocsmákban

⁷ Pl. SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Márai Sándor. Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó, 74–81.; CZETTER IBOLYA: A „szemfényvesztés regénye”. Márai Sándor: Szindbád hazamegy. Magyar Nyelvőr, 1995. 14–27.; KEMÉNY GÁBOR: Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében. In: A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben. Szerk. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA. Debrecen, 2011. Debreceni Egyetemi Kiadó, 114–132.; PETHÓ JÓZSEF: Stílusimitáció és stílusköziség. A Krúdy-stílus imitációjáról. In: Arc a papír tükrében. Írások Jánosi Zoltán tiszteletére. Szerk. KARÁDI ZSOLT–T. KÁROLYI MARGIT–PETHÓ JÓZSEF. Nyíregyháza, 2014. Nyíregyházi Főiskola, 311–312. [PETHÓ, 2014.]

⁸ MÁRAI SÁNDOR: Szindbád hazamegy. Budapest, 1940. Révai, 101.

⁹ Uo. 100.

¹⁰ Uo. 129.

is hallotta, éjfél után” tagmondattól az idézet végéig. A szöveg stílusát ezeken a fő mozzanatokon kívül természetesen más nyelvi eszközök is befolyásolják, pl. az intertextualitás. A *magános mélyhegedű* – meglehetősen, nem szándékosan – Schöpflin Aladár Krúdy-nekrológiájának híres hasonlatát visszhangozza: „... mint magányos gordonkázó a kert bokrai mögött, aki nem játszik megszabott kottára írt dallamokat, hanem csak a maga számára fantáziál, ahogy éppen eszébe jut, s ahogy belső sugallat igazítja kezét.”¹¹ Intertextuális hatáskeltő elemként működik az *egy fajta* is („néha egy fajta hangot hallott”), amely Márainak jellegzetes, modoros, némelyek szerint magyartalan jelzője. Ezek a mozzanatok azonban másodlagosnak tekinthetők a képalkotáshoz és a mondatszerkesztéshez képest.

Pethő Józsefnek a Krúdy-stílus imitációjáról szóló kiváló tanulmánya a pastiche példajaként elemzi Jánosi Zoltán *Szindbád utolsó halála* című „apokrif novelláját” is.¹² Jánosinak ez az érdekes, hangulatos írása abból a fikcióból indul ki (ez a motívum már magánál Krúdynál is többször előfordul), hogy Szindbád feltámad, és felfedező útra indul napjaink Budapestjén: „Az ekképp újra a fényre érkezett hajós [...] azonnal Pestre sietett, [...] hogy behajtsa az adósságot az egykor az Arabs Szürke fogadóban szolgáló, harcsabajuszú Vendelin pincéren.”¹³ Ez a találkozás azonban egészen különös módon valósul meg: „... az egykori vendéglő helyén most csupán egy nagy üvegépület állott, s föléje sárga betűket formázó villanykörtékkel ez a név volt kiírva: Mc Donald’s. Egy ilyen nevezetű fickó, emlékezett Szindbád, a Harlemban árult pipaszárakat, amikor ő [ti. Szindbád] Friderika selyemharisnyás lábnyomát szaglászta az óceánon túl.”¹⁴ A gyorsétterem pincérét csakugyan Vendelinnek hívják, sőt az is kitudódik, hogy dédunokája az egykori Vendelinnek, de Szindbádnak arra a kérésére, hogy hozzon neki valami jóféle vacsorát, ezt a választ adja: „Nálunk csak egyféle [étel] van, uram, a hamburger. – Hamburger, hamburger – hömbörgette szájában az idegen ízű germán hangzókat Szindbád, a hajós, aki annak előtte igen gyakran a Rajnán is főlevezett. Valami vöröshagymás marhasültre gondolt, roston és zsemlegombóccal, sok zöldséggel, aminőt a nagy testű német lányok oly esetlen gyönyörűséggel tudnak feltálni a feketerigókkal és fényekkel teli fenyőfák alatt a Harz-hegységbeli fogadóknak.”¹⁵

Mint az idézetekből is láthatjuk, a novella szerzője mesterien aknázza ki a Krúdy ábrándvilága és a jelenkor sivár gyakorlatiassága között feszülő ellentétből fakadó humorlehetőséget. Remekül utánozza Krúdy stílusát, de azzal, hogy ezt a stílust napjaink kisszerű jelenségeinek leírására pazarolja, egyben egy kissé nevetségessé is teszi. Ennek folytán a novella – legalábbis az én megítélésem szerint – nem csupán pastiche-nak, hanem paródiának is minősíthető (alantas téma emelkedett stílusban).

Első olvasásra szintén pastiche-nak, a Krúdy-stílus imitációjának látszik Szappanos Gábor műve, a *Boldog Szindbád pokoljárásai* című „utazóregény”. Ennek alapöt-

¹¹ SCHÖPFLIN ALADÁR: Krúdy Gyula. Nyugat, 1933. 629.

¹² PETHŐ, 2014. 314–316.

¹³ JÁNOSI ZOLTÁN: Szindbád utolsó halála. In: JÁNOSI ZOLTÁN: Szindbád tükörképei. Találkozások Krúdy Gyulával. Nyíregyháza, 2004. Nyíregyházi Főiskola Központi Könyvtár, 23.

¹⁴ Uo. 24.

¹⁵ Uo. 26–27.

lete igen hasonló Jánosi novellájához: a feltámadt Szindbád különféle kalandokat (többnyire csalódásokat) él át napjaink világában: „... a nők, akiket sétálni látott, csak nem bírták felvidítani. Akárha bordélyokból özönlöttek volna ki az utcára. Szindbád a hosszú selyemszoknyák alól elővillanó hófehér bokák rabja és csodálója volt egykoron, fátylakhoz és csipkefodrokhöz, virágos-szalagos kalapokhoz szokott, ezek a céda nőszemélyek viszont majdnem az ülepükig érő, apró, feszes szoknyákban parádézta. Lábukon, amely lábfejüktől a combtövükig póre volt, nem viseltek harisnyát sem, cipőjük pedig valami egészen idomtalan jószág: leginkább a görög színészek kornuszára emlékeztetett. Ezen egyensúlyoztak olyan ügyetlenül, hogy Szindbád azt hitte, menten orra bukna. A nyakukban és a karjukon finom ékszerek helyett ócska bizsuk, bőrszíjak, sokak orra tövében apró fémgomb, szemöldökükben, fülükben fényes, szögféle vasak, karikák, mint ahogy annak idején otthon, Szindbádék vidéki házában karika volt a disznók orrában.”¹⁶

Itt is sokkal inkább Krúdy Szindbádjáról van szó, mint az Ezeregyéjszaka-beli Szindbádról, olykor azonban ez utóbbira is utal, pl. az első fejezet végén: „Nagyon gyorsan boldoggá avatták Szindbádot, s hamarosan a »turisták megmentője és patrónusa« lett belőle. [...] Tekintettel a hívek tömegére, akik a sírjához zarándokoltak, és a körülötte kialakult kultuszra, megindult a szentté avatási folyamat is, bár ebben némi nehézséget okozott, hogy egyes egyháztudorokban eleinte felmerült, hogy a reménybeli »Sankt Sindbad« esetleg muszlim vallású volt, de aztán a még élő tanúk felkutatása és meghallgatása során kiderült, hogy a Szindbád csupán felvett név, a becsületes neve Kandúr Gyula volt, németesen Julius Kandur, a vallására nézve pedig római katolikus.”¹⁷

A Kandúr–Krúdy szójáték egyébként magától Krúdytól való. A *Szindbád megtérése* kötet (1925) Útközben című novellájában Szindbád–Krúdy saját könyveinek előfizetésére igyekszik rábeszélni egy vidéki város püspökét (miközben valójában a püspök unokahúgának elcsábításán töri a fejét):

„Kegyelmes atyámnak Kandúr Gyula sorozatos műveit ajánlanám olvasgatás céljából.

A püspök a bölcs emberek szelídségével hunyorított:

– Ki volna az a Kandúr Gyula, akinek a nevét eddig nem hallottam?

Szindbád kitergette az előfizetési ívet a püspök előtt:

– Kandúr Gyula a fiatal magyar irodalom büszkesége...”¹⁸

Két további példa az *Urak, betyárok, cigányok* című kisregényből (1932): „Látta gyermekkorában Kandúr Kálmánt, aki mint afféle bujdosó, mindig éjszaka járt, amíg Vadkert alatt a szép csárdásné mellett agyonlőtték”; „[atyám] valóban úgy élt életében, mint a Kandúrok címerpajzsában látható pelikán [...], amely pelikán önvérével táplálja fiókáit.”¹⁹

¹⁶ SZAPPANOS GÁBOR: Boldog Szindbád pokoljárásai. Utazóregény. Győr, 2012. Tarandus Kiadó, 26–27.; a leírás még folytatódik, de talán elegendő ennyit idézni belőle.

¹⁷ Uo. 19.

¹⁸ KRÚDY GYULA: Szindbád. Budapest, 1975. Magyar Helikon, 400–401. Vö. PETHŐ JÓZSEF: „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. Névtani Értesítő, 22. sz., 2000. 98.

¹⁹ KRÚDY GYULA: Urak, betyárok, cigányok. In: KRÚDY GYULA: Vallomás. Budapest, 1963. Magvető Könyvkiadó, 335.

Szappanos Gábor Szindbádja, ahogyan erre már a regény egyik első ismertetője is rámutatott, „egyszerre modern és anakronisztikus fiktív szereplő. Egyrészt őrizi a klasszikus, »krúdys« életérzést [...], másrészt korunknak már a posztmodernen is túlmutató groteszk, kortársakat is izgató kérdéseihez is bátran hozzányúl. Világok ütközőpontja a könyv. [...] A mű nyelvezetének egyik érdekessége, hogy különböző nyelvi rétegek illeszkednek egymáshoz. [...] Az archaikus, Krúdy korát idéző szófordulatok és a XXI. századi szleng hitelesen léteznek egymás mellett, a szereplők beszédstílusa igazodik az adott miliőhöz és történelmi korszakhoz. Hitelességük pedig éppen Szindbád téren és időn átívelő ingázásából adódik.”²⁰

Fontosnak tartom kiemelni, hogy ilyen kontrasztokat Márai is alkalmazhatott volna (Szindbád konfliktusai az 1930-as évek Budapestjével), de nem tette. Ő azokat az akkor már anakronisztikusnak számító motívumokat kereste (a konflist, a gőzfürdőt, a kávéházat stb.), amelyek révén Krúdy még megtalálja a kapcsolatot korának valóságával. Ez jobban is illett a pastiche-nak ahhoz a finomabb változatához, amelyen keresztül Krúdy világát (és annak elmúlását) megidézte. Ezzel szemben Jánosinál és Szappanosnál a finomkodó kifejezőmód éles ellentétben áll a triviális tartalommal, és ez komikus hatást kelt. Ennek következtében ezek az írások szerintem átmenetet képeznek a pastiche-tól a paródia felé.

2.2. Ezzel nyomban rá is térhetünk az előadás másik fő témakörére, a *paródiára*. A legismertebb Krúdy-paródia minden bizonnyal Karinthy *Így láttátok ti* (A háborús irodalom karikatúrája) sorozatának *A negyvenkettes zenélő mordály* című darabja. Szemléltetésül ebből idézek egy rövid részletet: „A barnult asztalok mellett már ott ült a rendes társaság. Degré Alajos, Kuthy, Pákh Albert, Vay Sándor, Vachott Imre, Lakatos László, Balassi Bálint, Molnár Ferenc, Tinódy Lantos Sebestyén Károly és a mindig graciózus, mindig illatos és finoman mosolygó Jules Bakti, a »márki«, ahogy maguk között nevezték. Régi, nehéz ezüstkanalak csilingeltek finoman a régi csészékben, melyekben a régi, ódon kávé füstölgött – egyesek régi, patinás sonkát ettek tojással. A zenélőóra finom kis hangja az »Irgyilem a kannibál nő« kezdetű valcert ismételte. [...]

[Valaki egy] gáláns történetet mondott el valamely úri színésznőről, akiért a Városmajorban két testőrkapitány duellált. Egy holdas este aztán a régi Rondella körül spinétet ivott holmi szerelmes poéta, szívére szorítva a dáma csipkés legyezőjét.”²¹

Az egyéni stílus irodalmi karikatúrája a karikázott mű, illetve alkotója sajátos vonásainak eltúlzásán alapul.²² Krúdynál ez a sajátos vonás „a valamilyen szempontból [...] ellentétes nyelvi elemek gyakori egymásmellettsége”.²³ A legfontosabb ilyen ellentét múlt és jelen között feszül: Krúdy sajátos időszemlélete mindent múltbelivé stilizál, pontosabban múlt és jelen között lebegtet. Az 1850-es évek hangulatának megteremté-

²⁰ CSEPCSÁNYI ÉVA: Szindbád az Ezeregyéjszákától 2036-ig. Szappanos Gábor Boldog Szindbád pokoljárásai című kötetéről. Irodalmi Jelen, 128. sz., 2012. jún. 115., 116–117.

²¹ KARINTHY FRIGYES: A negyvenkettes zenélő mordály. In: KARINTHY FRIGYES: Így írtok ti. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1. köt. 645–646. Karinthy másik Krúdy-paródiája: Budapest – nagyregény. Második fejezet (uo. 110–111.). Erről l. PETHŐ, 2014. 309–311.

²² SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Magyar stilsztika. Budapest, 2007. Osiris Kiadó, 191.

²³ PETHŐ, 2014. 310.

sét szolgálja az idézett szövegben a Városmajor és a Rondella tulajdonnév, de különösen az asztaltársaság tagjainak felsorolása (köztük humoros anakronizmusként Krúdy három kortársával, Lakatos Lászlóval, Molnár Ferencsel és Bakti Gyulával, sőt a XVI. századbéli Balassival és a Tinódyval [!]) kontaminált Sebestyén Károly színikritikussal).

A múltbeliség atmoszférájának hangsúlyozására (túlhangsúlyozására) szolgál a *régi* jelzőnek és két szinonimájának, az *ódonnak* és a *patinásnak* az ismételtetése: „*Régi, nehéz ezüstkanalak csilingeltek finoman a régi csészékben, melyekben a régi, ódon kávé füstölgött – egyesek régi, patinás sonkát ettek tojással.*” *Régi ezüstkanal* és *régi csésze*, ez még rendben volna, de a *régi, ódon kávé* és különösen a *régi, patinás sonka* már humoros hatást kelt. Itt válik el a paródia a pastiche-tól. A fiktív, álbietermeier múlton átüt a jelen, Krúdy és Karinthy jelen ideje: a zenélőóra játszotta valcernek olyan címe van, mint az 1910-es évek pesti slágereinek („Irigylem a kannibál nőt”). A múlt és a jelen közötti ellentét azon a ponton válik fergetegesen komikussá, ahol a szerelmes poéta *spinétet iszik*, hiszen a *spinét*, mint ismeretes, ’kis méretű pengetős, billentyűs hangszer, a csembaló asztali változata’. Krúdy a szót természetesen eredeti értelmében alkalmazta: „Hárfák, lugasok, májusi éjszakák, megszökő kisasszonyok. Manapság úgy hangzik már ez, mint az ódon, padlásra helyezett *spinét* elpattanó húrjának zöngése, s odakünn holdvilágos éjfélen van.”²⁴ A hangszer neve a latin *spina* ’tüske, tövis’ szóból ered (mivel húrjait acéltüskék pengetik), semmi köze a német eredetű *spiné* szóhoz, de a hangalak hasonlósága folytán óhatatlanul felidézi azt. Karinthy paródiája a végletekig fokozza múlt és jelen, nosztalgia és köznapiság ellentétét. Ennek jegyében kapja a szöveg *A negyvenkettes zenélő mordály* címet, amely Krúdynam *A 42-ös mozsarak* című sikerületlen háborús regényére utal. Csakhogy itt a mozsárágyú *mordály*ként, azaz ’elől tölcsérszerűen kiszélesedő csövű régi lőfegyver’-ként jelenik meg, ráadásul ez a mordály zenél is, mint a zenélőóra. Az időzavart nyelvi zavar fejezi ki és tetőzi be.

3. Ez a parodisztikus nyelvhasználat voltaképpen nem is olyan idegen Krúdytól. Márai írja egy 1967-es naplóbejegyzésében Krúdynam egy akkor megjelent német fordítása²⁵ kapcsán, hogy Krúdy maga is parodisztikus:

„Krúdy, németül. Az idegen nyelv perspektívájában kitetszik, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. Ahogyan ez a nagy író – mindenről és mindenkiről – örökké parodisztikusan beszélt. Ahogyan az író feltételezte az olvasó cinkosságát, azt, hogy együtt röhögnek, író és olvasó, mindazon, amit az író férfiakról és nőkről mond, és azon is, ahogy mondja... Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmeseket mondanak, az író feltételezi, hogy az olvasó tudja: mindez csak paródiája a valóságnak. És ez a varázsos Krúdy írásaiban, magyarul. De az idegen olvasó mindezt valóságosnak, igaznak kell olvassa... és akkor visszájára fordul az egész.”²⁶

²⁴ KRÚDY GYULA: A vörös postakocsi – Őszi utazás [!] a vörös postakocsin. Budapest, 1963. Szépirodalmi Könyvkiadó, 82.

²⁵ KRÚDY GYULA: Die rote Postkutsche. Ford. SEBESTYÉN GYÖRGY. Wien–Hamburg, 1966. P. Zsolnay Verlag, 459 p. vagy KRÚDY GYULA: Sindbad. Ford. FRANZ MEIER, utószó SEBESTYÉN GYÖRGY. Wien–Hamburg, 1967. P. Zsolnay Verlag, 306 p. (talán inkább az utóbbi).

²⁶ MÁRAI SÁNDOR: Napló 1958–1967. Budapest, é. n. [2000.] Helikon Kiadó, 295–296.

Márai megállapításában kétségtelenül van némi esszéisztikus túlzás, de az tagadhatatlan, hogy ez a paródiába hajló jelleg több helyütt is megfigyelhető Krúdynál. A *Napraforgó* (1918) szereplői (Álmos Andor, Evelin, Végsőhelyi Kálmán, Pistoli és Maszkerádi kisasszony) marionettbábok módjára vergődnek az írónak mint bábjátékosnak a keze alatt. *Az útitárs* (1918) végén Hartvigné „Úgy kapkodott a szavak után, mint a csirke az árpszemek után”,²⁷ és erről óhatatlanul eszünkbe jut az argónyelvi *buta tyúk* ’ostoba nő’ kifejezés. De a legjobb példa erre az elidegenítő beszédmódra Don Kihóténak, a *Bukfenc* (1918) férfi főszereplőjének öngyilkossági kísérlete (elnézést a hosszú idézetért, de a parodisztikus jelleg csak a tágabb szövegösszefüggésből világlik ki egyértelműen; a kritikus helyeket dőlt betűs kiemeléssel jelzem):

„Egy délután, nem messzire az Élelő-villától egy rövid, erőteljes csattanás hallatszott, *mintha egy ajtót hirtelen becsapna a szél.*

– Nagymama, a boldogtalan úr agyonlőtte magát! – kiáltott fel Gyöngyvirág.

Az öregasszony egykedvűen bólintott:

– Előre láttam. Sorsát nem kerülhette el. *Mind így járnak azok a férfiak, akik komondor módjára követik a nőket.*

Gyöngyvirág egy hárászkendőt kapott fel. Néhány perc múlva lihegve, izgatottan visszajött. Vörös volt a szeme.

– Az úr arra kéret, nagymama, hogy engednéd meg, lepihenhessen az üres kertészházban, amíg a kocsis orvost hoz a városból.

– Nálam bizony nem hal meg *egy bolond férfi* sem – kiáltott a »grófné«.

– Nagymama, már nagyon öreg vagy – szólt figyelmeztetőleg Gyöngyvirág. – A kertészház úgyszólván elhagyott, ott senkinek sem lesz útjában a szerencsétlen. [...]

A boldogtalan úriember *a saját lábán jött az Élelő-villáig. Az öreg bérkocsis fogta a könyökénél. Csendesen közelegetek, mintha ennek az úrnak különös öröme telne a saját boldogtalanságában.* Szomorú ősz van... Gyöngyvirág hideglelősen kulcsolta össze a két kezét a kendő alatt.

Az idegen vértelen, halálsápadt arccal lépegetett. *A zsebkendőjét a szíve fölé szorította, és meg-megállt, mintha a vércseppeket keresné a faleveleken. Csodálkozott, hogy nem folyik a vére. Megemelte a kalapját a nagymama előtt.*

– *Bocsánat, rosszul találtam – rebegte csendes mosollyal.*

A nagymama megenyhülve nézte a revolver agyát, amely a felsőkabát zsebéből kikandikált.

– *Ennek az ostoba pisztolynak több esze volt, mint uraságnak. Milyen szamarak még mindig a férfiak! Mikor nő be a fejük lágya?*

Tréfásan szamarfület mutatott az idegennek, aztán előrebecgett, mint egy sánta szarka. [...]

– Mondja, miért tette! – kiáltott fel Gyöngyvirág szenvedélyesen. – A fekete nőért? Ó, hogy haragszom rá.

A boldogtalan úriember csöndesen nézte a leánykát. Ki tudja, mit gondolt magában, midőn nagyon halkan megszólalt:

– Maga kis hegyi tündér. Ha csupa tündérek élnének a földön, nagyon jó világ volna. Hogy hívják magát?

²⁷ KRÚDY GYULA: *Az útitárs* – N. N. Budapest, 1959. Szépirodalmi Könyvkiadó, 77.

A nagymama erre kikergette Gyöngyvirágot a kerti házból. Egyedül maradt a sebesült mellett. Bekötötte a mellét, mert értette a sebkezelést, még a porosz hadjáratból, midőn egy lovaskapitány után elszökött a harctérre. Állítólag esküvőt tartottak egy tábori lelkész közbenjöttével, de a házassággal elveszett.

– Nevezzen engem Don Kihóténak, asszonyom. Van ugyan igazi nevem is, de annak semmi jelentősége. Szabó Péter vagy Kovács Pál: ha parancsolja. Igazában Don Kihóte vagyok – így szólt a boldogtalan úriember, miután egyezséget kötött a nagymamával, hogy a telet a Svábhegyen tölti. *Felszerelést hozatott a fiákeressel pesti lakásáról, amely felszerelés arra is alkalmas lett volna, hogy az északi sarkra elutazzon. Különös tapintású szőnyegek, igen puha bundák, csillogó mivű fegyverek, teafőzők és kézi szánkók voltak az útipoggyászhban.*²⁸

A kerti házba telepített *kézi szánkók* már majdnem olyan paródia (önparódia), mint a *zenélő mordály*.

A magát Don Kihóténak nevező férfi bizonyos fokig az író önarckép-alteregőjének tekinthető.²⁹ Krúdyban valóban volt valami Don Quijote-szerű: magas termete, a valóságos időből való kiesettsége, szerelmi önáltatása, olykor gyermekien naiv igazságkeresése némiképp hasonlóná tette Cervantes hőséhez. (Nem véletlen, hogy Illyés is „a Don Quijote Krúdy”-t említi *A faj védői* című versében.³⁰)

Aligha véletlen, hogy mind a három példánk 1918-ból való (a *Napraforgó* és a *Bukfenc* folytatásokban már 1917-ben megjelent, de első kötetkiadásuk szintén 1918-as). Krúdy ekkori zaklatott lelkiállapotát részben magánéletének válsága (válása és újabb házassága), részben a háború elhúzódása miatti rossz közhangulat indokolja. Ennek pontos nyelvi megfelelője a stílus hipertrófiája, az ún. lángoló stílus megjelenése.³¹

Mint jeleztem, túlzásnak tartom Márainak azt a beállítását, hogy Krúdy beszédmódja általában parodisztikus volt. Abban az árnyaltabb megfogalmazásban azonban el tudnám fogadni Krúdy parodisztikusságának tételét, ahogyan két jeles Krúdy-kutató, Gentli Tibor és Pethő József kifejtette: „... mindkét szerző [ti. Márai és Krúdy] esetében szembeűnő a megidézés kettős modalitása, azaz a parodisztikus jelleg és a komolyság együttélése”³²; „... a romantikus kellékek halmozása olyan túlzás, amely már önmaga ellentétébe, majdhogynem paródiájába fordítja Krúdy »romantikus« stílusát”.³³

A Világirodalmi lexikon *paródia* szócikke úgy tudja, hogy „lehetetlen eredetileg is humoros alkotások parodizálása”.³⁴ Az itt felsorolt példák véleményem szerint arról tanúskodnak, hogy Krúdy stílusa és világa jól megjeleníthető a pastiche és a paródia kettős tükrében annak ellenére, hogy maga az író is hajlamos volt az imitációra és a parodizálásra.

²⁸ Krúdy Gyula: *Bukfenc – Velszi herceg – Primadonna*. Budapest, 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó, 87–90.

²⁹ KEMÉNY GÁBOR: *Szindbád nyomában*. Krúdy Gyula a kortársak között. Budapest, 1991. MTA Nyelvtudományi Intézet, 45–52. [KEMÉNY, 1991.]

³⁰ ILLYÉS GYULA: *Teremteni. Összegyűjtött versek 1946–1968*. Budapest, 1973. Szépirodalmi Könyvkiadó, 386.

³¹ Vö. KEMÉNY, 1991. 33–34.

³² GENTLI TIBOR: *Krúdy-párhuzamok Márai narrációs technikájában*. Irodalomismeret, 2012, 1. sz. 59–60.

³³ PETHŐ JÓZSEF: *Megkésett romantikus vagy modern író? Krúdy és a romantika*. In: *Romantika tegnap és ma. Bölcsészettudományi és művészeti tanulmányok*. Szerk. Cs. JÓNÁS ERZSÉBET – PETHŐ JÓZSEF. Nyíregyháza, 2012. Bessenyei György Könyvkiadó, 63.

³⁴ Világirodalmi lexikon, 10. köt. 214.

PETHŐ JÓZSEF

A Krúdy-próza poétikusságának kérdéséhez*

Kognitív stilisztikai megközelítés

1. Bevezetés

(1) Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

A vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadót, ahol ismeretlenül üldögélt, és a fogadónénak szöktetést ígért.

Az őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélalmokat, ahol majd egyszer meggyilkolja azt a nőt, kit legjobban szeretett.

A melankolikus kocsiutat, hegyek között, és a vándorcirkusz-társaság lovarművésznőjének mosolyát, amelyet az elküldött virágcsokrokért kapott.

Szerette a harisnyát kötő idős asszonyok sírvirágszagú meséit régi szerelmeikről és a hazugságokat, amelyeket egy zárdanővendéknek mondhat el a vasúti kocsifolyosóján.

Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártatlanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani, hirtelen tovább utazni, és havas éjszaka, néptelen, zezugos utcán kis ablakokon bekandikálni, hogy vajon mi történik az éji méces világítása mellett.¹

Ha a dolgozat címe nem jelezne előre a részlet szerzőjét, akkor is bizonyára mindenki már az első vagy legalábbis az első egy-két mondatból felismerte volna Krúdy prózáját, Krúdy stílusát. Valóban úgy van ez, ahogyan Kemény Gábor is írja: Krúdy „azok közé az összetéveszthetetlen stílusú írók közé tartozik, akikre néhány mondatukból vagy akár sorukból nyomban ráismerünk”.² De mi ennek az oka, miért „összetéveszthetetlen” ez a stílus? A legáltalánosabban szólva azt válaszolhatjuk, hogy azért, mert egyedi, pontosabban szólva: egyedien, sajátosan „költői”, azaz poétikus. Előadásomban ezt a megállapítást, óvatosabban fogalmazva: hipotézist igyekszem alátámasztani, illetve az adott keretek között lehetséges terjedelemben kifejteni.

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ KRÚDY GYULA: Tájékoztató. In: KRÚDY GYULA: Szindbád. Budapest, 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, 13.

² KEMÉNY GÁBOR: Szindbád nyomában. Krúdy a kortársak között. Budapest, 1991. MTA Nyelvtudományi Intézet, 25. [KEMÉNY, 1991.]

Tehát arra a kérdésre keresek választ, hogy mik a Krúdy-próza poétikusságának a főbb karakterjegyei, összetevői.

2. A poétikusság fogalmáról

A téma kifejtéséhez kiindulópontként mindenekelőtt a kulcsfogalom, a poétikusság rövid értelmezése szükséges.

Ehhez először nézzük meg a hagyományos, „klasszikus” megközelítést. A Világirodalmi lexikonban a *poétikusság* címszó utaló szócikkben szerepel, a terminus jelentését a lexikon a *költőiség*-szócikkben fejt ki: „költőiség; *poétikusság* szűkebb értelemben a költészetre jellemző intenzív formaszervezetek által előidézett művészeti minőség. A kifejezést legtöbbször olyan esetekben alkalmazzák, amikor a minőség nem költői – illetve hagyományosan nem költői – művekben jelentkezik, így pl. epikai és drámai nagyformákban, szónoklatokban vagy publicisztikai művekben stb. (A költői mű költőiségét ugyanis eleve jelzi, hogy költeménynek nevezzük.)”³ Eszerint tehát a poétikusság és a költőiség terminusoknak két, egy szűkebb és egy tágabb értelmezése lehetséges. E kettő tartalma lényegében azonos („intenzív formaszervezetek által előidézett művészeti minőség”), különbségük abban van, hogy (szűkebb értelemben) a „költői”, azaz a szó itteni értelmében: lírai szövegek vagy pedig (a terminus tágabb értelmében) egyéb szövegtípusok, tehát epikai, drámai művek, szónoklatok stb. egyik sajátosságának leírására használjuk a kifejezést. Szempontunkból nyilvánvalóan a második értelmezésnek van jelentősége, amely kifejezi, hogy a poétikusság, a költőiség nem pusztán a tipikusan verses lírai szövegek, hanem az egyéb szövegfajták jellemzője is lehet. A másik, az idézett fogalomértelmezésből itt kiemelendő tényező az, hogy a poétikusság létrehozói e jellemzés szerint az „intenzív formaszervezetek”. Mivel nem bevett, általános használatú terminusról van szó, további értelmezést igényelne az is, hogy mit is értsünk, mit is érthetünk „intenzív formaszervezetek”-en. A részletesebb kifejtéstől eltekintve azonosítsuk most az intenzív formaszervezeteket a feltűnő (szaliens) stílusszerkezetekkel, vagy még egyszerűbben szólva: a stílussal.

A poétikusság fogalmának hagyományos értelmezése szempontjából mindenképpen figyelemre méltó, tanulságos a *Világirodalmi lexikon* Martinkó András írta *poetizmus* szócikke⁴ is, amely lényegi elemekkel egészíti ki Szerdahelyi fogalomértelmezését. Ebből most szintén csak néhány számunkra különösen fontos gondolatot emelek ki. Martinkó is a költészet, azaz tulajdonképpen a líra felől indulva közelíti meg a terminus jelentését, amikor a költőiség, poétikusság szövegbeli megjelenését, a poetizmust így definiálja: „az írásműben minden olyan nyelvi anyag vagy eljárás, amelynek jelenlétét, illetve létrejöttét a költészet sajátos esztétikai funkciója igényli, indokolja és határozza meg”. Ehhez azonban mindjárt hozzáfűzi azt is, hogy a költőiség a prózai

³ SZERDAHELYI ISTVÁN: Költőiség. In: Világirodalmi lexikon 6. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 459.

⁴ MARTINKÓ ANDRÁS: Poetizmus. In: Világirodalmi Lexikon 10. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, 673–674.

alkotások nyelvének is jellemzője. Különösen fontos meglátása Martinkónak az, hogy a poetizmus nem korlátozódik egy szóra, egy kifejezésre, a nyelvi elemek ugyanis „kölcsonösen determinálják egymást”, azaz „*a poetizmus hatáskörébe beletartozik a költői nyelvtan (hangtan, alaktan, mondattan) és a költői szemantika egész tematikája* [...] A szótól tehát tovább kell lépni, és nemcsak a két- vagy többtagú alakzatokig és a lexikális rendszerig, hanem az egész grammatikailag strukturált *szövegig*” (a kiemelés tőlem: P. J.).

A hagyományos értelmezés ugyan nem áll ellentétben a kognitív poétikai és stilisztikai poétikusság-felfogással, mégis alapvető különbségek mutatkoznak. Ennek az oka a kognitív megközelítés nyelvfelfogásában van, amelyből következően az előbbiekben összefoglalt, hagyományos értelmezéstől eltérő és sarkalatos jelentőségű szempontok és előfeltevések válnak meghatározóvá. Ezeknek részletes ismertetésére itt nincs mód, de célszerű legalább néhány idetartozó tudományelméleti és módszertani alapelvet említeni a továbbiak megfelelő értelmezési keretbe helyezése érdekében. A kognitív nyelvészet és ezen belül a stilisztika is

- az elmélet és az empiria kölcsönviszonyát érvényesíti, tehát az elméleti előfeltevések és a nyelvi adatok gyűjtése és leírása kölcsönösen hatnak egymásra, azaz nem deduktív és axiomatikus jellegű a leírás;
- a nyelvi rendszerben a jelentést tekintve meghatározó tényezőnek, ugyanakkor egyszerre szerkezet- és jelentésközpontú,
- a kategorizációban figyelembe veszi a nyelvben érvényesülő prototípushatásokat.⁵

Rátérve most már a poétikusság kognitív stilisztikai jellemzésére⁶ általánosságban előzetesen kiemelő, hogy ez a megközelítés a kognitív nyelvészet alapelveinek megfelelően a kognitív folyamatokra és a nyelvi megformálási struktúrákra fókuszál, de emellett rámutat a poétikusság szociokulturálisan és történetileg kötött⁷ voltára is (vö. Simon 2016, l. még Stockwell stb.). A poétikusság lényegi jegyeit pedig a következőkben jelöli meg: a poétikus nyelvi megoldás nem pusztán újszerű, kreatív nyelvi szerkezet, hanem olyan konstrukció, amely megnöveli a referenciális aktus során aktiválódó fogalmi keretek számát, lehetővé téve a két- vagy többértelműséget, ezzel együtt pedig az aktivált fogalmi sémák érvényességének kérdését is előtérbe helyezi. Vagyis referenciális bizonytalanság jön létre, amely többféle értelmezési lehetőséget enged meg, ezáltal pedig reflexiókat is kezdeményez.⁸ Krúdy prózájából idetartozó prototipikus példaként

⁵ Vö. és bővebben l. TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest, 2017. Osiris Kiadó.

⁶ A poétikusság kognitív nyelvészeti jellemzésének összefoglalásakor elsősorban Simon Gábor *Bevezetés a kognitív lírapoétikában* című munkájára támaszkodtam, természetesen a lírára vonatkozó megállapítások szükséges adaptálásával. SIMON GÁBOR: *Bevezetés a kognitív lírapoétikába*. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei. Budapest, 2016. Tinta Könyvkiadó. [SIMON, 2016.]. A kognitív poétikához l. még a következő alapvető munkákat: STOCKWELL, PETER: *Cognitive poetics. An introduction*. London, New York, 2002. Routledge; BRÖNE, GEERT – VANDALE, JEOREN (eds.): *Cognitive poetics: goals, gains and gaps*. Berlin, New York, 2009. Mouton de Gruyter.

⁷ Érdekességük és szemléletességük miatt érdemes itt Roman Jakobson példáit idézni a költőiség fogalmának változásairól: „Novalis és Mallarmé az ábécét tekintették a legnagyobb költői alkotásnak. Az orosz költők csodálattal fedezték fel a költőiséget egy borjegyzékben (Vjazemszkij), a cár ruhának lajstromában (Gogol), egy vasúti menetrendben (Paszternak) vagy egy mosodai számlában (Krucsonih). Számos költő állítja ma azt, hogy a riport olyan műfaj, amelyben a szemlézet sokkal inkább jelen van, mint a regényben vagy a novellában. Ma már nehezen tudnánk lelkesedni a kis hegyi falucskáért, ugyanakkor Božena Němcová bizalmas levelei zseniális költői alkotásnak tűnnek.” JAKOBSON, ROMAN: *Mi a költészet?* In: *Uő: A költészet grammatikája*. Budapest, 1982. Gondolat, 244.

⁸ Vö. SIMON 2016.

említhető a metaforikus (képi) jelentésalkotás (l. pl. *A hídon* [Negyedik út] című novella összetett metaforarendszerét: az utazás, a híd, a folyó metaforája stb.⁹).

Összegezve magam úgy vélem, hogy a poétikus próza a költészethez hasonlóan „nem elsősorban specifikus nyelvhasználati módként, hanem sajátos nyelvi interakcióként várja el a megértést”,¹⁰ azaz a poétikusság alapvetően olyan diszkurzív kategória, amely a szöveg bizonyos, az adott kontextusban a fent vázolt értelemben poétikusnak minősülő stilisztikai-szemantikai jegyeit helyezi előtérbe a befogadói szövegfeldolgozás kognitív műveleteiben.

3. A poétikusság jellegadó stilisztikai-szemantikai formái Krúdy prózájában

3.1. Stilizálás

A *stilizálás* többértelmű terminus, amely jelölheti például a szöveg vagy egy nyelvi kifejezés világossá, egyszerűvé, szabatosá tételének műveletét vagy általában a formák átalakítását egy ízlésigény jegyében. Magam itt a *stilizálást* a stíluselemeknek olyan, fokozott intenzitású alkalmazásának jelölésére használom, amelynek célja egy történetileg kialakult stílus megidézése.¹¹

Krúdy műveiben a stilizálás mindenekelőtt a XIX. századi romantika és biedermeier evokációját jelenti. E stilizálásának evidenciaszerűen a nézőpont-elbizonytalanítás is velejárója, ti. egyszerre érvényesül a szöveg keletkezési idejének és a megidézett kornak a nyelvben konstituálódó, a történetiség törvénye szerint alapjaiban ugyan megegyező, ám ugyanakkor egyes szembevetendő vonásokban eltérő konceptualizációja, kategorizálási-értékelési rendje. Ezt a kettősséget éles szemmel látta és kiváló érzékkel ragadta meg Karinthy, így most nem is magától Krúdytól, hanem az *Így írtok* től idéznek egy példát e stílussajátosság illusztrálásaként:

(2) Szindbád nem szerette az effajta régi könyveket: ő az illatos és patinás jelent szerette, a pillanatok örömeit, egypár barátot, akikkel elbeszélgethetett a napi eseményekről, színésznőkről, Füredről, holdas estékről és krizantémumokról, miket kesztyűs kezek nyújtanak ki a szála vasrostélyán keresztül. Éppen azért elhatározta, hogy ma bemegy a New-Pilvaxba, egy ábrándos Zerkoviczgavotte-ot meghallgat, és korán lefekszik. [Új bek.] A barnult asztalok mellett már ott ült a rendes társaság. Degré Alajos, Kuthy, Pákh Albert, Vay Sándor, Vachott Imre, Lakatos László, Balassi Bálint, Molnár Ferenc, Tinódy Lantos Sebestyén Károly és a mindig graciózus, mindig illatos és finoman mosolygó Jules Bakti, a „márki”, ahogy maguk között nevezték. Régi, néhez ezüstkanalak csilingeltek finoman a régi csészékben, melyekben a régi, ódon kávé

⁹ Vö. PETHŐ JÓZSEF: A hídon stíluslemzése. In: PETHŐ JÓZSEF: Krúdy-tanulmányok. Budapest, 2005. Tinta Könyvkiadó, 29–41.

¹⁰ SIMON 2016. 89.

¹¹ Vö. BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: Stilizálás. In: Világirodalmi lexikon 13. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 604.

füstölgött – egyesek régi, patinás sonkát ettek tojással. A zenélő-óra finom kis hangja az „Irigylem a kannibál nőt” kezdetű valcert ismételte.¹²

Számos Krúdy-szövegben a stilizálás az irónia alapja (erre játszik rá Karinthy is), de az irónia ennél átfogóbb kategóriaként van jelen Krúdy műveiben. A következő pontban ezért a poétikusság és az irónia életműbeli viszonyáról szeretnék néhány megjegyzést tenni.

3.2. Irónia

(3) Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjfél felé valamely különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában? Ilyenkor jár valaki a háztetőn a holdfényben, és a tücsök előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt titokzatosak, érthetetlenek. Egy elvarázsolt tündér énekel a kertben. Valaki, egy rejtelmes idegen, egy kósz, gyönyörű szellem szólal meg hirtelen a tücsök hangjában. Elképzelhetetlenül édesded zene vibrál, olthatatlan, örök szerelem, kimondhatatlan vágyakozás, sóvárgás, epedés, boldogság peng, peng, flótázik...

N. N.

A (3) mindenekelőtt szimbolikus, metaforikus jellege miatt, de emellett más nyelvi jellemzői okán is – így például az olvasóhoz való, inkább a lírára jellemző közvetlen odafordulás: *Ti nem hallottátok*; a hangtani és grammatikai szerkezetek sajátosságai-ból (az *ng* hangkapcsolat zeneisége, illetve hangutánzó jellege¹³; halmozások) adódó zeneiség: *különös, varázslatos, másvilágias; peng, peng, flótázik* – kétségtelenül, sőt prototipikusan poétikusnak minősül a befogadói stílustulajdonításban. Ugyanakkor e rész folytatása, az itt kiemelt rész ezt a poétikusságot, az andalítóan elringató és magával ragadóan „költői”, poétikus jelenetet és az annak megfelelő konceptualizációt, stílust egy vaskosan prózaival váltja fel, és így az ellentét okán ironikus csattanó jön létre, amely az első egység poétikusságának is egy újabb értelmezési keretet¹⁴ kínál fel:

(4) Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjfél felé valamely különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában? Ilyenkor jár valaki a háztetőn a holdfényben, és a tücsök előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt titokzatosak, érthetetlenek. Egy elvarázsolt tündér énekel a kertben. Valaki, egy rejtelmes

¹² KARINTHY FRIGYES: Krúdy Gyula: A negyvenkettes zenélő mordály. In: KARINTHY FRIGYES: *Így írtok ti*. Budapest, 2009. Anno Kiadó, 135–136.

¹³ Vö. FÓNAGY IVÁN: *A költői nyelv hangtanából*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 48.

¹⁴ Érdemes itt utalni Tamás Attila meglátására, amellyel arra hívja fel a figyelmet, hogy Krúdy olvasói valószínűleg kevésbé (voltak) nyitottak az ilyesféle iróniára. „Az életmű és az életút avatott ismerői egymással folytatandó hosszab viták során azért majd persze eljuthatnak annak nagyjából tisztázásáig, hogy maga az író mennyi iróniával szemlélte az általa teremtett alakokat és helyzeteket. Az azonban bizonyosra vehető, hogy ez a szemlélet nemcsak hogy nagy általánosságban tért el »valamiképpen« (szükségszerűen) az olvasóközönség jelentős részének szemléletétől, hanem azt is indokolt föltételezni, hogy ez utóbbi általában véve az írónál kevésbé volt fogékony a keserű józanságra, ezzel szemben nála nagyobb mértékben azok iránt az elemek iránt, amelyekkel a maga idillekben gyönyörködni, feledést-vigaszt találni vágyását tudta szolgálni.” TAMÁS ATTILA: *Cenzúrákról-öncenzúrákról és művekről*. Irodalomtörténet, 1996. 59.

idegen, egy kósza, gyönyörű szellem szólal meg hirtelen a tücsök hangjában. Elképzelhetetlenül édesded zene vibrál, olthatatlan, örök szerelem, kimondhatatlan vágyakozás, sóvárgás, epedés, boldogság peng, peng, flótázik... Amikor a tücsök egyhangú éneklése váratlanul megváltozik, és megtelik ismeretlen melódiákkal, *vigyázz, szégyény álmotlan barátom, ne jusson eszedbe az ablakon kibámulni a néma kertbe, mert tán valaki a nyakad közé zuhan a háztetőről.*

A (4) két szemantikai-stilisztikai értelemben élesen szemben álló és ezáltal iróniát létrehozó részének ellentétét a kisebb nyelvi egységek szintjén nyomatékosítja például az első egység emelkedett-választékos, kifejezetten szépirodalmi jellegével kontrasztban álló *szégyény barátom* megszólítás, amely itt bizalmas, sőt lekicsinylő-pejoratív árnyalatú, illetve a *kibámulni* hangfestő jellegű és itt szintén pejoratív jelentésárnyalatú igenév.

A romantikus-regényes elemek hasonló jellegű, azaz ironikus átértékelése,¹⁵ az értékelési centrum elbizonytalanításával való „játék” gyakran jelenik meg Krúdy írásaiban. Márai Sándor lényegében ezt emeli ki, amikor Krúdy írásainak német fordításáról szólva a következőket írja: „Krúdy, németül. Az idegen nyelv perspektívájában kitetszik, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. [...] Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmesekeket mondanak, az író feltételezi, hogy az olvasó tudja: mindez csak paródiája a valóságnak. És ez a varázsos Krúdy írásaiban, magyarul. De az idegen olvasó mindezt valóságosnak, igazinak kell olvassa... és akkor visszájára fordul az egész.”¹⁶

3.3. Képiség

A nyelvi képek életműbeli szerepét, jelentőségét árnyaltan, alaposan mutatják be Kemény Gábor munkái, ezért erre a stílusjellemezőre részletesen nem szükséges itt kitérni.¹⁷ Így csak két jellemző példára utalok. Az első *A hídon (Negyedik út)* már említett összetett képrendszere. Második példám a táj és ember viszonyának egyedi konceptualizációja. Ebben meghatározó stilisztikai szerepet kapnak a megszemélyesítések, mint ahogyan ezt az (5)-ben is láthatjuk. Közelebbről most csak ezt az egy mondatot vizsgáljuk meg:

(5) A madarak abbahagyták napi tennivalóikat, a jóisten munkásai csendesen szál-longtak házikóik felé, elszótlanodva, mint estefelé az emberek.

Ebben a mondategészben először is a következő megszemélyesítés helyeződik előtérbe: *A madarak abbahagyták napi tennivalóikat*, majd a következő főnévi metafora:

¹⁵ Az iróniáról általában l. pl. TÁTRAI SZILÁRD: Irónia. In: Alakzatlexikon. Főszerk. SZATHIMÁRI ISTVÁN. Budapest, 2008. Tinta Könyvkiadó, 311–320.

¹⁶ MÁRAI SÁNDOR: Napló, 1958–1967. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 295–296.

¹⁷ KEMÉNY GÁBOR: Krúdy képkalkotása. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó; KEMÉNY 1991.; KEMÉNY GÁBOR: Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képkalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról. Budapest, 1993. Balassi Kiadó; KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó; KEMÉNY GÁBOR: Krúdy körül. Budapest, 2016. Tinta Könyvkiadó.

[a madarak) *a jóisten munkásai*. A mondatban megjelenő egyéb nyelvi képek vizsgálatakor, ezen belül is a tárgyi és képi síkok összefüggésének elemzésekor érdemes utalni arra a lépcsőzetességre is, amely itt megfigyelhető. A második tagmondat igei állítmánya, a *szállongtak* szemantikailag még a tárgyi elemhez (*madarak*) igazodik, ám a *házikóik felé*¹⁸ helyhatározó főnévi eleme és az *elszótlanodva* igenévvel kifejezett határozó, amely képként egyrészt mint megszemélyesítés érdemel figyelmet, másrészt pedig mint a következő hasonlat tertium comparationisa (vagyis összekötő, közös eleme), már a képi síkhoz tartozik. (Az *elszótlanodva* azért tekinthető képnek, mert a SZÓ és ebből következően az ELSZÓTLANODÁS fogalmakat prototípusosan az EMBERHEZ kötjük.) A képi elemek izotópiásíkján megjelenő *abbahagyták napi tennivalóikat, házikóik, elszótlanodva* szemantikai egységek tehát fokozatosan, lépcsőzetesen készítik elő az utolsó képi elemet, amely már expressis verbis az emberi létezés tartományába vezet: *mint estefelé az emberek*. Az is figyelemre méltó, hogy a poétikusság ebben az egyetlen mondatban stilisztikai-szemantikai szempontból párhuzamos konceptualizációs műveletekkel, képi szerkezetekkel valósul meg. A nyelvi képek együttesen, emergens módon hozzák létre az (5) stílus- és értelemszerkezetét.

3.4. Nevek

Számos szöveghelyet lehetne idézni annak bizonyításaként, hogy Krúdy mennyire fontosnak tartotta az írásaiban szereplő neveket, azaz az írói névadást, mégpedig elsődlegesen a jelentésképzés szempontjából.¹⁹ Azonban csupán a következő két példa is kifejező, hiszen ezek is megmutatják azt, hogy milyen jellegű konnotatív jelentéseket kapcsol Krúdy a nevekhez. Az első idézet a *Kánaán könyve* bevezetéséből származik: „Néhány kis, vidám és tragikus történet következik itt abból az életből, amit az emberek a szerelmeskedésen kívül folytatnak. [...] *Hangzatok, amelyek a női nevekből kecsendülnek*, Isten veletek. Az Irmák budai télszagú neve, az Arankák strucc-tollas, legyezős lengése, a Máriaék ég felé fordított szemfehére, a Katinkák affektálása, Juditok bibliai, színészkedő szenvedélye, Sárák anyáskodó, de erőszakos csókja, a Margitok apácásan kopogó cipősarka a hátunk mögött, női nevek álmodozó varázsa – Isten veletek.”²⁰ A második idézet forrása Krúdy egyik novellája: „én százféle nevet gondoltam ki Szerecsenfő számára, és végeredményben mégis a Szerafin illet reá a leginkább. *Mert nevében benne volt az őszs a tavasz, a szomorúság és a vidámság.*”²¹ (A kiemelések tőlem: P. J.)

¹⁸ A *házikóik* főnevet azért vettem figyelembe a képiség vizsgálatában, mert véleményem szerint nem tekinthető itt konvencionális, „halott” metaforának: a szövegrészben szereplő vadmadarak ugyanis nyilván nem *madárházak*ba repülnek, azaz itt a FÉSZEK HÁZ metaforáról van szó. (A kiskapitális a kognitív nyelvészeti szakirodalomban a fogalom jelölésére szolgál, itt is ilyen értelemben használom.)

¹⁹ Krúdy névadásáról l. pl. KOVALOVSKY MIKLÓS: Krúdy Gyula és a nevek. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk.: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND. Budapest, 1956. Akadémiai Kiadó, 526–333; J. SOLTÉSZ KATALIN: Krúdy Gyula névadása. Magyar Nyelvőr, 1989. 452–464; PETHŐ JÓZSEF: Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. Névtani Értesítő, 1999. 299–304; PETHŐ JÓZSEF: „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. Névtani Értesítő, 2000. 97–103.

²⁰ KRÚDY GYULA: Kánaán könyve. Budapest, 1919. Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., 3–4.

²¹ KRÚDY GYULA: Az akasztott ember. In: KRÚDY GYULA: Telihold. Budapest, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó, 243.

A különféle névtípusok közül most csak a témánk, azaz a poétikusság szempontjából legjelentősebbet vegyük röviden szemügyre, ez a valószerűtlen, szaliens módon irodalmias nevek típusa. Az ebbe a típusba tartozó nevek legfőbb jellegzetessége – a romantikát idéző stilizálás, zeneiség, metaforikusság és egyéb poétikus jellegű stílusvonások mellett – az, hogy felfüggesztik a „reális” referencialitást. A leginkább ismert, prototipikus példaként említhető itt a *Szindbád*. Néhány további, idetartozó példa: *Szerenádi Szerafin*, *Hollólendvai Jeromos*, *Gyöngyvirágosi Riza*, *Szerelemvölgyi Áldáska* stb.

Krúdy névadásának jelentésképző potenciáljával összefüggésben tanulságos Poszler György nagyon szubjektív, ám (vagy éppen ezért) a befogadói oldalon jelentkező stílustulajdonításról, stílushatásról is sokat mondó „névtani elemzés”-ét felidézni: „Igen, a Krúdy nevei. Mindig hatott rám a varázs. Vonzottak, a szó egzisztenciális értelmében is. Szomjas Gusztihoz elmentem volna társnak a vidéki ügyvédi irodába. Rezeda Kázmérhoz cimborának a füstös pesti redakcióba. Alvinczy Eduárdhoz inasnak a suhanó vörös postakocsira. De Visztula Bella a legvégzetesebb. Rajna Róza hidegen hagy. Kicsit pökhendi lehet, kihívó modorú. Meg mit alliterál nekem. Szajna Eszterben nem bíznek. Talán szenvedélyes, de biztos könnyűvérű. Ne kellesse magát előttem. Elba Annára valamelyest figyelnek. Lágynak érzem, meg érzélgősnek is. Nem sokáig maradnék mellette. Dráva Böskén csak nevetek. Biztos kövér lesz, csontosan nagylábú. Elmegyek mellette az utcán. Jeniszzej Olga, bizony, megragad. Húvösen előkelő, de jeges is. Meg kell szabadulnom tőle. Am Visztula Bellában a művészet hatalma. Ahogy fut, egyre északabbra, a hideg Balti-tengernek. Amint vezetékneve diktálja. De marad, mindig a közelben, melegen színes pongyolában. Amint keresztneve diktálja. Futnék utána északnak, hogy visszahozzam. Mennék hozzá a közeibe, hogy megérinthessem. Élném vele a művészet mintha-világát, messze a hétköznapi fölött. [Új bek.] Meg – bár gácsérbajszom nincs és kapitány sem vagyok – várnék rá, öngyilkosságra szántan a Ligetben. Amikor hull a hó, mint az emlékezet. Mondom, öngyilkosságra szántan. Csak pisztolyt nem vinnék. Fegyverhez nem értek. Még kárt tennék magamban”.²²

3.5. Retorizált szerkezetek

A retorizált szerkezeteknek, különösen a retorikai-stilisztikai alakzatoknak különböző típusai töltenek be meghatározó szerepet a Krúdy-prózában.²³ Így például a kiemelkedően gyakori adjekciós alakzatok a szemantikai műveletek széles skáláját valósítják meg, az egyszerű erősítéstől kezdve egészen az absztraháló, általánosító jellegű következtetésekig. Gondoljunk most csak *A hídon (Negyedik út)* ismétlődő grammatikai (szintaktikai) formákkal reprezentált ismétlődő szituációira, alakjaira (az ifjú Szind-

²² POSZLER GYÖRGY: A Költészet Szelíd Hatalma (sic!), Műhely, 1995. 2–3. sz., 79.

²³ Bővebben I. PETHŐ JÓZSEF: A halmazos alakzata. A halmazos fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula *Szindbád ifjúsága* című kötete alapján). Budapest, 2004. Akadémiai Kiadó; PETHŐ JÓZSEF: Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben. Budapest, 2011. Tinta Könyvkiadó.

bád és a huszártiszt; Amália és a lánya; I. (6), (7) vagy a ciklikus időszemlélet²⁴ és visszatérő, ismétlődő nyelvi egységek ikonikus összefüggésére (I. (8), (9)).

(6) Szindbád [...] a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált...²⁵

(7) ... egy fiatal tiszt nyurgán, hanyag előkelőséggel, nyakánál kigombolt zubbonyban áll dákóra támaszkodva az asztal felett.²⁶

(8) Senki sem öregszik meg. Senki sem hal meg. Az élet körülbelül örökké tart.²⁷

(9) Itt nem sietnek az étellel, mert annak soha sincs vége. A családok vére kifogyhatatlanul csergedezik, szinte ugyanazok folytatják tovább az életet megifjodva, akik meghaltak. Ugyanazon alakok járnak a paloták belsejében, a lányok egyformán esküdnek meg a férfiakkal, a grófnéknak éppen úgy őszül a hajuk, mint az őszanyjuké. A kapuban ugyanazon nagy szakállú, kopasz, kesztyűs portások állanak a jól nevelt paripák feje elé, amíg ugyanazon vendégek elhelyezkednek a batárookban. Múlnak a napok, vágyak, elérhetetlenségek nélkül.²⁸

Az ismétlődés „tükörszerűség”-ét a (6) és a (7) viszonyában az állítmányok és a helyhatározók chiasztikus szerkezete is leképezi (ti. ezek ellentétes sorrendben, szintaktikai helyzetben állnak a (6)-ban, illetve a (7)-ben). A (8)-ban és a (9)-ben az ismétlődő szintaktikai szerkezeteknek, a változatlan formájú szóismétléseknek és a szinonim kifejezéseknek (*egyformán, éppen úgy; vágyak, elérhetetlenségek*) van lényegi stílusalakító szerepe.

3.6. Sajátos narrátori pozíció

Krúdy műveiben – ahogyan erre Bezeczy Gábor²⁹ már a 80-as években rámutatott – legalább négy alapvető elbeszélői nézőponttal, illetve ezek kombinációival kell számolnunk: a mindentudó elbeszélő, a tanú, a közösség és a szereplő nézőpontjával. A „kombinációk” közül a poétikusság szempontjából különösen fontosnak tűnik az a típus, amelyet Tolcsvai Nagy Gábor így jellemez: (Krúdy) „az elbeszélő és a szereplő személyét igen gyakran azonosította, részben az egyes szám első személyű jelöléssel, részben olyan elbeszélés által, amelyben az elbeszélő által mondott szöveg és annak (fő)szereplője által mondott szöveg az elbeszélő monológjának tekinthető, melyben a főszereplő vagy akár több szereplő mintegy kivetítődik harmadik (vagy első) sze-

²⁴ A ciklikus időszemléletnek az a lényege, hogy „nem megismételhetetlen, hanem ciklikusan visszatérő események tagolják az időt. Ebben a világban folyton ugyanaz történik”; BEZECZY GÁBOR Az ismétlődés szerepe Krúdy „miksiáthos” korszakában. Irodalomtörténeti Közlemények, 1987/1988. 424.

²⁵ KRÚDY GYULA: A hídon (Negyedik út). In: KRÚDY GYULA: Szindbád. Budapest, 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, 52. Uo., 54.

²⁷ KRÚDY GYULA: N. N. In: KRÚDY GYULA: Pesti nőrabló. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 496.

²⁸ KRÚDY GYULA: Napraforgó. In: KRÚDY GYULA: Pesti nőrabló. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 37–38.

²⁹ BEZECZY GÁBOR: Fülöp László: Közéletések Krúdyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1986. 470–472.

mélyű alakként, föltűnően erős szubjektizációval. Az így jellemezhető elbeszélésben ezért a főntebb jelzett tulajdonságok (metaforák, hasonlatok, halmozások kiemelkedő szerepe) az elbeszélő és az egyik (fő)szereplő különféle fokozatú azonosulásán keresztül válnak az elbeszélői monológ világleképező jelentésszerkezeteivé.”³⁰

A narrátori pozíció és a poétikusság összefüggései szempontjából szintén kitüntetett figyelmet érdemelnek az elbeszélő önreflektív eljárásai. Ezek jelentőségére Gintli Tibor a következőképpen mutat rá: „Az önmagát kommentáló elbeszélő poétikai kérdéseket tárgyalt, saját tevékenységét értelmezi, illetve fölhívja a figyelmet az elbeszélés megalkotottságára. Mindez folytonosan ébren tartja az olvasóban azt a belátást, hogy *az elbeszélés megfontolások, döntések és sorozatos választások színtere, s nem valamely személytelen, objektív nézőpontból adódó látvány lejegyzése.* [...] A narrátor nem a valóság vagy a megcáfolhatatlan igazság személytelen kinyilatkoztatója, akit tekintélye messze az olvasó fölé emel, hanem olyan hang, amely önmagát értelmező jellege miatt láthatóvá teszi saját szólamának esetlegességeit, az olvasó által kétségessé tehető megfontolásait, előfeltevéseit.”³¹ (A kiemelés tőlem: P. J.) Ez a sajátosság azért is fontos számunkra, mert ez a nézőpontoszerkezet is a lírához (a „költőiség”-hez) közelíti Krúdy prózáját.

4. Összegzés

A fentiekben első közelítésben, egy új szempontrendszer alapján, a kognitív stilisztika és poétika poétikusság-fogalmából kiindulva próbáltam meg, szintetizáló igénynyel bemutatni Krúdy prózájának jellegadó stíluszajátosságait. Természetesen az itt felsorolt jellemzők, típusjegyek nem tekinthetők lezártnak: egyfelől folytatható ezek sora, másrészt az itt bemutatott típusjegyek is további elemző bemutatást igényelnek. A további elemzések próbája után, az elmélet és gyakorlat egységének elve szerint, lehetséges a kategóriák pontosítása (ideértve fontossági sorrendjük megállapítását, újabbak felvételét, egyesek esetleges elhagyását stb.).

„Egyhúrú gordonka – mondják rá azok, akik Krúdyt egyhangúnak találják” – írta Zilahy Lajos az N. N. kritikájában.³² Nyilván vannak ma is, akik így látják Krúdy prózáját. Nekem viszont meggyőződésesem – és a fentiekben nem utolsósorban erre is rá kívántam mutatni –, hogy Krúdy prózája kivételesen gazdag partitúra, amelyből, megfelelően olvasva, egy nagyon is összetett stílus- és jelentésstruktúra tárul fel, mindig újabb és újabb nyelvi-esztétikai és világértési tapasztalati rétegeket kínálva a befogadónak. – További vonzó feladatok várnak tehát Krúdy világának megismerésében, feltárásában mind a tudományos kutatásra, mind az olvasókra.

³⁰ TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A képzeleti jelentéstana Krúdy műveiben. In: JENEI TERÉZ – PETHŐ JÓZSEF (szerk.): Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról. Budapest, 2004. Tinta Könyvkiadó. 98.

³¹ GINTLI TIBOR: Valaki van, aki nincs. Budapest, 2005. Akadémiai Kiadó, 14.

³² ZILAHY LAJOS: Krúdy Gyula: N. N. Nyugat, 1922. 363.

HAMAR PÉTER

A Krúdy-művek közegellenállása a mozgóképpé formálással szemben

A 20. század első évtizedeinek magyar írotársadalmát a reveláció erejével érintette meg a mozi élménye. Ady 1907-ben cikket ír a *Budapesti Napló*-ba egy Teleki téri filmforgatásról,¹ Karinthy Frigyes 1909-ben a *Nyugat* lapjain a színes hangosfilmet vizionálja,² Babits Mihály és Tóth Árpád versben üdvözlí az új médiumot,³ Szabó Dezső pedig 1918 végén már teoretikus írást közöl a némafilmről.⁴

Móricz Zsigmondról tudjuk, hogy a kezdet kezdetétől a mozgókép elkötelezettje, s nemcsak nézőként, hanem szerzőként is útítársává vált az új művészetnek. Krúdy Gyula sem maradt érintetlen, bár őt koránt sem fogta meg olyan mélyen ez az élményvilág, mint írotársát. 1920-ban Radó István, az első magyar filmalapítója kérte meg őt, hogy küldjön cikket *A huszonöt éves mozi* címmel tervezett antológia számára.⁵ Krúdy eleget tett a kérésnek, és rövid írását, amelynek címe *Ha én filmet írnék...*, így fejezte be: „Legutoljára, egyévi szünetelés után újból ellátogattam a moziba. Megnéztem Heltai Jenő »111-es« filmjét, mert én csak a francia, a Pathé-képeket szeretem, de kijelenthetem, hogy a magyar filmgyártásban ez a felvétel nagy előrehaladást mutat... Többet nem tudok a filmről.”⁶

Krúdy írásának címe azonban ne tévesszen meg bennünket! A feltételes mód mögött semmiféle forgatókönyv-írói szándék nem lapul. A szerző pontosan tudja, hogy a világ az ő nézőpontjából valami más, mint amit a mozi meg tud mutatni. Az ő filmje így szólna: „A hold akkoriban a Gellérthegyre járt aludni. És öreg csavargó módjára leste meg a szerelmeseket a bokrok körül, gyanús füttyjeleket hallatott a sötétségben, majd énekelt és nevetett a hegyoldalban, magasan a vén püspök szobra felett, siető léptekkel ment a serpentinúton, hogy az alvó füvek, megpihent kavicsok felébredtek; és csodálkozva néztek a hold fehér harisnyás lábai után, mintha felemelt ruhájú nők futnának a hegyoldalban.”⁷

¹ ADY ENDRE: Csirkefogás a mozi számára. *Budapesti Napló*, 1907. szeptember 14.

² KARINTHY FRIGYES: A mozgófénykép metafizikája. *Nyugat*, 1909. 12. sz.

³ BABITS MIHÁLY: Mozgófénykép, 1909; TÓTH ÁRPÁD: A „Letört bimbók” című filmhez, 1923.

⁴ SZABÓ DEZSŐ: A mozi. *Thália*, 1919. 1. sz.

⁵ LÁNYI VIKTOR – RADÓ ISTVÁN – HELD ALBERT: *A huszonöt éves mozi*. Budapest, 1920. Bíró nyomda.

⁶ Az említett 111-es című némafilmet Korda Sándor rendezte 1919-ben.

⁷ Az antológiában megjelent írás olvasható az *Írók a moziban* című kötetben, összeállította és szerkesztette KENEDI JÁNOS, Budapest, 1971. Magvető Könyvkiadó, 19–20.

A valóságos látvány egyetlen, mozdulatlan kép! De Krúdy ezt a filmen egyetlen statikus beállításban ábrázolható tökéletes állóképet a szóképek segítségével dinamizálja. Az írásban nem a külső látvány mozdul, hanem a képzelet belé vetített világa alakítja mozgással telítetté. Ezt azonban nem lehet „lefordítani” a film nyelvére.

A film ma már a digitalizáció következtében jóval többet képes megmutatni, mint amit az analóg technika megengedett; nemcsak a külső valóságot, hanem valamennyit szereplői tudati világából is, de közlésmódjának ma is megvannak a határai, s aki Krúdy szövegeit akarja mozgóképre áttenni, annak ezekkel a határokkal számolnia kell.

A játékfilm nyelve a kezdetektől alapvetően narratív formát öltött, amelyben a linearitás és a kauzalitás szabályai uralkodtak. Ez megfelelt a nézői várakozásoknak, hozzáigazodott a mindennapi gondolkodás mechanizmusaihoz. A *narratív film* uralkodó forma volt mindvégig a hetedik művészet történetében, és az maradt mára is. De törekvés mutatkozott már a némafilm korszakában is egy másik filmnyelvi beszédmódra, amit Pier Paolo Pasolini olasz filmrendező *költői filmeknek* nevezett.⁸ A mozgóképnek ez az alternatív útja kibővült formavilágot és újfajta történetépítési logikát léptetett érvénybe, s ez a törekvés felerősödött a 20. század közepétől.

Könnyű belátnunk, hogy az adaptáció tárgyává tett szépirodalom mindkét közéletismód számára kínál merítési lehetőségeket, de nem egyformán. Ha a 20. század első fele magyar prózairodalmának két legjelentősebb alkotója, Móricz és Krúdy világában tájékozódunk, az a megfigyelés kézenfekvőnek tűnik, hogy Móricz művei inkább a narratív film, Krúdyéi pedig a költői film számára kínálnak nagyobb lehetőséget.

Ehhez a különbségételhez azonban két megjegyzést még egy ilyen vázlatos megközelítés esetén is hozzá kell fűznünk. Először azt, hogy a Pasolini féle költői film megjelölés nem kizárólag azokra a filmjelenségekre vonatkozik, amelyekben a líraiság mint esztétikai minőség uralkodó jelleggel van jelen. Másodszor pedig azt, hogy nem minden cselekményes prózaformát lehet a film nyelvére adaptálni. Vannak írások, amelyek nem adják meg magukat a mozgókép számára. Példának említhetjük Esterházy Péter műveit, amelyek köréből történetek kísérletek a filmmé formálásra,⁹ de minden próbálkozás kudarcot eredményezett. Az adaptált filmek esetében ugyanis az az alapkérdés, hogy a mozgóképi változatban megőrződött-e az a szellemiség és az a világgép, amely a kiindulásul szolgáló mű lényegét adja.

A Krúdy-próza stílárís meghatározottságát – már-már védjegynek bizonyulva – a szóképek adják. Kemény Gábor ezt a jelenséget vizsgálva állítja, hogy ez az eszközcsoport „bepillantást enged az író valóság szemléletének, egyéniségének mélyebb rétegeibe, alkotóműhelyének titkaiba; egzakt támpontokat nyújt az életmű stílus- és irodalomtörténeti elhelyezéséhez.”¹⁰ De Krúdýnál a szóképek nem pusztán stílus-eszközként, hanem szövegépítési módként is funkcionálnak. Narrációjában és párbeszédnek „álcazott” monológjaiban láncolatot alkotnak, és ebben a formájukban a

⁸ PASOLINI, PIER PAOLO: A költői film. Ford. NEMESKÜRTY ISTVÁN. In: A film ma. Szerk. NEMESKÜRTY ISTVÁN, Budapest, 1971. Gondolat, 18-33.

⁹ Idő van (Gothár Péter, 1985), Tiszta Amerika (Gothár Péter, 1987), Anna filmje (Molnár György, 1992), Érzékek iskolája (Sólyom András, 1995).

¹⁰ KEMÉNY GÁBOR: Krúdy képalpaltása. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 3.

film montázsszekvenciákra emlékeztetnek. Ezt nevezi Clara Royer „a narratív struktúra felrobbantásának”.¹¹

A francia hölgy *Krúdy a mózi shtetlben, avagy a stilizáció mint montázs* című tanulmányában, amelyet a *Mit látott Vak Béla Szerelmében és Bánatban* elemzéseként írt, a filmművészet legfontosabb szakszavát, a montázst említi, megerősítve azt a felfogást, hogy ez az eszköz nem kizárólag a filmművészeté, hanem érvényes módon van jelen az irodalmi művekben is. Krúdynak persze 1921-ben, amikor az említett regényét írta, fogalma sem volt arról, hogy az ő asszociatív módon létrehozott szókép-láncolatai montázsok, illetve, hogy az utókor majd a filmmontázs analógiájára így fogja nevezni ezeket.

Ennek a sajátos Krúdy-montázsnak íme egy jellemző példája az *Őszi versenyek*éből: „... egy kövér pap jött arra, és messziről üdvözölte a várakozó nőt. – Azon kövér papok közül való volt a jövevény, akik életükben arcukon viselik a másvilági derűt és nyugodalmasságot. Ez a paradicsomi mosoly a középkori barátok találmánya, akik mindig igen jól érezték magukat megerősített kolostoraikban: egyik kezükben a mennyország kulcsát mutatták a haldokló fejedelmeknek, másikkal a zsájkukat rázták. Az agyagosok a legpohosabb kancsókat nekik öntötték, a bűnbe esett szép leányok tőlük vártak feloldozást, ólomkarikás ablakaikon nem fért be a lelkiismeret-furdalás ördöge, mert szenteltvízzel mindent eloszlatnak.”¹²

Az asszociációs lánc az érkező személy konkrét látványától indul el. A kövér pap arca biblikus motívumokat ébreszt a narrátorban, aztán a képzelet átível a középkor világába: erődített kolostor, a koldulás-motívum, cserépedény-készítők és örömlányok, utoljára az ólomkarikás ablakok, és végsőként a lelkiismeret-furdalás metaforikus képe, amely már nélkülözi a tárgyiaságot. Három mondatban hét-nyolc kép, kart karba öltve, logikus rendben, a fantázia áradása szerint. De ezt a látomást Zsurzs Éva természetesen nem idézhette meg a kisregényből készült televíziós filmjében.¹³

A filmtől nem idegen, bár ott ritkán előforduló eszköz a hasonlat, a metaforikus kifejezőmód már gyakoribb, de ezek olyan láncolatba szervezése, ahogy Krúdynál találjuk, mozgóképi eszközökkel nem valósítható meg. Azokat a távolságokat bejárni, amelyek az író hasonlítottjait és hasonlóit között feszülnek, csak azzal a magyarázó övezettel, összekapcsoló nyelvi elemekkel lehetséges, amelyek természetes eszközei az irodalomnak, de a filmművészet nem rendelkezik velük. Zsurzs Éva a krúdys képhalmaz helyett a lírai hangulatok megteremtésére az *Őszi versenyek*ben hosszán kitarított nagytotálakat mutat: a film legelején a ködben úszó hatalmas fát, az esővíz alkotta víztükörben a beléhullott faleveleket, majd amikor Ben, az elcsapott zsoké belép a képbe, az elhagyatott lóversenypálya terébe, ő is nagytotálban látható. A kamera folyamatosan követi távolból, és a hangulati hatást fokozza, hogy bandukolását szinte végig a fák sárguló leveleinek ansnittjében szemlélhetjük. Végső hatásában a látvány (Tamássy Zdenkó zenéjével) adekvát jellegű azzal, amit Krúdy kisregénye kelt, ugyanakkor hiányzik belőle az apró képek egymásutánjának dinamikája.

¹¹ ROYER, CLARA: Krúdy a mózi shtetlben, avagy a stilizáció mint montázs. In: Születésnap kalandok. Szerk. FRÁTER ZOLTÁN, GINTLI TIBOR. Budapest, 2014. MIT-konferenciák, 115.

¹² KRÚDY GYULA: Őszi versenyek. In: Krúdy Gyula művei: Aranyidő. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 171.

¹³ Őszi versenyek, televíziós játékfilm, rendezte Zsurzs Éva, 1975. A művet eredetileg Sándor Pál készült filmre vinni. Mándy Iván levele feleségéhez: „Maga a mester [Sándor Pál] egyszerre több tévéfilmen dolgozik. Az egyik éppen egy Krúdy-regényből [Őszi versenyek] készül...” Lásd Jelenkor, 2018. május 546.

Huszárik Zoltán sem tudja a *Szindbád*¹⁴ teljesen feloldani ezt az ellentmondást, de közelebb lép a Krúdy-szöveghez azzal, hogy nem mond le a a montázsszerkezetekről, de az övéi – megtartva az író dinamikáját – hangulati montázsok, amelyekben a snettek nem intellektuális láncba szerveződnek, hanem csak az érzelmi töltet azonosága tartja össze őket. Nagyon jellemző a film eleji, a narratív belső monológot nélkülöző, és csak Jeney Zoltán zenéjével támogatott közelképek sora: negyvennél több snitt villan fel 80 mp alatt (fázsindelyről csepegő esővíz, felparázsló tűz, sárgult levelek, fába vésett SZ monogram, zsírfoltok a levesen, virágszirom szuperközeliben, virágcsokor a földön, medalion, lányarc régi fényképen, napóra és hasonlók), valamennyi az elmulás, a nosztalgikus emlékek hangulatát árasztva.

További hat-hét ilyen lírai montázs tagolja a *Szindbád* filmszerkezetét, s mindössze a húsleves-evésé tekinthető tartalmilag szorosan összefüggőnek, a többi tematikusan nem, csak hangulatilag illeszkedő képek sorozata. Ezek a filmes montázsok a Krúdy szellemében megvalósított teremtő aktusok, ezek válnak a szöveg rendezői-operatőri továbbgondolásaivá.

Mint az köztudott, Krúdy novellái, regényei nélkülözik az élesre forduló konfliktusokat, az eseménydús cselekményt, és történetvezetésükre a számos kitérő, a sok mellékszál jellemző. A játékfilm viszont nem nélkülözheti a cselekményességet, és korlátozott időtartama miatt a lazán kapcsolódó mellékszálakkal sem igazán tud mit kezdeni. Az a rendező, aki mégis nekivág a Krúdy-szövegek adaptálásának, ezekkel az akadályokkal kénytelen számolni. Áthidaló megoldásokat kell keresnie, ezek viszont szükségképpen távolítják el az irodalmi alpanyagtól.

Szemléletesen példázza ezt a küzdelmet Zsurzs Éva említett filmje, az *Őszi versenyek*. A rendező feldúsítja a kisregény cselekményét: új szereplőként beiktatja a történetbe a Máté Erzszi megformálta öregedő kurvát, tágabb mozgástérbe helyezi a Csákányi László alakította garniszálló-portást, és a Somogyvári Rudolf megszemélyesítette parkórt, aki a kisregény végén szólal meg mindössze egyetlen mondat erejéig, afféle rezonőrszerepbe emeli, továbbá némaszereplőket vonultat fel. És a film hangsúlyozott gasztrokulturális szála is – bár minden elemében Krúdytól való – hiányzik az *Őszi versenyek*ből. Az eredeti szövegtől idegen elemek további dramaturgiai döccenők forrásává válnak, de a kitűnő szereplőgárda révén, élén a Bent megformáló Garas Dezsővel és a Rizilit megjelenítő Szegedi Erikával, mégiscsak Krúdy szellemét idézik.

A narráció kérdéskörének vizsgálata a filmek esetében sem kerülhető meg. Ezt az *Őszi versenyek* Zsurzs Éva rendezte változata kapcsán külön is hangsúlyoznunk kell. Fülöp László fejti ki, hogy Krúdynál többnyire „a narrátor személye a közlés során egyszer sem változik”, de megkülönböztet egy másik megoldást is, ahol „a szerzői elbeszélésnek ez a következetes narratív egysége kisebb-nagyobb mértékben fellazul, a nézőpont menetközben elmozdul. Az auktoriális alapforma itt is érvényben marad, a harmadik személyű szerzői elbeszélő megőrzi vezérszerepét, de a közlés bizonyos szakaszaiban »engedményt tesz« egyik-másik regényalakjának, mégpedig oly módon, hogy a teremtett figurát időlegesen a narrátor szerepébe emeli, a történet valamely fejezetének előadójaként lépteti fel.”¹⁵

¹⁴ Szindbád, játékfilm, rendezte Huszárik Zoltán, 1971.

¹⁵ FÜLÖP LÁSZLÓ: Közelítések Krúdyhoz. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 263–264.

Ennek az utóbbi megoldásnak lehetünk tanúi az *Őszi versenyekben*, ahol a történetmondást az író a kisregény 4. fejezetében átengedi hősének, Rizilinek, aki elmeséli szerelmi kalandjait. (Ez a mellékszál a kisregény egyharmadát teszi ki.) Ám az igazi dramaturgiai *trouville* az, hogy itt nemcsak az író-narrátor hangja hiányzik, hanem valójában Rizilié is. Aki beszél, azazhogy álmodik-vízionál-konfabulál, az egy újabb transzpozíció révén maga Ben, az elcsapott zsoké. Erre ugyan a szövegben egyetlen direkt utalás sincs, de a mélyebb szövegelemzés arra a következtetésre vezet, hogy ami a kisregény keretként funkcionáló eleje és vége közé ékelődik, az valójában tudatfolyam, a padon elalvó főhősé. Erre a kisregényt kitűnő elemzésben feldolgozó Fráter Zoltán hívja fel a figyelmet: „Nemcsak a Rizili társaságában történő evés-ivást és szerelmeskedést, majd Ben megveretését és kidobását tartom képzelgésnek-álmoknak. Vakmerő módon azt feltételezem, hogy a képzelgés vagy álom kiterjedése ennél sokkal hosszabb, és teljes egészében a padra üléstől a padra ülésig tart.”¹⁶ Meggyőző érvelését támasztja alá a történetmondás kitérőktől mentes folytonossága, továbbá az, hogy ez az átképzeléses, látomásos megoldás nem idegen Krúdy más szövegeitől. Erre leginkább a Szindbád-novellák világa a bizonyíték, ahol még az életből a halálba, és a halálból az életbe is természetes átjárás mutatkozik, ahogy erre az író maga figyelmeztet a *Tájékoztatóban*,¹⁷ és Pistoli is „visszatért a másvilágról” a *Kleofásné kakasában*.

Zsurzs Éva alkotásában előfordulnak ugyan Ben múltjára utaló flashbackek, ezek a lassított felvételű lovasjelenetek, de egyébként sehol sincs filmformanyelvi jele annak, hogy végig a főhős tudatjátékával szembesülünk. Inkább valamiféle mesejátékot sugall a rendező, s azzal, hogy a garnizállós jelenetek közbeiktatása révén széttördeli a vízionárius folyamatot, még inkább eltávolít az eredeti narrációtól.

A cselekményesség hiányának ellensúlyozására jó esélyt kínál több Krúdy-mű meséjének egyetlen történetbe való összevonása. Az írások világszemléletének azonossága, a rokon lelkületű figurák felvonultatása, hangulati folytonosságuk ösztönözhette Huszárikot a *Szindbádban*, Horváth Z. Gergelyt *A bolondok kvártélyában*¹⁸ erre a megoldásra. Ám amennyire kézenfekvőnek, magától értetődőnek bizonyult a „hajós” különböző kalandjainak egységes szerkezetbe illesztése, hiszen valamennyi ugyanannak az életfilozófiának volt egymást kiegészítő, harmóniába simuló kifejeződése, ugyanez a megoldás tévútnak bizonyult a másik film számára. Ott a rendezőnek nem sikerült megtalálnia azt a közös nevezőt, amelynek segítségével a divergáló cselekményszálak összefoghatóvá lettek volna.

A bolondok kvártélyát csak metaforaértékűnek tekintett címével vette figyelembe Horváth Z. Gergely, és az alaptörténet búvópatakként csörgedező főszálát *A Hét Bagolyból* meríti, de többnyire inkább cselekményszilánkok alkotják a filmet, ugyanis panoptikumfigurákként előbukkannak benne más Krúdy-művek szereplői. Egységes filozófia híján a színészek sem tudják megmenteni a filmet. Gobbi Hilda Madame-ként, Kozák András Józsiásként pedig kifejezetten szereposztásbeli té-

¹⁶ FRÁTER ZOLTÁN: Krúdy kisregénye, az *Őszi versenyek* In: Születésnap kalandok, 188.

¹⁷ Tájékoztató In: KRÚDY GYULA: Szindbád, Budapest, 1973. Magyar Helikon, 14. („Sőt halála után, midőn a hófúvással vagy a síró őszi széllel elszökődött a kriptából, útja elvitte olyan helyekre, ahol legfeljebb egy szalagsókorra kötött harisnyakötőre vagy egy női vállra emlékezett.”)

¹⁸ Bolondok kvártélya, televíziós film, 1980, rendező: Horváth Z. Gergely.

vedés. Fábri Anna joggal írta a bemutató idején: „Ebben a filmben ugyanis nincs egyetlen olyan hős sem, aki magára vehetné a szerkezeti-szemléleti egységesség bizonyításának nehéz feladatát, mint betöltötte ezt a szerepet Huszárik filmjében Szindbád figurája.”¹⁹

Egyetlen mozifilm és húsz körüli televíziós alkotás született Krúdy írásai nyomán, de vitán felüli, hogy maradandó értéket csak az agyonelemzett *Szindbád* képvisel. Hosszú ideje már ha valaki méltatta, többnyire csak ismétlésekbe bocsátkozott. Most azonban, az ünnepi könyvhétre megjelent, Huszárikra emlékező kötetben²⁰ Gelencsér Gábor a filmről szólva olyan szempontot vet fel, amelyet nem tartok megkerülhetőnek. Azt állítja, hogy a *Szindbád* „a jelenetek szintjén elbeszélő, míg a film egészének szintjén szeriális szerkezetű alkotás”.²¹

Mondandóm számára a limitált időkeret korlátokat szab, ezért tiltakozásomat részletekbe menően nem fejthetem ki, de megállapításával a jelenség szintjén foglalkoznom kell.

Huszárik filmje azáltal értékesebb a többi Krúdy-adaptációnál, hogy telített az író szellemében fogant, filmes hozzáadott értékekkel. Ilyen például a *Szindbád* tökéletes szerkezete. De mitől lenne ez szeriális? A szeriális mint esztétikai szakszó elsődlegesen a zeneművészeté. Ám ahogy a montázst nem sajátíthatta ki a filmművészet, és az irodalmi formálás számára is rendelkezésre áll, a szeriális is értelmezhető a filmművészet kifejezési eszköztárában. Abban viszont Gelencsér téved, hogy Huszárik filmjével kapcsolatban ezt feltételezi: „Az egyes jeleneteknek szeriális jelleget kölcsönöz, hogy ezek egymás variációiként is felfoghatók.”²²

Alain Robbe-Grillet és Alain Resnais közös filmje, a *Tavaly Marienbadban* valóban szeriális szerkezetű. Jelenetei egymás variációiként is felfoghatók, mert a főhős ezekben ismétlődően arról akarja meggyőzni partnernőjét, hogy tavaly Marienbadban, esetleg másutt elcsábította őt, az asszony pedig tiltakozik. De hát a *Szindbád* jeleneteiben nincs ismétlődés, nincs variáció! Mindegyik más, és mindegyik hozzátesz valamennyit Krúdy élet- és szerelemfilozófiájához; ahhoz a Huszárik által is akceptált és megélt szemlélethez, aminek a lényegét a rendező pontosan foglalja szavakba *Szindbád kalandja* című írásában.²³ Mindegyik jelenetében más téma, más nő, más hangulat (a szívpisülés komikumától a virágáruslány tragikumáig), más természeti- és szociokulturális környezet ad hozzá valamit a filozofikus teljességhez. Ha Gelencsér a szeriálisra csak a sorozatszerűséget (tehát formális, külső szerkezetet) ért, akkor rendben van a dolog, de ha abban az értelemben kezeli a fogalmat, ahogy az a zeneesztétikában kiteljesedik, akkor tévúton jár.

Jobb lenne talán szót fogadnunk Nagy Lászlónak, aki ezt írta: „Rózsát ha látok, cibálom-e, csak azért, hogy kutassam szerkezetét. Nekem elég a kerekdedése, s ha illata a végtelenség: elég nekem. Ez a film ilyen virág.”²⁴

¹⁹ FÁBRI ANNA: Krúdy a képernyőn: A bolondok kvártélyá. Filmvilág, 1980. 3. sz. 52–53.

²⁰ Talán mindenütt voltam: Huszárik Zoltán. Szerk. PINTÉR JUDIT. Budapest, 2018. MMA Kiadó.

²¹ GELENCSÉR GÁBOR: Képzlet és valóság Huszárik Zoltán filmjeiben In: Talán mindenütt voltam, 98.

²² Uo.

²³ HUSZÁRIK ZOLTÁN: Szindbád kalandja. Filmkultúra, 1971. 1. sz. 20–25.

²⁴ NAGY LÁSZLÓ: Szindbád. In: NAGY LÁSZLÓ: Adok nektek aranyvesszőt. Budapest, 1979. Magvető Könyvkiadó, 185.

KARÁDI ZSOLT

„A rendezés jó volt...”

Krúdy Gyula színházi témájú írásai a *Debreceni Ellenőr* hasábjain

Köztudott, hogy Krúdy Gyula rendkívül fiatalon, tizenhét esztendősen lett a Debreceni Ellenőr munkatársa. Katona Béla, s nyomában Vitéz Ferenc kutatásai nyomán¹ ismeretes az is, miként vált a diák ismert novellistává, akinek első írása tizennégy éves korában jelent meg. Tanulmányunkban nem kívánjuk feleleveníteni az ifjú hírlapíróvá válásának biográfiai mozzanatait,² miként mellőzzük a kezdeti publicisztikai, s a vele párhuzamosan épülő szépírói oeuvre alakulástörténetének taglalását is. Figyelmünket a Krúdy életében nem túl nagy szerepet játszó színházkritikákra fordítjuk. Tesszük mindezt azért, mert bámulatosnak tartjuk az ítéletalkotás ama merészségét, az érett bírálói hang ama kiegyensúlyozottságát, amellyel a még voltaképpen kamasz szerző a civis város szellemi életében fontos szerepet játszó lapban publikálta véleményét. Dolgozatunk létrejöttét nagyban segítette a Kalligram Könyvkiadó 2007-es kötete,³ amelyben hozzáférhetővé vált jelzett korszak valamennyi cikke.⁴ E gyűjtemény segítségével immár élesebb képet kaphatunk arról, hogyan formálódott a nyíregyházi pályakezds után a redakciók idősebb munkatársai által velük egyenrangúnak elfogadott, a matúrán még alig tülesett legény szemlélete és kifejezőmódja.

*

Katona Béla monográfiájában részletezi, miképpen került Krúdy Gyula a Debreceni Ellenörhöz. Közli a lap 1895. szeptember 9-i számának szerkesztőségi hírét: „Új munkatársunk. A Debreceni Ellenör szerkesztősége kötelékébe lépett Krúdy Gyula, ez a fiatal, talentumos ifjú zsnaliszta, akinek eleven tollal írott, éles megfigyelő tehetségre valló szellemes munkáival lapunk hasábjain egy év óta már sokszor találko-

¹ KATONA BÉLA: Krúdy Gyula pályakezdsé. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, [KATONA, 1971.]. VITÉZ FERENC: Krúdy és Debrecen. Krúdy Gyula publicista pályakezdsé. Néző Pont, 2008. 12–13. sz. 242–259. [VITÉZ, 2008.].

² Lásd KATONA, 1971, 65–113. Vö.: BORI IMRE: Krúdy Gyula. Újvidék, 1978. Fórum Könyvkiadó, 5–13. CZÉRE BÉLA: Krúdy Gyula, Budapest, 1987. Gondolat Kiadó, 14–25.

³ Krúdy Gyula összegyűjtött művei. Publicisztikai írások I. Gyűjtötte és a jegyzeteket írta: BEZECZKY GÁBOR. s. a. r.: HRADECZKY MÓNI. Pozsony, 2007. Kalligram Könyvkiadó, [KGYÖM, 7, 2007.]

⁴ A gazdag jegyzetapparátussal ellátott kötetben Krúdynak nemcsak az Orsovában és a Debreceni Ellenörben publikált munkái olvashatók, hanem a szerkesztők közzétettek olyan szövegeket is, „melyeket talán Krúdy írt”, illetve válogattak az aláíratlan, illetve a neki tulajdonított cikkekből is.

zott az olvasóközönség. Felesleges mondanunk, hogy Krúdy Gyulában kiváló munkaerőt nyertünk.”⁵ A nagy lendülettel beharangozott tollforgató legfőbb feladata a színházi rovat vezetése volt, ám emellett mindenféle egyéb témákkal is foglalkozott. Írt könyvismertetést, rendőrségi hírt, báli tudósítást, szerkesztői üzeneteket, hírfejtet, riportot, tárcát.⁶

Krúdy színházi tudósításai – Katona Béla szerint – „nem tartoznak e műfaj remekei közé.” A monográfus úgy véli: „Krúdynak sohasem volt különösebb érzéke a színház iránt (...) a színház mindig ismeretlen terület maradt a számára”. Efféle írásai „futó benyomások sebtüben papírra vetett lecsapódásai.”⁷ Egyetértünk vele, amikor részletesebben szól Krúdy színházkritikai teljesítményéről, elemezve a szerző helyzetét és lehetőségeit. Rámutat arra, hogy efféle műveire mennyire rányomta bélyegét az újságírói munka hajszoltsága. Továbbá az a tény, hogy a kor szokása szerint a színházról majdnem minden nap más darabot játszott, amelyek forgatókönyvéhez az ifjú nem juthatott hozzá, így csak gyors impresszióira hagyatkozhatott. „A századvég egész színházi kultúrája nem volt valami magas színvonalú, s ez a laposság és kisszerűség jellemzi a kritikát is.”⁸

Krúdy – s ezt nem győzzük hangsúlyozni – mindössze tizenhét esztendő, amikor a Debreceni Ellenőr színházi rovatát rábízzák. 1895 szeptemberétől november végéig csaknem száz olyan cikke jelent meg, amely a város színházával foglalkozott. Ezek között volt kritika, előzetes, tudósítás, glossza, jegyzet, beszámoló is. Azaz nemcsak a szép számmal sorjázó premiereket elemezte, hanem vérbeli újságíróként minden olyan jelenséget, illetve eseményt tollhegyre tűzött, amely kapcsolatba hozható Thália templomával. (Figyelemmel kísérte a direktori pályázatot, beszámolt a színházi bizottság üléseiről, s a közönség reakcióiról is.⁹ Megjegyzendő, hogy a színházi rovat sok aláíratlan cikke valószínűsíthetően tőle származik.¹⁰)

Vitéz Ferenc tanulmányában Katona Bélánál árnyaltabban elemzi a kérdést. Összefoglalóan azt írja: „Emlegetett objektivitására vonatkozóan inkább azt kell feltelegnünk, hogy Krúdy nem esztéta kritikusként közeledett a színházhoz, hanem tárcáíróként. A színház, a darab, a szerep, a színész, a közeg, a közönség változatos életanyag volt számára, ennek az életanyagnak a megítélésében és felhasználásában pedig a történetmesélő és jellemábrázoló toll vezérelte. Figurákat, típusokat, fordu-

⁵ KATONA, 1971, 114.

⁶ Uo. 123–133.

⁷ Uo. 133–134. Katona Béla azt írja, hogy amíg Krúdy Gyula Debrecenben dolgozott, a városban 39 színházi bemutató volt. Az adat nem pontos: 1895 szeptember elejétől november végéig, amikor Krúdy otthagyja az Ellenőrt (az utolsó darab, amelyről írt Roger: *Klári* című operettje volt: ez a mű az évad 45. premierje. (Erről: Klári. In: KGYÖM 7, 2007, 471. és Uo. 607. Vö.: A debreceni színészet története. Szerk.: KATONA FERENC. Debrecen, 1976. 327–328. [KATONA, 1976.] Katona Béla vázlatosan szól a korszak darabválasztásairól, a közönségigényről, s tudatosítja, hogy az elsősorban a színészekről beszélő Krúdy „világosan látta, a színháznak nem a szórakoztatás az egyedüli feladata.” Uo. 136.

⁸ KATONA, 1971. 134. (A korszak színházkritikájáról lásd: GEROLD LÁSZLÓ: A századvég és a századelő színikritikája. In: Magyar színház-történet. Főszerk: SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 2001. Magyar Könyvklub–Országos Színház-történeti Intézet, 809–860.

⁹ VITÉZ, 2008, 253–254.

¹⁰ A Beveczky Gábor szerkesztette kötet sajátossága az, hogy a „főszövegek” mellett közreadja Krúdy Gyula rovatbeli cikkeket éppúgy, mint az olyanokat, amelyeket „talán Krúdy írt”, továbbá azokat, amelyeket talán neki lehet tulajdonítani. Lásd: KGYÖM, 7, 2007, 609–619; 625–631.

latokat és élethelyzeteket lesett el, melyek szépprózai élményanyagát is természetes módon gazdagították. S innen is elsősorban a jellemekre, a gesztusokra figyelt. Szinte mindegyik kritikájában jól elkülöníthetünk egy olyan részt, amikor „a dolgot őt magát” nézte: az alakítást. Úgy tűnik, hogy Krúdy számára a hitelesség volt az első és középponti kérdés az alakításban, tehát hogy a szerep megvalósítása mennyiben lett életszerű. Objektivitása valójában az élet- avagy az élményszerűség számonkérésére épült.”¹¹

Dolgozatunk további részében elsősorban Krúdy előadás-kritikáit vizsgáljuk; azaz nem emlegetjük a korabeli debreceni teátrum ügyes-bajos dolgairól szóló hosszabb-rövidebb cikkeket, s nem szemlézzük színházzal foglalkozó, aláíratlan híreit sem.

*

Amikor a frissen leérettségizett fiatalember Gáspár Imre biztatására¹² elvállalja az Ellenőr neki felajánlott állását, a debreceni színház meglehetősen gyenge teljesítményt mutat. Kétségtelen, hogy a szokásokhoz híven rengeteg bemutatót tartanak, bár az utókor nem sok jót tud mondani erről a korszakról. A direktor ekkortájt Tiszay Dezső, aki 1893-tól vezeti a színházat.¹³ Előtte, miként 1891. március 25-én a Debreceni Hírlap kritikusa írta: „Nagyon szedett-vetett, rossz szellemű társulat volt, erélytelen igazgatóval.”¹⁴ Ezt a gyöngye kezű igazgatót, Leszkay Andrászt váltotta az intézmény élén Tiszay Dezső, aki előbb úgy tűnt, erős társulatot szervezett.¹⁵ Színészei közül Rózsahegyi Kálmán, Tapolczay Dezső, Hevesi Gábor, Krémer Jenő, Pethes Imre, illetve Galyassi Paula, Loracsekne H. Csillag Amália, Ruzsinszky Ilona, Szerémy Gizella neve említhető elsősorban, azonban a *Debrecen-nagyváradi értesítő* kritikusa 1893. május 5-én azt írta: „Soha gyöngébb színtársulat e város díszes színházában nem volt még, mint az idén, s jobb vásárt mégsem csinált senki, mint Tiszai...”¹⁶

A következő évadokban a direktor igyekezett erősebb csapatot szervezni. A sajtó ekkoriban több magyar drámát és operát követelt. Tiszay igazgatása idején később is akadt néhány jelentős alakítás, volt vendégjáték és opera. (A kritika Rózsahegyi mellett Pethes Imrét, Cserny Bertát, Tapolczay Dezsőt emelte ki.)¹⁷ A közönség azonban a népszínműveket, a könnyed külföldi vígjátékokat és bohózatokat jobban kedvelte,

¹¹ VITÉZ, 2008, 253.

¹² Gáspár Imre és Krúdy Gyula kapcsolatáról lásd: KATONA, 1971, 78–88., 120–121.; 125–126.; 172–174. Gáspár-ról: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái III. Budapest, 1894., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése. Hasonmás kiadás, Budapest, 1980–1981. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése utánnyomatsorozata, 1027–1030. Vö.: Új magyar irodalmi lexikon, I. Főszerk.: PÉTER LÁSZLÓ, Budapest, 1994., Akadémiai Kiadó, 660–661.

¹³ Tiszay Dezső (1850–1900) színész, rendező, direktor. 1893-ban nyerte el a debreceni színház igazgatói posztját. 1898–99-ben előbb Miskolcon, később Pécsen volt igazgató. „A vidék egyik legambiciózusabb, legsikeresebb vezetője volt (...) Az operett virágkorában a vidék egyik legjobb operettbuffója volt” In: Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk.: SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 800.

¹⁴ KATONA, 1976., 67; 82.

¹⁵ Tiszay Dezső igazgatása alatt játszottak ismét Debrecenben operát (Mascagni: *Paraszbecsület*). Katona József születésének 101. évfordulója alkalmából díszelőadásban mutatták be a *Bánk bánt*, de előadták Csiky Gergelytől a *Cifra nyomorúságot* és Szigligeti Edétől a *Csokonai szerelmét* is. A premierek műfaji megoszlása tanulságos: 2 tragédia, 15 dráma, 36 színmű, 27 népszínmű, 32 vígjáték, 13 bohózat, 3 „mutatvány”, 9 „látványosság”, 55 operett. Uo. 69.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

mint a veretes tragédiákat. Ilyen szellemi környezetbe került az ifjú akkor, amikor az Ellenőr színházi rovatának vezetője lett.

*

Krúdy Gyula a Debreceni Ellenőrben 1895. szeptember 26-án jelentkezett a *Színház. A megnyitott rovat* című írásával. A Debreceni Ellenőr *színházi referensétől* alcímű, R. aláírású¹⁸ szöveg nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, hogy szerzője két bekezdésben ars poeticus elszántsággal körvonalazza kritikusi törekvéseit. A novellisztikus, enyhén ironikus bevezető sorokat követően a hamarosan nyíló, Tiszay vezette „Kossuth utcai műzsatemplom” jövőjével kapcsolatban (mert múltjára nem akar utalni) fejt ki meggyőződését bízva abban, hogy a direktor bevezet néhány *mérvadó* változást, hiszen a közönség „igen nagy érdeklődéssel néz” a követvetkező szízon elé.¹⁹ A kritikusi et-hoszt a záró bekezdés tartalmazza, amelyben a fiatal zsurnaliszta a következőképpen fogalmaz: „A sajtó, legalább is a Debreceni Ellenőr részéről bizvást kijelenthetjük, hogy véleménymondásban elsősorban *feltétlen szigorúsággal fog ragaszkodni az objektivitás*hoz, befolyásoltatni nem hagyja magát senki által, és referádiáiban *lehetőleg* igyekezni fog (kiemelés az eredetiben) a közönség hangulatát tolmácsolni. Egyébként oly kérdésekben, mikor a színtársulat figyelembe vehető érdekből reászorul a sajtó támogatására, azt meg fogja találni mindig, és a legnagyobb odaadással fogjuk igyekezni szolgálni az igaz érdekeket.”²⁰ E beköszönő cikket mind Katona Béla, mind Vitéz Ferenc emlegeti. Előbbi Krúdy egész ítései teljesítménye felől közelíti meg,²¹ utóbbi „érdekesnek” nevezi a programot, felillantva, hogy „az objektivitás és az elkötelezettség, de a közönség hangulat tolmácsolása is nehezen fér meg egymás mellett.”²² Valóban: mit jelent Krúdy szótárában az objektivitás? Lehet-e objektív a színházkritika, amikor a műfaj hangsúlyozottan szubjektív?²³ A szöveghely nyilván arra utal, hogy a szerző magáénak vall valamilyen esztétikai értékszerkezetet, amelynek birtokában ítélkezik a látottakról. De rendelkezett-e ilyennel? Voltak-e számottevő, megelőző színházi tapasztalatai, amelyekhez viszonyíthatta a Tiszay-féle társulat teljesítményét? Sokkal inkább arról van szó, hogy tervei szerint a debreceni bemutatókról mindig higgadt, kiegyensúlyozott kijelentéseket kíván tenni. Értérendjébe, tudjuk, aligha fértek bele a vidéki színjátszás célközönsége által óhajtott, a felszínes szórakozási igények kielégítése céljából sűrűn bemutatott darabok. Cikkeiben nem egyszer ostorozta az ostoba vidámkodást, az érdektelen bohóckodást, ugyanakkor értékelt az igényesebb darabválasztást. Nem kevésbé méltatta az árnyalt színészi játékot. Annak a tervének majd eleget tesz, amely szerint referálni fog a publikum hangulatáról. A sajtó küldetésstudatára apellál a záró mondat, amelyben a színház szükségleteire hivatkozva az „igaz érdek” szolgálatában jelöli meg tevékenységének lényegét. (Az „igaz érdek”

¹⁸ Krúdy cikkeit 1895. szeptemberétől gyakran R., vagy Rezeda aláírással jelentette meg. (E. név először az 1895. február 19-én közzétett *Nagyságos asszonyom, a doktor* című írás alatt jelent meg. VITÉZ, 2008, 248.

¹⁹ KRÚDY GYULA: *Színház. A megnyitott rovat*. In: KGYÖM, 7. 2007., 358.

²⁰ Uo.

²¹ KATONA, 1971, 135–136.

²² VITÉZ, 2008, 248.

²³ „... az objektivitás (...) nem a színház-esztétikai kérdésekre vonatkozott, hanem inkább magára a kritikai mérlegelő módszerre” – írja Vitéz Ferenc. Lásd: i. m. i. h.

szó szerkezet értelmezést kívánna, itt azonban olyan metaforáról van szó, amely minden bizonnyal a debreceni színház sikeres működését célozza.)

E beköszöntőtől kezdve Krúdy Gyula három hónapon keresztül szakadatlanul ontja színházi írásait. Nem kívánjuk ezekről elismételni Vitéz Ferenc értő megállapításait, ezért csak vázlatosan idézzük ismertetésének lényegét. Vitéz kiemeli, hogy Krúdynál a főtebb emlegetett *objektivitás* elsősorban a színészi játék mérlegelését jelentette. „Objektivitása az élet- avagy az élményszerűség számonkérésére épült” – írja.²⁴ Leszögezi, hogy a vizsgált szövegekben szinte mindegyikében elkülöníthető egy olyan rész, amelyik az alakításra figyel. Úgy véli, számára „a hitelesség volt az első és központi kérdés az alakításban, tehát hogy a szerep megvalósítása mennyiben életszerű.”²⁵ Vitéz Ferenc rámutat arra, hogy a színházról gondolkodó Krúdy mindenekelőtt a színészi munkára összpontosít: „A színészek teljesítményét nemcsak az elvárt színvonalhoz vagy magához a szerephez mérte, de önmagukhoz képest is értékelte.”²⁶

Kétségtelen, hogy az ifjú Krúdy Gyula efféle írásainak három fő pillére van: az egyik a közönség aznapi létszáma, összetétele, hangulata, majd a bemutatott darab minősítése, illetve a színészi munka hol árnyaltabb, hol felszínesebb jellemzése. Mai szemléletünk számára a kritikákból hiányzik a díszlet²⁷ és a jelmez²⁸ reflexiója mellett a rendezésre történő utalás. Sőt: a rendezői *konceptió* méltatása egyáltalán nem fordul elő. Krúdy megelégszik azzal, hogy a cikkek végén egy mondatban megemlíti: „A rendezés jó volt: gyors és megfelelő”,²⁹ vagy „kielégítő”, esetleg „kifogástalan” volt. Eme attitűd az általa látott csaknem valamennyi darab esetében tapasztalható.³⁰ Mielőtt azonban nehezményoznánk ezt, meg kell jegyeznünk, hogy a rendezőnek az előadások létrehozásában betöltött szerepe a színikritika-írás történetben elsősorban az úgynevezett „rendezői színház” megszületését követően nőtt meg. Addig voltaképpen csak a színészi szerepformálás állt a kritikus érdeklődés középpontjában. Tehát ha megítéljük Krúdy ez idő tájt keletkezett cikkeit, nemcsak az a kérdés, hogy korábbi színházi tapasztalatai nem voltak, hanem azt is fontos kiemelni: a kor általános színikritikai köznyelve semmivel sem volt összetettebb, mint az övé.

Ha a főtebb exponált pillérekre pillantunk, láthatjuk, hogy Krúdy Gyula csaknem minden beszámolójában sort kerít a közönség emlegetésére. Szükségesnek tartja leírni, hogy Szigligeti Ede *Trónkeresőjének* bemutatóján „csékély érdeklődés mellett

²⁴ Uo. 253.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 252–253.

²⁷ A fiatal Krúdy a díszlethez egyszer fűz csak megjegyzést: „Tegnapelőtt a Delila előadása alkalmából olyan ajtókat láttunk egy állítólagos főúri szalonban, elfogadóteremben, amely vörös kopottas színével élénken emlékeztetett a kaszárnyák kantinjaira.” = KRÚDY GYULA: Színházi glosszák. In: KGYÖM, 7, 2007., 408.

²⁸ A jelmez kérdése is csak ritkán merül fel: „Jó volt Püspöki, kinek azonban kosztümje ellen kifogásunk van. Az első felvonásban inkább szolgát ábrázol, mint professzort hosszú, kopott kabátjában. A második felvonásbeli titkárt sem tudtuk feltalálni a szürke, foszlott kabátos Bonpainben” = KRÚDY GYULA: Lili. In: Uo. 446.

²⁹ KRÚDY GYULA: A kékszakállú herceg. In: Uo. 461.

³⁰ Olykor azonban kemény kritika is napvilágot lát: „A rendezés nevelésesen primitív volt” – írja 1895 október 29-én. KRÚDY GYULA: A vereshajú. In: Uo. 420.

nyitották meg a szezont.³³¹ Sardou *Fedoráját* „módfelett kicsi közönség előtt”³³² játszották. A *Parasztbecsület* premierjén „nem nagyszámú közönség töltötte meg a piros plüssfoteles sorokat.”³³³ Bokor József népszínművének (*Télen*) bemutatóján „Kévszel hét óra előtt meglehetősen kis közönség előtt lebbent fel a függöny. A nézőtérén alig lézengett valaki, az ügyeletes tűzoltókon s a szabadjegyes színireferenseken kívül. Csak később teltek meg a széksorok, úgyhogy tisztességes ház mégis volt.”³³⁴ Octave Feuillet *Deliláját* „aránytalanul kicsi közönség nézte végig.”³³⁵

A második pillér a műsorra tűzött darabok sommás minősítése volt. Ezekből az ítéletekből kiolvashatók Krúdy alapvető értékszemponjtjai. Az általa elítélt szerzők és darabok mára végképp elavultak. Amiket és akiket magasztal, azok a klasszikusok, illetve az opera műfaja volt. Igaz, a Tiszay Dezső vezette debreceni teátrumot látogatva nem sok emelkedett élményben lehetett része. A kiegyensúlyozottságra törekvő Krúdy olykor indulatosan kiált fel: Bisson és Carré vigjátékát, a *Mi történt az éjjel?*-t „kacagató ostobaságnak” nevezi.³³⁶ (Másnap ugyanezt a darabot „élénken ostoba énekes vigjátéknak” mondja.³³⁷ A *Míntaférről* azt állítja: „Egy fércmunka az egész”.³³⁸ Rónaszéki Gusztáv bohózatát, a *Méltóságos csizmadia*t „a század legsütlelenebb ostobaságának” nevezi.³³⁹ Kövessy Albert életképéről, *Az új honpolgárról* azt tartja: „ügyes kis ostobaság.”³⁴⁰ A *Kisvárosi nagyságok* című Gabányi Árpád-darab „sületlenségek gyűjteménye”³⁴¹, *A madarász* viszont „rendkívül kedves zenéjű operett.”³⁴² Krúdy a színházi rovatban az akkoriban rendkívül sikeres népszínműveket elfogadja, de nem szereti. Igényli az operát, de azt látja, Tiszay társulatában aligha vannak olyan hangterjedelmű színészek-énekesek, akik képesek lennének igényesen színpadra állítani egy-egy Verdi-művet. Az előbbi erőteljes negatív kijelentésekkel szemben álljon itt egy idézet az *Ármány és szerelem*mel kapcsolatban: „A letehetségesebb klasszikus német drámaíró szellemi remekében gyönyörködtünk tegnapi este a színházban. Markáns, kifejező ógermán szellem sugárzik e dráma minden gondolatából, bárdolatlanság, nyakas germán akaraterő, az északi népek ama méla naivságaival, ami oly jellemző az északi népek lelkületében. Valóságos gyöngyszem a dráma minden sora, gondolatai egy nagy szellemnek, frappánsul kifejező vesszorokban.”³⁴³ Látszik tehát, hogy az alig tizenhét esztendőes Krúdy éles érzéssel veszi észre az értéket és választja el azt a fércművek tömegétől.

A Debreceni Ellenőrbeli negyedév színészi alakításainak igénylése, illetve elutasítása képezi a színikritikák harmadik pillérét. E munkákban a Tiszay Dezső-féle kom-

³³¹ KRÚDY GYULA: Megnyitó előadás. In: Uo. 359.

³³² KRÚDY GYULA: Fedora. In: Uo. 373.

³³³ KRÚDY GYULA: Parasztbecsület. In: Uo. 371.

³³⁴ KRÚDY GYULA: Télen. In: Uo. 384.

³³⁵ KRÚDY GYULA: Delila. In: Uo. 405.

³³⁶ KRÚDY GYULA: Mi történt az éjjel?. In: Uo. 365.

³³⁷ KRÚDY GYULA: Mi történt az éjjel?. In: Uo. 367.

³³⁸ KRÚDY GYULA: Míntaférről. In: Uo. 375.

³³⁹ KRÚDY GYULA: Méltóságos csizmadia. In: Uo. 379.

³⁴⁰ KRÚDY GYULA: Az új honpolgár. In: Uo. 370.

³⁴¹ KRÚDY GYULA: Kisvárosi nagyságok. In: Uo. 421.

³⁴² KRÚDY GYULA: A madarász. In: Uo. 452.

³⁴³ KRÚDY GYULA: Ármány és szerelem. In: Uo. 400

pánia tagjainak dicsérete és elmarasztalása kiegyensúlyozott arányokat mutat. Gyakran a szövegek nagyobb hányada foglalkozik a színészekkel, mint a darabbal. (Ezt a megoldást minden valószínűséggel a korabeli városi érdekek, a közönség igénye és a szokásrend hívta elő.) Azonban itt is elmondható, hogy a még szinte kamasz, bár láttuk, határozott értékpreferenciákkal rendelkező szerzőnek viszonylag kevés nyelvi eszköze van a színpadi jelenlét leírására. *A Trónkeresőben* például Klenovicsné „nehéz szerepet választott orgánumához, de szerepét közmegelegedésre töltötte be.”⁴⁴ *A Parasztlebecsületben* „Loracsekne úgy énekelt, ahogy tőle telt”, ám „Kiss Irén túlzott némileg.”⁴⁵ *A Szerafina*ban Klenovicsné „rendkívül tudta érvényesíteni nagy tehetségét”, ellenben „Bogyó Ilonka nem való a hasonló nagy drámai erőt feltételező szerepekre.”⁴⁶ *A Három pár cipőben* Margó Zelma „óvakodott túlzásokba esni”.⁴⁷ *A vereshajúban* „Pajor Emília ügyesen játszott.”⁴⁸ „Klenovics (Solti) többször drámai hangulatba esett” Gabányi Árpád vígjátékában.⁴⁹ Vidor Pál népszínművében „hatalmas alakítást csinált Klenovicsné a Teréz kisarányú szerepéből.”⁵⁰ „Hadai elfogadhatóan énekelt, de színtelenül játszott, Margó Zelma tőle telhetően igyekezett játszani” Csiky Gergely és Konti József operettjében (*Királyfogás*).⁵¹ Offenbach operettjében a „címszerepet Németh János kreálta. Sikeres volt játéka, bár játszhatott volna jobban is, de az énekszámjai azok pompásak voltak. Tenorja teljes felhasználásával énekelte meg a szerep hatásos énekpártijait.”⁵² Olykor Krúdy lelkesen dicsérni is tud: „Milyen kedves, megkapó ennek az operettnek a muzsikája! *A szokás párosan* és a többi, és a többi, amelyeket talán sokan el is feledtek, s régi, de annál kedvesebb emlékek gyanánt elevenedtek fel az este, amint Hentallerné Pauli Mariska fülbemászó, bájos hangja lágyan, finom simulékonysággal töltötte be a színházat. Aztán a könnyedség, elragadó biztonság, amivel játszott a művésznő, szinte elfeledtette velünk, hogy Debrecenben vagyunk, s nem a Népszínházban (...) Az első felvonás belépődalát úgy énekelte, mint egy fuvolázó tündér. Bájosan, kedvesen, elragadóan. Remek darabja az operettnek maga a belépő is, de ezerszer szebb az, ha Hentallernétől halljuk.”⁵³ Alexandre Dumas színművében „a címszerepet Klenovicsné Szerémi Gizella kreálta a legteljesebb odaadással. Szép volt ez estén Klenovicsné, oly szép, amilyen csak egy igazi művésznő lehet, ki egész tudásával s végtelen művészetével igyekszik játszani. A sikere teljes volt (*Idegen nő*).”⁵⁴ (A színésznők közül Krúdy Gyula a „kis Galyassit” magasztalja a legtöbbször.⁵⁵ A Mascagni-operaról szólva azt írja: „A kedves Galyassi,

⁴⁴ KRÚDY GYULA: Megnyitó előadás. In: Uo. 359.

⁴⁵ KRÚDY GYULA: Parasztlebecsület. In: Uo. 372.

⁴⁶ KRÚDY GYULA: Szerafina. In: Uo. 389–390.

⁴⁷ KRÚDY GYULA: Három pár cipő. In: Uo. 396.

⁴⁸ KRÚDY GYULA: A vereshajú. In: Uo. 420.

⁴⁹ KRÚDY GYULA: Kisvárosi nagyságok. In: Uo. 423.

⁵⁰ KRÚDY GYULA: Veres sapka. In: Uo. 443.

⁵¹ KRÚDY GYULA: Királyfogás. In: Uo. 445. A színésznő nevét Krúdy Galyassi Paulának írja, Schöpflin Aladár Galyassi Paulát emleget.

⁵² KRÚDY GYULA: A kékszakkallú herceg. In: Uo. 460.

⁵³ KRÚDY GYULA: Királyfogás. In: Uo. 444–445.

⁵⁴ KRÚDY GYULA: Idegen nő. In: Uo. 465.

⁵⁵ Galyassi Pauláról keveset tudunk: 1869. február 20-án született Torontál megyében, Módoson. 1893. október 3-án lett színésznő Tiszay Dezső társulatánál. In: Magyar Színművészeti Lexikon, II. szerk.: SCHÖPFLIN ALADÁR. Budapest, 1929. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 96.

bár kis terjedelmű hangjával nem is érte be a felső regisztereket, oly pompásul és igazi operai verve-vel énekelte meg a *Parasztbecsület* Loláját, hogy valósággal el vagyunk tőle ragadtatva. Szeretetre méltóan énekelt, csinosan játszott, s a közönség igényeit teljesen kielégítette.”⁵⁶ A közönség „fokozódó” igényeivel húzza alá azt a kritikát, amely Tiszay Dezsőt érinti: szerinte, ha a direktor mindenáron operát akar rendezni, akkor gondoskodnia kellene olyan énekesnőről, akinek van hangja. Klenovicsné dicsérete után áll Galyassi (mérsékelt) apoteózisa: „Az operett-előadásoknál kedves temperamentumával, tiszta csengésű, szépen iskolázott hangjával megnyerő jelenség a kis Galyassi Paula. Szeretetre méltó éneke lebilincseli a közönséget, feledtetí hangja kis terjedelmét, tisztán, üdén csattogja el mindig szívesen hallgatott énekszámait, mint a liget fülemüléje. Szeretjük őt látni az ő tisztességes szerepköreiben. Az a kevés idealizmus, mely manapság körülveszi Thalia papnőit, őbenne csakugyan megvan. Nem hódításokra dolgozik a színpadon, hanem őszintén lelkesedik magáért a művészetért, melynek nimbuszáról esténként letépik a takaró fátyolt itt-ott.”⁵⁷ Krúdy Németh János és Galyassi Paula duettjéről is áradozik: „Galyassi Pauláról a legszebben írhatunk. Szokatlan *hangbősséggel* (kiemelés az eredetiben), szeretetre méltóan, kellemes naivitással kreálta szerepét, s alakítása a legsikerültebbek közé tartozott. Németh János ragyogó művészi talentumát vetette latba az este, tenorjának gyönyörködtető terjedelmességével brillírozott Emil rokonszenves szerepében.”⁵⁸ Nem kevésbé lelkes a kritikus a „rendkívül kedves Zeller-operett” bemutatásakor: „Elsősorban Galyassi Pauláról kell az elismerés legszebb hangján nyilatkoznunk. Perfekt művésznő volt ezen az estén a kis Galyassi, ki kedves játékával, szeretetre méltós csodálatosan tiszta hangjával elbájolta a közönséget. Üdén, kedvesen játszotta meg szerepét s a telt ház gyönyörűséggel hallgatta énekszámait, melyekre mindannyiszor frenetikus tapsvihar volt a felelet. A második felvonásbeli Suhanc-betétet meg kellett ismételnie. Elemében volt Galyassi Paula az estén, ezüstcsengésű, tenger tiszta hangja kellemesen meglepő terjedelmességgel, friss üdeséggel töltötte meg a házat.”⁵⁹ *A trubadúrról* szólva, amelynek főszerepére Tiszay Dezső elhívta az Operaház első kóristánójét, Györgynét, s akinek teljesítményével Krúdy meglehetősen elégedetlen volt, ismét csak Galyassit élteti: „A társulat jelenlegi énekesnői közül egyedül a kis Galyassi Paula tud elfogadhatót nyújtani. Nem épp oly nagy terjedelmű a hangja, amilyen egy primadonnánál szükséges, de azért kárpótol az a tiszta, meleg üdeség, ami megnyilatkozik minden énekszámában. Csínnal és rendkívüli kedvességgel játszik, s ez feledtetí néha azt is, ha nincs is kellőleg diszponálva. Mély tanulmány, igazi ambíció és csodálatosan lebilincselő szeretet sugárzik ki minden fellépéséből. Szeretettel csügg pályáján, s igazi becsületességgel él hivatásának.”⁶⁰

Az egyéni megoldások mellett olykor az egész színház, avagy a társulat minőségül egy-két mondatban: „Abszolúte nem vehetjük rossz néven Tiszai igazgatótól, hogy a *Méltóságos csizmadiát* színre hozta és színre fogja hozni. Neki legalább egyszer egy

⁵⁶ KRÚDY GYULA: *Parasztbecsület*. In: Uo. 372.

⁵⁷ KRÚDY GYULA: *Színházi dolgok*. In: Uo. 398–399.

⁵⁸ KRÚDY GYULA: *A suhanc*. In: Uo. 410–411.

⁵⁹ KRÚDY GYULA: *Bányamester*. In: Uo. 426.

⁶⁰ KRÚDY GYULA: *Kacagó esték*. In: Uo. 430.

héten zsúfolt házra van szüksége: ez természetes, s aztán a *Méltóságos csizmadia* nálunk premierszámba ment, és egy valamirevaló direktornak az első kötelessége csupán az lehet, hogy a közönséggel megismertesse az újabbnál újabb darabokat, legyenek azok bármely megdöbbentő ostobaságok.”⁶¹ Előfordul, hogy vagy a rendezést bélyegzi meg: „A rendezés nevetségesen primitív volt” – mondja Lukácsy Sándor népszínművéről –, amely „rendkívül rossz előadásban” került színre.⁶² Máskor az egész bemutatót utasítja el: „Végzetlenül csak annyit sajnálunk, hogy ez a hatásos, erkölcsi hasznú népszínmű oly elhibázott ensemble-ban került színre. Voltak olyan színtelen jelenetei az estének, hogy hasonlók még nálunk is ritkaságszámba mennek.”⁶³ A pályakezdő kritikus nemcsak megítélt, hanem olykor csoportosan dicsért is: „Kimagasló alakítások voltak elsősorban a Krémer Jenőé, a Tapolczai Dezsőé s a Tiszaié. Hárman, mint bolygók a nap körül, nyújtottak feltétlenül pompás keretet Hentallerné művészi alakításához.”⁶⁴ A *Pillangócsatával* kapcsolatban írja: „A szombat esti premier összes szereplői rajta voltak azon, hogy a bemutató a legnagyobb sikert érje el.”⁶⁵ A debreceni negyedév legelfogódottabb cikke a Dumas-premiert kíséri. A művet a legnagyobb meglepedés hangján üdvözlí: „Olyan nagyon szép előadásban volt tegnap este részünk, amilyen még az eddigi szezonban a mi színtársulatunk feltétlenül kitűnő drámai személyzete mellett is ritkaságszámba megy (...) Hozzájárult a tegnapi előadás sikerült voltához a *kitűnő rendezés* (kiemelés az eredetiben), ami Hevesi Gábornak az érdeme, s az, hogy az összes szereplők egytől egyig híven igyekeztek visszaadni a nagy francia drámaíró gondolatait, azt a dumas-i ízt kölcsönzi mindennek, ami sikerült is.”⁶⁶

A példákból jól érzékelhető, hogy a fiatal, bámulatos termékenységű, még hangját kereső, de a színművekben erkölcsi erőt is látó, az értékes darabokhoz vonzó hír-lapíró egy többnyire közepesen, illetve kiemelkedően csak ritkán teljesítő, a közönség felszínesebb igényeihez alkalmazkodó társulat működésének idején vált színikritikus-sá. Az, hogy a színház később sem vált számára sikeresen meghódítható világgá, nem csak az ő epikus tehetségének számlájára írható. Nem kizárt, hogyha a Tiszayéknál invenciózusabb művészi gárdával találkozik, maga is aktívabban igyekszik meghódítani a világot jelentő deszkákat. Azonban ennek bizonyára így kellett lennie: az ő líraian epikus világa nem alkalmas a drámai összeütközésekre.

Krúdy Gyula a debreceni kaland után Nagyváradra kerül, a Szabadság szerkesztőségébe. Az Ellenőr hivatalosan 1895. december 3-án bejelenti: „Változás a szerkesztőségben. Ifj. Krúdy Gyula, ki eddig lapunknál mint belső dolgozótárs működött, és mint ilyen, több jeles cikkelyt írt a Debreceni Ellenőrbe, szerkesztőségünkől kilépett és a Nagyváradhoz szerződött.”

Ez azonban már egy másik történet.

⁶¹ Vö.: a 36-os jegyzettel.

⁶² Vö.: a 46-os jegyzettel. Tiszay Dezső nevét Krúdy Tiszai Dezsőnek írja.

⁶³ KRÚDY GYULA: Viola, az alföldi haramia. In: Uo. 434.

⁶⁴ KRÚDY GYULA: Lili. In: Uo. 447.

⁶⁵ KRÚDY GYULA: Sudermann-est. In: Uo. 458.

⁶⁶ KRÚDY GYULA: Idegen nő. In: Uo. 464.

MERCS ISTVÁN

A múlt ködén át világító lámpások*

Tisztelt Végh Balázs Béla tanár úr!
Kedves Tagtársak! Tisztelt Vendégeink!

„Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után.” A szatmári földben gyökerező, onnan szárba szökő, ahhoz holtáig hű Kölcsey Ferenc gondolatai jutottak eszembe, amikor a Móricz Zsigmond-émlékérem idei kitüntetettjére, Végh Balázs Béla tanár úrra gondolok. Egy tanárembert, közösség-szervező személyiséget, invenciózus tudóst, víg kedélyű, jó humorú barátot köszöntünk most, aki Kölcseyhez hasonlóan a szatmári föld szülötte, a szatmári táj, emberek és kultúra őrzője.

„Az emberi tehetség parányi lámpa” – hirdeti a kivételes tehetségekben és megpróbált sorsokban nem szűkölködő magyar történelem. A századok múltjából szólítanak meg minket, mai embereket a múlt nagyjainak árnyai, mint tette ezt Kölcsey *Huszár* című epigrammájának ormon álló szellemalakja. Szólnak, tanítanak s mint a sötétlő égen az aprónak tűnő, de valójában óriás csillagok, világosságot adnak és utat mutatnak. Szól hozzánk a kettős nemzeti identitású, de magyarul író és Magyarorszáért küzdő Zrínyi Miklós; a magyar nemzeti érzést hevesen megélő Petőfi Sándor; a halk józanságot kijózanító egyszerűséggel tanító Arany János; a magyarságáért és meggyőződéséért elszenvedett megpróbáltatásokat öntudatos büszkeséggel vállaló Ady Endre; a kiszorítottak és megalázottak mellett kiállni mindenkor kész névadónk, Móricz Zsigmond. A múlt ködén át világító lámpások sorát hosszasan folytathatnánk. Az ő fényükben fürödve érezzük, hogy van mit tanulnunk, van mit tennünk.

* A laudáció elhangzott 2018. október 17-én Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond megyei és Városi Könyvtárban, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület által adományozott Móricz Zsigmond-émlékérem átadóünnepségén.

Aztán ott vannak személyes szféránk parányi mécsesei. Emberek, akik már nincsenek velünk, de meghatározzák gondolkodásunk, életszemléletünk, lelkivilágunk. Családtagok, barátok, ismerősök, akik mestereink voltak. Akiknek fénye nem terjedt ki a világra, de még az országra sem. Sőt akár csak egy kisebb közösségnek, néhány embernek adtak fényt, de tisztességben megélt, példaképként fénylő életük hétköznapijainkban nap mint nap szórják sugarukat.

S most, itt és köztünk is vannak ilyen tehetséglámpások. Ilyen mécsfény Végh Balázs Béla tanár úr. Életét a történelmi Szatmár megye határon túlra szakadt részén töltötte és tölti. Magyaróságát, magyar kultúra iránt érzett felelősségtudatát a nehéz történelmi időkben is konok következtetéssel vállalta még akkor is, amikor a tudományok tanulmányozása helyett kárpitósként kényszerült dolgozni. Az 1970-es évektől aktív részese, alakítója Szatmárnémeti, Nagykároly, Börvely magyar identitásának. Ugyanolyan lelkesedéssel hirdette ezt az általános iskolai tanári asztal mögül, mint a Szatmárnémeti Tanítóképző Főiskola katedrájáról. S közben tanulmányokat írt és ír, könyveket adott és ad ki, szövegeket rendezett és rendez sajtó alá, konferenciákat, megemlékezéseket szervezett s szervez, szerkeszti a *Sugárút* című folyóiratot.

Szervező munkájának köszönhetően Egyesületünk hatékony közreműködésével most épp Kaffka Margit halálának 100. évfordulójára emlékezhetünk Nagykárolyban november végén. S már korábban is együttműködtünk. 2012-ben részesei lehettünk annak, hogy névadónknak, Móricz Zsigmondnak börvelyi tartózkodása emlékére közösen avattunk szobrot. Végh Balázs Béla számos a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület által lebonyolított konferencián szerepelt előadóként, köteteinkben több tanulmánya szerepel.

A szatmáriság számára lételem és életprogram. Ha az alakját kell megidézniem, több anekdotikus eset jut eszembe. Ezúttal azt mesélem el, mely szülőföldjéhez fűződő viszonyát híven kifejezi. Csibészes mosollyal az arcán, rekedtes halk, de határozott hangján kedves-vagánysággal azt mondja: „Pisti, átmennék én tihozzátok, csak küldj helyettem kettőt”. Végh Balázs Béla tanár úr olyan lámpás, ki nem hurcoltatott más helyre, mert erősen kapaszkodik Szatmárba, s mert Szatmár erősen kapaszkodik belé.

Kedves Tagtársak! Tisztelt Vendégeink!

Ha körbenézünk életünkben, megtapasztalhatjuk, hogy mindannyian ismerünk példáulértékkel világló mécseseket, lámpásokat. Befejezésül csupán két kívánságom van. Az egyik, hogy legyünk figyelmesek, s lássuk meg a tájékozódást segítő fényforrásokat. A másik, hogy szeretteink, ismerőseink, kisebb-nagyobb közösségek számára legyünk mindannyian ilyen parányi, de kitartó fényel világló mécsesek.

VÉGH BALÁZS BÉLA

Móricz Zsigmond és a magyar gyermekköltészet

A Móricz-szakirodalom a *Hét krajcár* című novellát, illetve annak 1908. október 16-i Nyugat-beli megjelenését tekinti irányadónak az írói életmű kezdetének megjelölésében. Ezt teszik Móricz kortársai (Osvát Ernő, Kosztolányi Dezső, Ady Endre, Schöpfung Aladár) is, így hagyományozódik és rögzül egyfajta közmegegyezéssel az időpont és az esemény későbbi korok recepciójában a mai napig, a novella megjelenésének száz-tizedik évfordulóján is, ahogy azt legutóbb Szilágyi Zsófia 2013-as Móricz-monográfiájában is olvashattuk: „Móricz Zsigmond a *Hét krajcár* című novellájával robbant be az irodalomba.”¹ Nem vitathatjuk az irodalomtörténészek korszakjelölő szándékát; a modern magyar irodalom tanulmányozásakor legtöbbször 1908-hoz igazodnak, az irodalmi megújulásnak eme emblematikus dátumához, a Nyugat megjelenéséhez kapcsolódva.

A gyermekirodalmi recepciótörténet viszont két évvel korábbi időpontot tart fontosnak a századelőn: 1906-ot. A kánonváltás ígéretével ekkor jelenik meg Ady Endre *Új versek*, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* és Móricz Zsigmond *Erdő-mező világa* című könyve.² Mindegyik eltérő sikerrel: Ady Endre verseire a legfogékonyabb az irodalmi közvélemény; Molnár Ferenc ifjúsági regénye sikeres, külföldön is; a szerényebb kiadású Móricz-versesmesék visszhangtalanok maradtak. Majd 1912-ben a kibővített, Gara Arnold illusztrációival igényesebbé tett második kiadást méltányolja az irodalomkritika Babits Mihály könyvmertetőjével. Mindkettő (a kiadó és a recenzens személye is) az induló Nyugathoz kötődik, és ez már közérdeklődésre számító tekintélyt kölcsönöz a Móricz-könyvnek.³

Az 1906-os megjelenést követő befogadói érdektelenségnek több okát is felsorakoztathatjuk: Móricz kezdőnek számít a gyermekirodalmi műfajokban, bár ezt megelőzően már közölt gyerekeknek szánt szövegeket (verset és prózát) Az Újság vasárnapi mellékletében. Kortársai közül úttörőként szórakoztatni akar írásaival, nem nevelni, nem a pedagógiai, hanem az esztétikai értéket részesíti előnyben. Még alig

¹ SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram. [SZILÁGYI, 2013.]

² Vö. Gyermekirodalom. KOMÁROMI GABRIELLA (szerk.). Budapest, 1999. Helikon, 58. [KOMÁROMI, 1999.]

³ MÓRICZ ZSIGMOND: Boldog világ. Móricz Zsigmond összes állatmeséi. Gara Arnold illusztrációinak felhasználásával. Budapest, 1912. Nyugat Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. BABITS MIHÁLY: Boldog világ vagy értekezés a népies költészetéről. Nyugat, 1912. 6. sz. [BABITS, 1912.]

körvonalazódik a magyar gyermekirodalmi kánon: néhány éve vannak túl a résztvevők a századvégi tisztázó vitákon az eredetiségről és a fordításról, ill. adaptációról. 1888 februárjában hangzik el Benedek Elek képviselőházi beszéde a gyermekirodalom helyzetéről Magyarországon. A fokozatosan megerősödő gyermekirodalmi népmemzeti iránytól elválaszthatatlan a pedagógiai szándék és erkölcsi tanítás; a korszak ismert költői és prózaírói (Pósa Lajos, Benedek Elek, Sebők Zsigmond) nevelőként, oktatóként vannak jelen a gyermekversek alkotói oldalán, az elképzelt gyermekolvasó pedig engedelmes, szófogadó hallgatóként a befogadásban. Mellettük korábbi, ún. tanversszerzők (Bezerédj Amália, Varga Péter, Lukács Pál) könyvei is tovább élnek és hatnak az oktatásban, különösen a néptanítói gyakorlatban. Ebben a kellően irányzott gyermekirodalmi kánonban nem talál visszhangra a szórakoztatni vágyó Móricz Zsigmond verses meséivel. A kortársak közül ő érez rá elsőnek a gyermekköltészet sajátosságaira, esztétikai minőségeire; verseiben jelenik meg először értékként a művészi szép, a bájos, a naiv, a szomorú, nonszensz és a groteszk. Mindaz, amit pár évvel később együttvéve gyermekiként határoz meg a szakirodalom.

Móricznak ezt a gyermekköltészet-történeti erényét Illés György is hasonlóan látja a magyar ifjúsági irodalmat áttekintő könyvében: „A gügyögést a természetesség váltja fel. Szinte eszköztelenül újítja meg a hagyományos hangsúlyos formákat, s a népiből gyermekivé alakítja a nyelvet.”⁴ Természetesen ezek az értékek már otthonosak a népköltészet műfajaiban (mondókák, gyermekdalok, gyermekjátékok, népmesék), csupán adaptálni kellett őket, kicserélni a pedagógiai értéket az esztétikaival, az oktatást a szórakoztatással és a népit azonosítani a gyermekivel. Ekként a népköltészet „lazább asszociációinak, merészebb szökéseinek” (Czine Mihály) alkalmazása eredményezett modernséget, erre a felismerésre szerencsés szatmári gyűjtőútján szerzett ismeretei és tapasztalatai vezetik rá Móriczot. Líratörténetileg azt folytatja a magyar gyermekköltészetben, amit Petőfi Sándor hat évtizeddel korábban, 1847-ben az *Arany Lacinak* című műfajteremtő versével elkezdett: különös történetmondó technikájával, formai virtuozitásával, játékoságával, párbeszédeivel stb. Petőfi versének legfőbb nívója a mesélő gesztusa: hallgatóját ölbe csalja, játszik vele és kialakít egy különösen hatékony párbeszédformát.⁵ Móricz hasonló, precedens nélküli előadásmódot választ verseihez: eljátszhatóvá teszi őket, Petőfihez hasonlóan képzelettel a mesélő, még inkább az előadó szerepét. „Ettől kezdve a gyerekeket ki lehet vinni a tanteremből vagy a patriarchális hierarchiájú családi asztaltól a játszótérre, ahol maga a költő fog előviháncolni publikumának, mint a garantáltan legtalálékonyabb és legválasztottabb nebuló.”⁶ Mintát a szatmári népi gyermekjátékokból merítve évtizedekkel megelőzi Kodály Zoltán elképzelését a gyermekfolklor oktatásáról.

Legbeszédesebb példánk *A török és a tehének* történetének tetőpontját mesélő versszakasz lehetne: „Fehéret, feketét és tarkát. / (Mesemondó bácsi tapsol és ijesztve kiált) / Meg ne fogd a tehén farkát.” Éppen verseinek erre a dramatizálhatóságára gondolva ad újabb utasítást a szerző a *Medve, róka, meg az ember* című versében is: „Isten áldjon

⁴ ILLÉS GYÖRGY: A magyar ifjúsági irodalom kézikönyve. Budapest, Kossuth Kiadó Zrt. 119.

⁵ KOMÁROMI, 1999. 52.

⁶ Uo., 59.

medve koma! / (Elszalad; később találkozik a szaladó medvével) / No, hogy ízlett a lakoma?” Ezek a dramaturgiai utasítások élénkséget adnak a versmondásnak, és figyelemfelkeltő erejük van a befogadásban. Mai szövegkiadásainkból ez már nem derül ki, kimarad a szerzői utasítás, holott újra időszerűvé tehetné a drámapedagógia módszere a gyermekirodalom oktatásában. Ehhez hasonlóan a legtöbb verses mese megjeleníthető és eljátszható, különösen a párbeszédre épülők: *A kóró és a kis madár*; *Kecskek és a farkas*; *Kis tyúk arany bósája*; *A póruljárt farkas*; *Disznók az esőben*; *Medve, róka meg az ember*; *A csizmadia malaca* stb. Móricznak ezeket az előadói gesztusait megerősíti egy későbbi 1933-as találkozása Kodály Zoltánnal és ismerkedése a Kodály-módszerrel. „A napokban Kodály Zoltán előadása ütötte meg a szívemet, mikor arról beszélt, hogy mi lett volna belőle, a zeneköltőből, ha valahogy úgy történik, hogy sose kerül falura, s nem érintkezik a népi zeneköltéssel.”⁷

Móricz verseinek ezeket a korszakalkotó erényeit, bár a századforduló reformpedagógiai törekvései szorgalmazzák, csak évtizedekkel később ismerik fel, és hasznosítják az oktatásban. Babits Mihály az említett recenziójában is inkább a népies költészethez köti a verses meséket, gyermekköltészeti újításait alig veszi észre. 1912 végére Móricznak már kialakult presztízse van a századelő irodalmi életében, ezt a *Hét kerjácár*, a *Sárarany* és a *Boldog ember* című műveinek köszönheti. Ilyen előzménnyel érdemli ki Móricz Babitsnak és kortársainak az érdeklődését. A kánonképző erővel rendelkező Babits ezt a kiérdemelt presztízst értéket méltányolja könyvismertetőjének elején szerzőnknek a népköltészethez való viszonyában, az általánosságok mellett alig foglalkozik a verses mesék irodalmi-esztétikai, vagyis önértékével.

Részünkről anakronisztikus gesztus lenne, ha korszerű gyermekirodalmi szemléletet várnánk el a recenzenstől, amikor az még meg sem jelent az irodalmi diskurzusban. Jobb híján Móricz verses meséit a 19. századi népnemzeti irányhoz sorolja, továbbra is hivatkozási alpnak tekintve a népköltészetet, valamint Gyulai Pált, akit külön kiemel azok közül a tekintélyek közül, akik gyerekeknek írtak a korábbi évtizedekben. Viszont a Móricz-verseket kategorikusan elhatárolja a Pósa Lajos által művelt kortárs gyermekköltésztől és irányzattól, kijelentve, hogy ezeknek a verseknek „sokkal több közük van a régi jó durva (értsd: nem művi – V. B. B.) magyar népköltészethez, mint a simán pattogó Pósa bácsihoz...”⁸ Véleményszövegének második fele némi tájékozottságot mutat a magyar gyermekköltészet addigi szerény hagyományáról, sőt elvárásai vannak a műfajjal szemben, ismét a Gyulai Pál-féle költői iskoláig jutva el. „Egyáltalán egy költőnk sem írt még gyermekverseket, melyek a népiekhez oly közel állnának, mint Móriczéi, előtte talán még a Gyulai-félék jutottak legközelebb.” Mondandójának végére érve művelődéstörténeti távlatokba helyezi a tárgyalt verses meséket: egyrészt a régi magyar irodalommal, másrészt a népköltéssel összehasonlítva. Összefoglalja az eddig elmondottakat, pozitívumnak tekinti a hagyományhoz való kötődést, a versek természetességét, mentességüket a művi jellegtől, és esztétikai erénynek a népköltészetre emlékeztető plasztikus költői képeket: „Móriczban valóban mindig láttam ezt: a régi kincsek új birtokosát, a régi magyar irodalom jellemző

⁷ L. MÓRICZ ZSIGMOND: Népköltés gyűjtői. In: Uó. Tanulmányok I. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 755.

⁸ BABITS, 1912.

durvasága, a magyar népköltészet plasztikus világossága élnek túl műveiben. De egy könyvében sem látom annyira ezt az öröklött gazdagságot, mint állatmeséiben.”

Babits megállapításai, értékelő megjegyzései alapjául szolgálhattak volna egy későbbi gyermekköltészet-történeti besorolásnak. Bár az 1999-ben megjelent, Komáromi Gabriella által szerkesztett *Gyermekirodalomban* Rigó Béla gyermekirodalmi súlyának megfelelően foglalkozik Móricz verses meséivel, Babits Nyugat-beli cikkéről nem vesz tudomást. Más irodalomtörténetek, ill. irodalomtörténészek az életmű kuriózumának tekintik a pályakezdő Móricz gyermekverseit. Czine Mihály megállapítása teljes mértékben visszaadja a verses mesékről egy évszázada tartó diskurzus lényegét: a mesék csak felkészülést jelentenek a „komoly művekre és a néppel való találkozásra, valamint a népről írott művek között képeznek hidat”.⁹ A legújabb Móricz-monográfia szerzője, Szilágyi Zsófia így összegzi a verses meséknek az effajta megítélését: „Móricznál azonban a gyermekeknek szóló művek azért is űzettek ki csaknem teljesen a róla folytatott beszédből, mert az egyneművé és egyhangúvá változtatott életműbe nem voltak beilleszthetők.”¹⁰

A verses meséknek az életművön belüli megítélése elszigeteltnek és felületesnek hat, az irodalomtörténészek a *Hét kirajcárral* induló és meredeken felfelé ívelő életmű mentén vizsgálódnak, néhányan közülük (Czine Mihály, Vargha Kálmán, Szilágyi Zsófia) innen tekintenek vissza az ígéretes kezdetre, a szatmári gyűjtőtűt ihlette lírai termésre. Ha más összefüggésben, az életművön kívülről közelítünk Móricz verses meséihez és önértékük szerint ítéljük meg őket, vagy a századelő alakuló gyermekkulturája részének tekintjük, más következtetésekre juthatunk. Erre a változatra is találunk kísérleteket a versek évszázados recepciótörténetében (Elek Artúr, Nagy Péter, Bognár Tas, Rigó Béla, Kappanyos András, Illés György). A kortársak közül Elek Artúrt az Arany János iskolájára és Gyulai Pál verses meséire emlékeztették, „de a fényük, a nyelvük, a humoruk, a kedélybeli gazdagságuk annyira ígéretes volt, hogy nemcsak egy mesekönyvre, hanem egy egész írói pályára elégséges értéket jeleztek.”¹¹ Móricz egykori szerkesztőségbeli társa lelkesedik a szerző „biztosra menő művészi érzékéért, döcögés nélkül való elbeszélő tehetségéért”.

Nagy Péter 1957-ben megírt Móricz-monográfiájában továbbgondolja Elek Artúr értékelő véleményét, a kortárs gyermekirodalmi alkotásokon túllépve kiemeli a verses meséket hazai szépirodalmi környezetükből, és az egyetemes irodalmi hagyomány mérlegére helyezi őket. Arra használja az így teremtődött helyzetet, hogy célzásokat tehessen a kortárs társadalmi viszonyokra: „De van egy ezen túlmenő jellemző vonása is ezeknek a meséknek, amely messze az akkori gyermekirodalmi alkotások fölé emeli, s valóban remekké formálja őket: mint a legnagyobb állatmeséírók, mint egy La Fontaine vagy Krilov, Móricz sem elandalítani s az élettől eltávolítani, hanem meséivel az életre akar nevelni: a társadalomról, a felnőttekről beszél az állatok világán keresztül a gyermekeknek.”¹² Önmagának is ellentmondó véleményalkotásai között

⁹ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond. Debrecen, 1992. Csokonai Kiadó, 46.

¹⁰ SZILÁGYI, 2013. 120.

¹¹ Idézi Czine Mihály In MÓRICZ ZSIGMOND: A nehéz kétgarasos. Budapest, 1996. Unikornis Kiadó, Utószó.

¹² NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 41.

találunk olyan megfogalmazást is, amelyet gyermekirodalmi szempontból helytálló-nak tarthatunk, különösen a versek gyermekolvasóra tett hatásáról mondottakat. A versek eddigi recepciótörténetében elsőnek veszi figyelembe az alkotói azonosulást a potenciális befogadóval, a lehetséges olvasói jelenlétet és elvárást: „Pontosan tudja / ti. a szerző/, hogy nem ez a döntő ezekben a versekben: a legjobb, máig is gyermekek száján élő darabjaiban (*A török és a tehenek*, *Disznók az esőben*, *Iciri-piciri*) a gyermeklélek mély ismeretéről tesz tanúbizonyságot. Nemcsak a kezdő nagy művész, de a boldog, mesélésbe belefelejtkezett apa is mondja ezeket a versikéket, amelyeknek szókincsét, hasonlattárát úgy válogatja össze, hogy a legkisebbeknek is érzékletes, hozzáférhető legyen, ritmusa, dús hangutánzása mind arra szolgál, hogy lekösse a kicsik csapongó figyelmét.”¹³ Móricz azért is tehetette ezt sikeresen, mert nem vetette el a már rendelkezésre álló népköltészeti és gyermekirodalmi hagyományt, hanem megőrizve, korszerűsítve vitte tovább.

Rigó Béla *A magyar gyermekköltészet krónikája* címmel készít áttekintést a gyermekvers 16. századi megjelenésétől a 20. század közepéig.¹⁴ Móricz verses meséi így új, műfajtörténeti kontextusba kerülnek, Petőfi Sándor *Arany Lacinak* (1847) című verse és Kosztolányi Dezső *A szegény kisgyermek panasza* (1910) ciklusa közötti hat évtizedes időszakban képeznek értékes átmenetet. Móricz erényének tekinti, hogy képes megújítani a magyar gyermekköltészet történeteinek dramaturgiai felépítésével, retorikai-poétikai kidolgozottságával, narrátori szerepcseréjével. Három verset tekinti korszakalkotónak: *Török és a tehenek*, *Iciri-piciri* és *Disznók az esőben* címűeket. Ezekkel a versekkel a magyar gyermekköltészetben „ugyanolyan korszakhatárhoz értünk, mint amikor az *Arany Lacinak* című költemény megszületett. Pontosabban: mintegy hat évtizedes kitérő után Móricz onnan folytatta, ahol Petőfi annak idején kénytelen volt abbahagyni. A pesti segédszerkesztő még a mesélő szerepét is ugyanúgy fogta fel, mint a nagyszalontai ház költő vendége.”¹⁵ Rigó Béla gyermekköltészet-történeti áttekintésének Móricz-fejezetét őszinte sajnálkozással zárja, amiért Móricz ideje korán háttérbe fordított a gyermekversnek: „Sajnos ő maga sem értette meg néhány gyerekversének igazi jelentőségét. Írói elképzelései pedig hamarosan elsodorták a gyermekköltészetétől. Azt sohasem lehetett volna vele elhitetni, hogy a Mehemed-vers maradandóbb mű, mint a *Sárarany*.”¹⁶ Rigó Bélának fenntartásokkal adhatunk igazat; összehasonlított példái más-más műfajhoz tartoznak, befogadó közönségük is jócskán eltérő, esztétikai értékük is erősen műfajhoz kötött, sőt a „maradandóság” is egészen viszonylagos fogalom az irodalmi befogadásban.

Babits 1912-ben megjelent recenziójából kiindulva Bognár Tas is önálló entitásokként értelmezi Móricz verseit, azok önértékeit keresve új fogalommal, „állatmeseverssek” hibrid műfaji megnevezéssel illeti őket. Átvieszi elődjének néhány műfajminősítő kifejezését (egyszerűség, frissesség, természetesség), és ezeket gondolja, ill. értelmezi tovább saját szempontjai szerint. Bevezető tételmondataiban összefoglalja mindazt,

¹³ Uo., 42.

¹⁴ RIGÓ BÉLA: A magyar gyermekköltészet krónikája. In: KOMÁROMI, 1999. 45–71.

¹⁵ Uo., 58.

¹⁶ Uo., 59.

amit fontosnak tart elmondani a versekről, szüzséjükéről, stílusukról, versvilágukról: „A mesék egyszerűek, egy-két mondatban elmondhatók volnának. Móricz költészete s világlátása teszi őket gazdaggá. Az előadás sziporkázóan fondorlatos hogyanja”.¹⁷ Az értelmező kiforrott stílussal és önálló világképpel rendelkező érett költőként méltatja Móriczot, az eddigi méltatók közül először beszél érett irodalmi alkotásokként, remekművekként a verses mesékről. Megállapításait példákkal bizonyítja, hatásosan és meggyőzően érvelve megfogalmazott hipotézisei mellett, leginkább retorikai és poétikai motívumokat sorakoztat fel. Szinte állatetológusi érdeklődéssel kérdez rá a versek szereplőinek a viselkedésére, a válaszokért magához Móriczhoz irányítja az érdeklődő olvasót, előre bocsátva, nem lehetünk biztosak az egyértelmű és szakszerű válaszban, de ne is ez legyen a fontos, „hanem az, milyen elmésen adja elő őket”. A továbbiakban Móricz kreatív nyelvhasználatát és költői habitusát elemezve érvel az „állatmeseversek” művészi erényei mellett. Külön kiemeli a jól felismerhető szatmári népnyelvet és beszédmodort, ízes tájszavakat sorakoztatva egymás mellé, pontos idézés nélkül, ám Móriczot parafrázálva.

Lássunk néhányat Bognár Tas példái közül: a *Disznó, kutya, macska, egér* című versből: „Az egerek *hömbörgetik* az ütött-kopott papírt, *játékformán* összerágják. A disznó, kutya, macska, egér *cudarul* összevesztek úgy, hogy *még a nap is dűbbe borul*.” „A disznók feltúrják a *tallót*, s míg a falun végigérnek, egyre *kurrognak* a vének. A megázott disznók úgy *rontanak be* a kapun, hogy aki ott áll az *útjokba, mint a semmit, úgy fellökik*.” (*Disznók az esőben*). „A *Csizmadia malaca* című mese így kezdődik: *Hol volt, hol nem, nyúlárnyékán, / itt vagy amott, tudod, hékám!* Ez a gazda olyan *gyimgyom*, a malac *begyurizik*. A csizmadia addig veri a malacot, míg az a *végsőt rúgja*, akkor azt mondja: – György – *nyöszörgi, / míg a párát kibörgi*.” Móricz verseiben különösen a sorvégi, azaz rímhelyzetben lévő tájszavak kapnak poétikai színezetet, elsősorban hangzásukkal hívják fel önmagukra a figyelmet: „Biz én nem megyek, urizálok, / Erdőn-berdön kóricálok” (*Többet ésszel, mint erővel*), „Jó egészséget tinektek, / Tudjátok, hogy most megeszlek?” (*A póruljárt farkas*). Bognár Tas a szövegvizsgáló élvezetével ízlelgeti a versekben fellelhető „pompás ikerszókat”: *billeg-ballag, csitteg-csattog, pítteg-pattog, rityeg-rotyog, kizpeg-kopog, göcög-kacag*. A „szellemes és telitalálatos” rímek közül az asszonáncokat és a többjelentésű, ill. azonos alakú rímpárokat emeli ki: „piciri *kaszálót* – piciri *kószálót*; Búgó galamb főnről *kutat* / tavat, folyót, forrást, *kutat*; De most jó a farkas, *fülel* / a kulcslyukon hosszú *füllel*; Most már ugyan mihez *fogjon*, / hogy a gidákon *kifogjon*; Neked adom tyúkod, *kokód*, / Pusztuljon el minden *kopód*; Elmondják, hogy mint ese. / Kacajnak nincs vége se, / így végződik a mese.”

Bognár Tas külön és hosszasan elemzi a *Többet ésszel, mint erővel* című verses mesét. Benne együttesen és sűrítetten találja meg a Móricz-versek eddig felsorolt erényeit, de újabbakat is felfedez, erről győzhet meg bennünket tanulmányzáró gondolata: „Költőileg talán a legjobban eltalált és kidolgozott versmese. Cselekménye ismét ismerős, s ugyancsak el lehetne mondani három mondatban. Mégis a leghosszabb (...). A történet felbontása, aprópénzre váltása (szavakra, ötletekre, ritmusra) itt a leggazdagabb.

¹⁷ BOGNÁR TAS: Móricz Zsigmond Állatmesék (Móra, 1953). In: Uő.: Magyar gyermekvers. Budapest, 2001. Nemzeti Tankönyvkiadó, 52.

A hangulatok, az életérzések, a magatartásformák hullámlása, váltakozása ebben a versben a legváltozatosabb. Nyelvileg is plasztikus: Móricz minden eddigi erénye föl-sorakozik itt: remek ikerszavak, találó, beszédes rímek, durva és finom szóhasználat, dúsan perdülő szócífrázás. Párbeszéd és monológ váltják egymást. A furfangos ész-járás (a költői világlátás) gazdagítja föl a szikár történetet. Móricz ésszel és erővel, költői lélekkel, furfanggal és szusszal is bírja. Többet költészettel, mint mesével.¹⁸ Ebben a tanulmányban találkozunk először Móricz verses meséinek kimondottan gyermeki irodalmi szempontú értelmezéssel, továbbá az elemzőnek azzal az erényével, hogy komplex műveknek, teljes értékű irodalmi alkotásoknak tekinti őket. Ennek megfelelően több irányba és több szempontra is kiterjed elemző-értelmező tevékenysége, megerősítve a Móricz-versek korábban bizonytalanokodó besorolását a magyar gyermekköltészetbe.

A század elejének irodalmi és művészeti megújulásában mindenki az újat, a szokatlant és a titokzatosat kereste, Freud nyomán ezt sokan az emberi pszichikum-ban, annak mélyrétegeiben, az ösztön a tudattalan világában vélték megtalálni (Csáth Géza, Balázs Béla, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és mások). Azok az írók, akik a gyermekiben fedezik fel a nóvumot, hozzájárulnak a modern magyar gyermekkultúra kiteljesedéséhez, a kor gyermekpszichológiájával, gyermekfilozófiájával, játékpedagó-giájával, általában a gyermekismerettel egyetemben: Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Kaffka Margit, Móricz Zsigmond, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Csáth Géza és mások. Kosztolányi Dezső kritikusan szemléli kortársainak a gyer-mek téma iránti lelkesedését, sokan próbálják ki képességeiket a gyermeki irodalom-ban, de kevesen vannak, akik érdemesek lennének a „gyermeklélek költője” címre: „Ha egyszer /valaki/ beletekint a gyermek lelkébe, akkor elsápad, és a gyermeklélek költőjévé lesz, nem a gyermekek költőjévé”. Ezek közé tartozik Móricz Zsigmond is, aki olyan gyermeki irodalmi életművet hozott létre korai alkotói korszakában, melyre minden korban rátalálhat a gyermekolvasó, mivel tisztán tükröződik benne a gyer-meki lélek.

A verses meséknek ezekre az aspektusaira irányítják a befogadói figyelmet leg-újabb értelmezők: Kappanyos András és Szilágyi Zsófia. A korábbi gyakorlathoz képest az egyik az életművön kívül, a másik pedig azon belül értelmezi Móricz gyermekverseit. Kappanyos András a művek halmazából összeálló kortárs irodal-mi kánonon belül vizsgálódik, tanulmányában önálló entitásként, az életműtől el-különítve értekezik a verses mesékről. Véleménye szerint ezek legjobbjai eltérnek a korabeli hagyománytól, nem nevelni vagy tanítani akarnak, hanem megszólalni, elvarázsolni és mágikus erővel hatni a gyermekolvasóra: „Nem kívánnak hatni az anyagi világra, csupán felidézni a varázslás képességét, a szavakkal közvetlenül ki-váltott hatás képességét.”¹⁹ Felismerésének hozadékaként gyakran hivatkozik a ver-ses mesék közvetlen kapcsolatára Weöres Sándor gyermekverseivel: „Hogy miért éppen erre a szövegtípusra olyan fogékony a gyermeki elme (és nem például a mo-

¹⁸ Uo., 54.

¹⁹ KAPPANYOS ANDRÁS: Kedvencek a kánon peremén. In: Változatok a gyermeklírára. Szerk. Bálint Péter, Bódis Zoltán. Debrecen, 2006. Didakt, 61–66.

rális vagy társadalmi értékeket közvetítő, didaktikus gyermekversekre), az Weöres képletéből érthető meg: nem válik külön a kialakulás és kidolgozás, vagyis a szöveg közvetlenül, minden kimódoltság nélkül talál bele a formájába.”²⁰ Weöres Sándor *A vers születése* című esszéjében értekezik alkotáspszichológiai aspektusból erről az általa is művelt verstípusról: a vers keletkezésekor megkülönbözteti a kidolgozás és a kialakulás szakaszait, néha ez a kettő egybe is eshet. Ilyenkor a varázsszövegekhez hasonló versek keletkeznek, szándék és irány nélküli mágia hatása alatt születnek, megteremtve a varázslás, a szavakkal közvetlenül kiváltható hatás képességét.²¹ Ez a legfőbb oka, hogy a vereses mesék kimaradtak évszázados történetük mindenféle kánonjából. Leginkább az irányzatosságot és a társadalomra irányuló alkotói szándékot kereső irodalomtörténeti diskurzus évtizedekig (Weöres Sándor gyermekverseinek megjelenéséig) nem érzékelte ezeknek a verseknek a mágikus erejét, amelynek viszont a gyermekközönség ez idő alatt folyamatosan a hatása alatt volt, megteremtve a maga külön „peremkánonját”. Ez a nem lankadó gyermekolvasói ragaszkodás élteti ma is Móricz verses meséit, úgy, hogy sok esetben a szerzőjük ismeretlen marad, csupán a szövegek varázsolják el hallgatóikat.

Szilágyi Zsófia 2013-ban megjelent monográfiájában hasonló gondolattal közelíti meg Móricz verses meséit, köréje sorakoztatva fel észrevételeit: „Móricznál (...) a gyermekeknek szóló művek azért is üzettek ki csaknem teljesen a róla folytatott beszédből, mert az egyneművé és egyhangúvá változtatott életműbe nem voltak beilleszthetők.”²² A témát érintő rövid szövegében felhasználja az általunk is megvizsgált Babits-recenziót, továbbá Czine Mihály és Kappanyos András egyes észrevételeit. Kiemeli a hangzás és nem a téma vagy a tartalom szerint építkező verseket, külön is méltatva a *Mehemed-tehenet* rímpárt. Fürkésző tekintete megakad a *Galamb, réce, meg a lúd* verskezdő képeinek sorozatán, „izgalmas, összetett képeknek” tekintve őket: „Az volt egyszer bajos élet, / Hogy a vizek kiszáradtak, / A folyóból mind kötél lett, / Patakokból csepűmadzag, / Fától fáig, – hegytől hegyig / Kifeszíték egytől-egyig. / S mint szárító kötelekre / Teregették föl ezekre / A tengerek lepedőit, / Tavak, tócsák kis kendőit, / Így száríták, így bizony, / A sok vizet a napon.” Móricz ebben a versében a népmesék kedvelt groteszk és abszurd képeit sorakoztatja fel, tudatosan élve a fokozás retorikai eszközével: a konkrét, a reális képből kiindulva jut el a legabszurdabbig. A képeknek ez a fokozása megegyezik a gyermekolvasó fantáziájátékával. Mivel a gyermek kevésbé absztraktnak, sokkal inkább plasztikusan látja a költői képeket, befogadhat a racionális felnőttek által érthetetlennek minősített költői alkotásokat is, megszabva, milyen irodalmi művek, költői irányzatok kerülhetnek kapcsolatba velük. Móricz Zsigmondnak ez a verse, és versének ezek a képei páratlanok a klasszikus magyar gyermekköltészetben, előzményeiket ismét a népköltészetben kell keresnünk. Gyermekirodalmi jelenlétükkel előkészítik, ill. megelőlegezik a modern magyar gyermeklírát, Weöres

²⁰ Uo., 66.

²¹ vö. WEÖRES SÁNDOR: *A vers születése*. In: UO. *Egybegyűjtött prózai írások*. Budapest, 2011. Helikon Kiadó, 71–110.

²² SZILÁGYI, 2013. 120.

Sándor, Tandori Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Tamkó Sirtó Károly, Kovács András Ferenc, Varró Dániel és mások groteszk és abszurd esztétikai minőségű képekből építkező gyermekverseit.

A gyermekirodalmi modernség korai motívumainak felismerése és időszerűsítő szándéka fogalmaztat meg Szilágyi Zsófiával az irodalomtörténészek számára is megszívlelendő tanácsot: „Miközben kétségtelen, hogy Móricz verses állatmeséi zárványt jelentenek az életműben (hiszen később nem írt hasonló műveket) ... mégis fontos lenne 'visszavezetni' az életműbe ezeket az alkotásokat, és nemcsak azért, mert ezek Móricz legismertebb (még ha sokszor népköltés-ként is kezelt) munkái. Azért sem lenne szabad megfeledkeznünk róluk, mert ezek a mesék megmutatják, hogy Móricznak mindvégig többféle arca és beszédmódja volt, s hogy nem lehet őt kizárólag a megírt témák felől megközelíteni.”²³

23 Uo., 122.

NÉZŐ ISTVÁN

Százhatvan éve született Liptay Béla, Kisvárdra első díszpolgára

Az ősök

Liptay Béla annak a nagynevű családnak a leszármazottja volt, „amelynek tagjai hűséggel a királyt, fényes tehetségükkel az egyházat, fejedelmi vagyonukkal honfitársaik művelődésének előmozdítását szolgálták” – írta Werner Gyula, a Nyíregyházáról Kisvárdára került polgári iskolai igazgató.¹ Ettől a némileg túlzó, s genealógiailag kevésbé értékelhető megállapítástól haladjunk a tények irányába!

A Zemplénből származó Liptay család Jékén bírt földesúri joggal. Borovszky szerint Liptay Márton 1732-ben nyert címeres nemeslevelet.² Nagy Iván is Liptay Mártontól eredezteti a nemességet, de azt közli, hogy Márton „M. Terézia király-asszony által nemesített meg 1760-ban.” Leírja a család címerét is, mely „függőlegesen kétfelé arany és ezüst udvarra oszlik, a paizs közepén vörös mezü könyöklő kar egy kék karót tart, mely körül szőlő venyige tekerődzik, és arról két fürt piros szőlő és két zöld levél csüng le. A paizs fölötti sisak koronájából szintén két szőlő venyige nyúlik fel, kört alakítva, és arról zöld levelek között két piros szőlőfürt a körbe csüng alá. Foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös.”³

Nagy Ivánnak van igaza, mert az ún. *Királyi könyvek*ben megtaláljuk azt a Mártont, aki 1759. december 28-án kapott nemességet és címet, s akinek a neje Kerepessi Erzsébet. Az adományba rajzolt címerkép és a leírás is megegyezik a Jékén birtokos család címerével.⁴

Liptay Béla apja, Károly 1825. január 1-jén született Karászon, jogot végzett. 1847-ben ügyvédi oklevelet szerzett és atyai örökségén, Jékén telepedett le. 1853-ban vette feleségül a papi báró Horváth János és O' Brian Eufémia lányát, az 1834. október 26-án Kisvárdán keresztelt báró Horváth Karolinát.⁵ Az 1860-as évek elején építette meg Jékén a családi kúriát.⁶

¹ WERNER GYULA: Visszaemlékezés régi nagyjainkra: Liptay Béla. Felsőszabolcs, 1937. 43. sz. 1.[WERNER, 1937.]

² BOROVSKY SAMU (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, 1900. Apolló Irodalmi Társaság, 524. [BOROVSKY, 1900.]

³ NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 7. kötet. Pest, 1860. Ráth Mór, 141.

⁴ https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_45_0167/?image=0&pg=144&bbox=756%2C-1391%2C2383%2C-407

⁵ https://www.familysearch.org/search/record/results?count=20&query=%2Bgivenname%3Akarolina~%20%2Bsurname%3Ahorv%C3%A1th~%20%2Bbirth_place%3Aapap~%20%2Bbirth_year%3A1833-1835~&collection_id=1743180

⁶ BOROVSKY, 1900: 31.

1887-ben a Nyírbátori kerület országgyűlési képviselőnek választotta a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt színeiben induló jelöltet.⁷ A közigazgatási bizottság tagja lett. Teljes képviselői ciklusát nem tudta kitölteni, mert meghalt szívszélhűdés következtében 1889. május 4-én Budapesten, 7-én temették római katolikus szertartás szerint a jékei családi sírboltba.⁸ Az özvegye Tiszabüdön halt meg 1910. július 19-én, 21-én helyezték a jékei kriptába.⁹

Az elhunytaknak két gyerekéről tudunk. 1854. január 14-én keresztelték Albertet,¹⁰ Béla 1858. június 25-én látta meg a napvilágot.¹¹ A továbbiakban az ő életével ismerkedünk meg.

Liptay Béla tanulmányai, családja

Az ifjú a kassai premonstreieknél és a kalksburgi jezsuitáknál szerezte kulturáltságának alapjait és „mély lelkiségének örök erőforrásait”. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen (Pázmány Péter) tett államtudományi vizsgát a hetvenes évek végén. Oxfordban is eltöltött két évet, majd visszatért gazdálkodni jékei birtokára.¹²

1880. szeptember 12-én feleségül vette Draskóczy Mária Magdolnát (1860. június 1.–1950. november 19.)¹³ Az okiratokon és híradásokban a Lenke névvel is találkozunk, Kempelen Béla is Lenkének nevezi.¹⁴ Ez a Magdolnának, Magdalénának becézett, önállósult alakja.

A frigyből három utód származott, mindannyian római katolikusok. 1881. július 25-én született Erzsébet, akit csak Elzaként emlegetnek (Erzsébet=Elizabeth névből?), mint hogyan az anyja is hivatalosan Magdolna, de Lenkeként ismerték. Elzát ifj. Korniss Ferenc (1876–1933), tiszalóki földbirtokos vette el, az esküvőt 1903. szeptember 12-én tartották Jékén.¹⁵ 1883. január 26-án jött világra Viktor,¹⁶ aki korán elhalhatott, mert életének nem találjuk nyomát. A család nevét László öröközte tovább. Ő 1888. január 23-tól növelte a család létszámát, felesége Szirmay Júlia (1895. április 24.–1983. január 31. Piliscsaba).¹⁷

⁷ STURM ALBERT (szerk.): Új országgyűlési almanach 1887–1892. Budapest, 1888. 258.

⁸ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/150943#>

⁹ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/150947#>

¹⁰ https://www.familysearch.org/search/record/results?count=20&query=%2Bgivenname%3Al%3C%A1szl%3C%B3~%20%2Bsurname%3Aliptay~%20%2Bresidence_year%3A1857-1858~&collection_id=1743180

¹¹ KUN ÁNDOR – LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA (szerk., kiad.): Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. Budapest, 1932. 435.

¹² Liptay Béla. Nyírvidék, 1932. 280. sz. 1.

¹³ SZLUHA MÁRTON: FÉLVIDÉKI NEMES CSALÁDOK I–II. CD-ROM, BUDAPEST, 2007. ARCANUM KIADÓ, [SZLUHA, 2007.]

¹⁴ KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. CD-ROM, Budapest, 2001. Arcanum Kiadó,

¹⁵ Esküvő. Nyírvidék, 1903. 35. sz. 5.

¹⁶ Kisvárdai, római katolikus plébánia anyakönyve.

¹⁷ SZLUHA, 2007.

A gazdálkodó és társadalmi, közéleti szereplő

Liptay Béla először gazdálkodóként, lótenyésztőként szerzett magának hírnevet. 1893-ban, amikor az apja már négy éve halott, Béla nevében még csak a kisvárdai birtok volt, a többi az apjáén.¹⁸

(bold)

	szántó	kert	rét	legelő	szőlő	nádas	használatlan	összes
Bács-Aranyos	457	5	10	16			7	495
Gyulaháza	521	5	8	3	1	30	42	610
Jéke	271	4	15	24	2		13	329
Kisvárdai	108		91				1	200
Pócspetri	545		19	47		3	65	679
Összesen	1902	14	143	90	3	33	128	2313

1896-ban a megye legtöbb adót fizetői között az élmezőnyben volt a lerótt 1289 forint 15 koronával.¹⁹

Az 1897-es gazdacímter szerint Jékén birtokosként tulajdonolt 422 hold szántót, 4 hold kert, 215 hold rétet, 2 hold szőlőt, 139 hold legelőt és 23 hold földadó alá nem eső területet, vagyis összesen 805 holdat. A gazdaságban 52 cselédet foglalkoztatott. A nagyobb gépek közül volt 1–1 darab lokomobilja, járgánya, cséplőgépe, vetőgépe, rostáló gépe, hengere, 6 boronája. Birtokában volt 15 ekének, 18 ígás szekérnek, tartott 190 szarvasmarhát, 50 lovat, 70 sertést és 850 juhot.

Gyulaházán is volt birtoka, de ezen Weinberger Sámuel gazdálkodott. Ez a haszonbérbe adott tulajdon 648 hold szántót, 5 hold kert, 8 hold rétet, 1 hold szőlőt, 3 hold legelőt, 31 hold nádat és 41 hold földadó alá nem eső területet, összesen 737 holdat jelentett. A gazdaságban, melyben 16 cselédet foglalkoztattak, használtak 1–1 járgányt, vetőgépet, rostálót, szecsavágót, trieurt, (gabonatisztító gépet), 13 ekét, 4 boronát, 1 hengert, 13 ígás szekeret. Tartottak 132 szarvasmarhát, 17 lovat, 272 sertést.²⁰

Az 1900-as megyei monográfia adatai szerint Jékén kívül Kisvárdán, Gyulaházán, Pócspetriben, is volt birtoka, (3552 hold szántó, 610 hold kaszáló és legelő), ezen kívül Bereg megyében legelőbirtoka. Liptay csak 1400 holdat kezelt, a többi bérbe adta. Az átlagos földhaszonbér a vidéken 18–20 korona volt holdanként. A gazdaságban hármassal vetésforgót alkalmazott, 300 holdon lóherét, lucernát és bükkönnyt, 120 holdon dohányt termesztett. Ménese 86 lóból állt, nevelt magyar szarvasmarhát, fésűs

¹⁸ BAROSS KÁROLY (szerk. és kiad.): Magyarország földbirtokosai összesen 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest, 1893. 598, 599, 606, 607.

¹⁹ GEDULY HENRIK: Nyíregyháza az ezredik évben. Nyíregyháza, 1896. 126.

²⁰ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímter, szerk. és kiadja a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897. 378–379.

juhokat (1000 db). A jékei szeszgyára napi 4, a Pócspetriben lévő napi 7 hektoliter szeszt állított elő.²¹

Az 1911-es birtokviszonyok mellett a jövedelemről is számot ad az alábbi táblázat.²²

(bold)

	szántó	kert	rét	legelő	szőlő	erdő	nádas	használatlan	összes	kat. tiszta jövedelem korona
Gyulaháza	556	6	42		1			6	611	3 765
Jéke	419	7	6	18	2			7	459	2 633
Kisvárdá	179		14					4	197	1 208
Nyírkarász	126								126	1 167
Pócspetri	554	2	45	9		7	3	8	628	2 707
Tornyospálca	114							1	115	890
összesen	1948	15	107	27	3	7	3	26	2136	12 370

A táblázathoz tartozik, hogy 1911-ben a gyulaházi és a nyírkarászi birtokot Weinberger Sámuel, a jékeit Heimlich Vilmos és társa bérelte. Liptay Béla képviselőként talán már nem tudott megfelelő időt áldozni a gazdálkodásra, ezért adta a földeket hasznobérbe, másfelől így kockázat nélküli biztos jövedelemre tett szert. 1911-ben a bortermelők között Liptay Bélát, a nagyobb lótenyésztő gazdaságok közt Liptay jékei angol telivér ménesét említették.²³

1911-hez képest 1925-re lényegesen változott a fővárosban élő Liptay által birtokolt földek mennyisége. Gyulaházán birtokosa volt 526 holdnak, ebből 500 szántó, 6 kert, 1 szőlő, 12 legelő, 7 földadó alá nem eső terület. A birtokot kisbérletben használták mások. Jékén és Tornyospálcán ekkor már László nevű fia volt birtokosként bejegyezve. Nyírkarászon Liptay Béla 126 hold szántóval bírt. Pócspetriben a lánya, Korniss Ferencné tulajdonolt.²⁴

Gazdasági szerepvállalását, ugyanakkor megbecsültségét is mutatja, hogy 1898. június 17-től²⁵ elnöke volt az 1883-ban alakult Kisvárdai Gazdakörnek – Kisvárdavidéki Gazdakörnek is nevezik –, melynek tevékenysége a világháború körüli évektől némiképpen alábbhagyott. Amikor 1930-ban újjáalakult a Gazdakör, ezen még Liptay elnökölt, de aztán a vezető szerepet a fia, László vette át.²⁶

Liptay Béla a nyolcvanas évektől a megyei lótenyésztés egyik vezetőjeként volt ismert. Kezdetben, mint a megyei lótenyésztési bizottság tagja működött a köz

²¹ BOROVSKY, 1900. 275.

²² RUBINEK GYULA (szerk.): Magyarországi gazdacímár. Budapest, 1911. Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadóvállalata, 630, 632, 637, 640, 644.

²³ U.o.: 622–623.

²⁴ Magyarország földbirtokosai és földbérlei (Gazdacímár). összeáll. és kiadja Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1925. 300, 301, 313, 318.

²⁵ A kisvárdai gazdakör. Nyírvidék 1898. 25. sz. 4.

²⁶ Újjáalakult a Kisvárdai Vidéki Gazdakör. Nyírvidék, 1930. 141. sz. 2.

érdekében,²⁷ majd miután a bizottság elnöke lemondott, 1894. október 10-én a megyei közgyűlésen őt választották meg elnökül.²⁸ Járásai elnöke volt a tenyészapa-állatok felülvizsgálatára kijelölt bizottságnak.²⁹

1898-ban Liptay Bélát „egyikét a vidék legpassionatusabb futtatóinak, a debreczeni lovaregylet” a közgyűlésen igazgatósági tagjává választotta.³⁰

Tartott angol telivéreket és félvér ménest, a századfordulón 86 lova volt, jó híré versenyistállója. Az 1900-as megyei monográfia a versenyló-tenyésztés kapcsán közölte, hogy „E téren megemlítendő még Liptay Béla jékei tenyészete, melynek egy jeles példánya, a számos versenyen kitűnt Nyíri Bicskás”³¹

Amikor 1931-ben Verste K. Andor a vármegye parlamentjének tagjait mutatta be, akkor ezt írta „Megjelenése az angol lordokére emlékeztet. Hervadhatatlan érdemei vannak a szabolcsi lótenyésztés felvirágoztatása és nemesítése terén.”³²

Mint a megye egyik „törvényhozójának” és lovasnak, több megtisztelő feladatnak kellett eleget tennie. Közülük a négy legfontosabbat emeljük ki.

1896. február 20-án a megyei rendkívüli közgyűlésen a belügyminiszter leiratát tárgyalták, mely a millenniumi eseményekhez kapcsolódó koronázási ünnepségen való megyei banderális felvonulást írta elő. A megye úgy határozott, hogy „az ezredéves múltnak a király és a nemzet együttes közreműködésével tervezett megünneplésénél szereplő bandériumokban, régi hírnevéhez méltóan magát képviselgetni fogja.”³³ A bandérium tagjait megválasztották, első helyen Liptay Bélát említették.

A fővárosi szereplést megelőzően, június 5-én délelőtt a megyeháza előtti téren is megmutatta magát a bandérium, mely tulajdonképpen két csapatból állt össze. Az egyik, az „úri bandérium”, melynek vezetője Liptay Béla volt, tagjai: Bogáthy József, Gencsy Béla, Gencsy Soma, Kállay Emil, Petrovay János és gróf Pongrácz Jenő. Hozzájuk jött a vármegye által alakított 12 tagú bandérium Henter Antal várnagy vezetése alatt. Mindkét bandérium díszmagyarba öltözött. Liptay Bélának átadták a vármegye zászlóját, majd a földbirtokos elvezette lovasokat, akik az esti vonattal indultak Budapestre.³⁴

Liptay Béla a pesti millenniumi ünnepségen a szabolcsi bandérium zászlóvivője

²⁷ Szabolcsmegyei rendkívüli közgyűléséből. Nyírvidek, 1884. 2. sz. 2.

²⁸ Hirdetmény. Vadász- és Verseny-Lap, 1894. 69. sz. 583.

²⁹ A tenyészapa-állatok felülvizsgálatására. Kisvárdai Lapok, 1889. 10. sz. 3.

³⁰ Vegyes. Vadász- és Verseny-Lap, 1898. 21. sz. 160.

³¹ BOROVSKY, 1900: 268.

³² HUNEK EMIL (szerk.): Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Budapest, 1931. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 214.

³³ Rendkívüli közgyűlés a vármegyénél. Nyírvidek, 1896. 8. sz. melléklet

³⁴ A szabolcsi bandérium bemutatója. Nyírvidek, 1896. 23. sz. 4.

Amikor a Vasárnapi Újság beszámolt a június 8-án zajlott díszfelvonuláskor, melynek során a Vérmezőről a vár érintésével a Margit-hídon át az Országházig vonult a díszmenet, a lapban fotót is közöltek a szabolcsi lovas bandérium zászlóvivőjéről.³⁵ Mi tudjuk, hogy ez Liptay Béla volt.

Tíz esztendővel később, gróf Vay Gábor főispáni székébe történt beiktatásának ünnepeén is szerepet vállalt, kapott. Május 8-án Kisvárda felől érkezett a vonattal a főispán Nyíregyházára, fellobogózott utcák, a vasútnál diadalkapu és nagyszámú közönség várta. Fölvonult több lovas bandérium, és a sorban ott volt Liptay Béla a vármegye koronázási zászlójával, két csatlóssal, s nyomában az úri bandérium.³⁶

Még ebben az esztendőben II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvának hazahozatalakor a vármegye is képviseltette magát a kassai gyászünnepeén. Az 1906 októberében elfogadott tervezet szerint a menetben helyet kapott a szabolcsi lovas bandérium is, melyet gróf Vay Gábor főispán vezetett, akitől jobbra Liptay Béla a vármegye zászlójával, balra gróf Vay Miklós kuruc zászlóval haladt, s gyalog követte őket a vármegye hölgyeiből és bizottsági tagjaiból alakított küldöttség.³⁷

1906. november 15-én, Vaján, Vay Ádám temetésekor is Liptay Béla vitte lovon a megye zászlóját.

Liptay Bélához, mint a Kisvárda-vidéki Gazdakör elnökéhez, kiállítások, vásárok, lóversenyek szervezése is fűződik, melyeken a saját paripái is sokszor nyertek. De benevezett más versenyekre is, ahol szintén eredményesen szerepeltek az általa tenyésztett állatok. A Vadász- és Verseny-Lap és a Nyírvidék is gyakran beszámolt a lovasversenyekről és az agárversenyekről, részletesen ismertetve az indulókat, a nyerteseket, a különböző díjakat. A lovakat természetesen nem a tulajdonosuk lovalolta, hanem egy arra hivatott személy, sokszor katona, de a dicsőség (és a pénzdíj) a gazdát illette.

Néhány példa Liptay lovainak eredményességére. 1898-ban a Debrecenben rendezett 11 futam közül a hátsai három versenyt nyertek, s gazdájuknak 3800 koronát.³⁸ 1899. május 27–28-án Nyíregyházán rendeztek versenyt. Az első napon Nyíregyháza nagydíjáért folyt a küzdelem, ezt Liptay Béla Karcsi nevű lova nyerte, Szemere főhadnaggyal a nyergében. A negyedik versenyszámon, a nagy akadályversenyen a földbirtokos Délcegh nevű lova második lett, a hatodik futamon, mely a megyei díjért folyt, 1. lett a Szemere lovalolta Karcsi, a hetedik megmérettetésén, a gátversenyen a Gladiátor nevű lova nyert.³⁹ Másnap a harmadik futam a 2000 méteres síkverseny volt az Asszonyóságok-díjáért, mivel a dobogósoknak járó díjat Szabolcs vármegye úrhölgyei ajánlották fel. Az első két helyezett Liptay Béla lova volt, a Karcsit Szemere főhadnagy, a Nagy-Kárját Gömör főhadnagy lovalolta.⁴⁰

1901 májusában a kisvárdai hetilap számolt be arról, hogy Liptay Vendel nevű lova az alagi diadalai után a pozsonyi 8000 koronás nagy akadályversenyt is megnyerte, a

³⁵ Szabolcsmegyei bandérium zászlóvivője. Vasárnapi Újság, 1896. 25. sz. 3.

³⁶ Installáció. Nyírvidék, 1906. 19. sz. 1.

³⁷ Rákóczy Ferenc fejedelmünk. Nyírvidék, 1906. 40. sz. 4.

³⁸ Vegyes. Vadász- és Verseny-Lap, 1898. 21. sz. 160.

³⁹ Lóverseny. Nyírvidék, 1899. 22. sz. 5.

⁴⁰ Lóverseny. Nyírvidék, 1899. 23. sz. 5.

szintén többszörösen első Ex-ix pedig „a legutóbbi budapesti versenyen az akkori nap legelőkelőbb díját, a 600 cs. és kir. arannyal és gyönyörű tiszteletdíjjal jutalmazott Asszonyságok–díjat nyerte számottevő versenytársakkal szemben.”⁴¹ Egy 1908-as hír így tudatott egy sikert: „Örömmel értesültünk, hogy Liptay Béla jékei földbirtokos... lovai, régi jó hírük emelésével a legutóbbi alagi, bécsi, pozsonyi és prágai tavaszi versenyekről ezeddig 11 első díjat hoztak haza.”⁴²

Liptay Béla az országos szerveződéssé, fővárosi székhelyű Úrlovasok Szövetkezetének igazgatósági tagja, választmányi tagja, ügyvezető igazgatója és a verseny intézőségének is tagja volt.⁴³ 1926 áprilisában lemondott az igazgatósági tagságáról. A lemondás „tulajdonképpen annak a harcnak utójátékához tartozik, mely télen folyt le az ideai versenyhatárnapok kérdésében a Magyar Lovaregylet és az Úrlovasok Szövetkezete közt. Liptay Bélát... kétségkívül az az elismerésreméltó szándék vezette, hogy exponált személyének visszavonulásával elősegítse az ellentétek letompítását.”⁴⁴ Mint a Szabolcsvármegyei Versenyegylet igazgatója, 1923. május 6-án fogadta a nyíregyházi lóversenypályán Horthy Miklós kormányzót és nejét, amikor megyei lóversenyt rendeztek a tiszteletükre.⁴⁵

Fentebb szóba kerültek az agárversenyek. Liptay Bélát nemcsak a lovak, hanem agarak is érdekelték. Az, hogy mióta foglalkozott az agárversenyekkel, kiderül egy 1905-ös idézetből: „A Szabolcsvármegyei agarász egyesület november 6-án és a következő két napon tartotta meg ideai agarász-versenyét a nagy-kállói tarlókon ... ez alkalommal Liptay Béla úr huszonötödször bíraskodott a szabolcsi versenyeken. Az első napi társas ebédnél Gencsy Albert társulati elnök szép meleg szavakban üdvözölte Liptay Bélát, tolmácsolva neki a társaság háláját és köszönetét, melyet senki jobban meg nem érdemel, mint a páratlan, lelkiismeretes, fáradtságot nem ismerő bíró, Liptay Béla, ki már kora ifjúsága óta tölti be rendszerint a bíró szép, de nehéz tisztjét.”⁴⁶

1911-ben, harminc évi bírói működés után Liptay Béla lemondott a vármegyei agárverseny bírói tisztéről, de „ez alkalomból egy körülbelül 5000 korona értékű arany agarat ajánlott fel az országos agarász szövetségnek, azzal a feltétellel, hogy az országos agarász szövetség egy Nyíregyházán rendezendő országos versenyen tűzze ki ezt első díjúl, még pedig oly agarak részére, melyek már díjat nyertek.”⁴⁷ A felajánlás és Liptay Béla tiszteletére a Korona szálló emeleti termében bankettet rendeztek.

Liptay Béla a közélet más terén is szolgált. A Nyírvíz-szabályozó Társulat 1895. március 28-án megtartott ülésén választmányi taggá választották.⁴⁸ 1917-től haláláig elnöke volt Felsőszabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulatnak.⁴⁹

A társulat 1907. július 1-jén Kisvárdán közgyűlést tartott, melyen a társulati székhelynek Kisvárdáról Nyíregyházára történő áthelyezését tárgyalták. Az áthelyezés

⁴¹ Vármegyénk lótenyésztése. Kisvárdai Lapok 1901. 19. sz. 2.

⁴² Liptay Béla versenyistállója. Kisvárdai Lapok, 1908. 20. sz. 3.

⁴³ Budapesti cím- és lakásjegyzék, 1910. 4. rész, Budapest: Franklin Társulat, 1910. 492.

⁴⁴ Liptay Béla kilépett az úrlovasok igazgatóságából. Az Est, 1926. 88. sz. 15.

⁴⁵ A Szabolcsvármegyei Versenyegylet vasárnapi lóversenye. Nyírvidék, 1923. 101. sz. 1.

⁴⁶ K. O. Agarászat. Vadász- és Verseny-Lap, 1905. 120. sz. 804.

⁴⁷ Országos agár-verseny nálunk. Nyírvidék, 1911. 48. sz. 6.

⁴⁸ BOROVSKY, 1900: 289.

⁴⁹ Közgyűlés. Felsőszabolcsi Hírlap, 1917. 39. sz. 2.

mellett beadott, s 24 aláírással ellátott, terjedelmesen megindokolt indítványt dr. Vadász Lipót társulati ügyész olvasta fel. Az áthelyezés ellen egyetlen szónok, Liptay Béla emelkedett szólásra. Az őt ezért hírlapi vezércikkben bíráló Mezőssy Gusztáv (maga is kiváló birtokos, szakíró, a megyei törvényhozás tagja) azt írta, hogy Liptay „összetéveszti Kisvárdra érdekét a társulat nagyságosságú érdekével. Teljesen figyelmen kívül hagyván ugyanis az indítványban foglalt indokokat, dicséretes és bármely ügghöz méltó buzgósággal szállott síkra Kisvárdra lokális érdeke mellett. Meg vagyok róla győződve, hogy e beszéd a kisvárdaiak lelkében mély hatást tett s nem egyhamar fogják feledni ... nálam ez a beszéd az ellenkező hatást eredményezte.”⁵⁰ Liptayt egyébként a cikkíró talentumos, tartalmas embernek nevezte.

Liptay Béla nem csupán ebben a vízügyi szervezetben tevékenykedett. A Tisza–Dunavölgyi Társulat Központi Bizottságának 1932. évi december 20-án kelt jegyzőkönyvéből az alábbiakat olvashatjuk: „Liptay Béla elhalálózásával a hazai vízügyek szolgálatát igen súlyos csapás érte. Ő ugyanis már a század első éveitől kezdve élénken vett részt a Felsőszabolcsi Tiszai ármentesítő társulat ügyeinek intézésében. Előbb, mint az akkor miniszteri bizottság alatt álló társulathoz szervezett véleményező bizottság tagja, majd elnöke. A vidéki társulat ügyeinek intézése körül tanúsított nagy hozzáértése és fáradhatatlan buzgalma indította a Tisza és Duna völgyében működő társulatok érdekeltiségét arra, hogy Őt 1922-ben még a Tiszavölgyi Társulat, majd 1924-ben a Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának tagjává, majd 1930-ban alelnökévé választotta.”⁵¹

Az 1891-ben Kisvárdán megalakult Kisvárdai Termény és Szeszraktár Rt. elnökeként is bekapcsolódott a gazdasági életbe. Elméleti téren is munkálkodott, cikkeket írt a Vadász- és Verseny-Lap, a Köztelek, a Magyar Hírlap, az Alkotmány című lapokba, miként a kisvárdai hetilapokba is.

Liptay Béla más módon is szolgálta Kisvárdra kulturális- és társadalmi életét. 1904-ben ő állt annak a mozgalomnak az élére, amelynek eredményeként megalakult a Közművelődési Egylet, melynek célját is ő fogalmazta meg: „széles alapon, mélyebb

⁵⁰ MEZŐSSY GUSZTÁV: Utóhangok a legutóbbi tiszatársulati közgyűlésről. Nyírvidek, 1907. 27. sz. 1.

⁵¹ ELEK ANDRÁSNÉ – KOMISZÁR DÉNES: A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti gyűjtemény régi arcképcsarnoka. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2010. 1. sz. 63. [ELEK–KOMISZÁR, 2010.]

rétegekbe hatolva terjeszteni a termékenyítő ismereteket, fejleszteni a szépérzékét, vonzalmat kelteni minden iránt, ami mindnyájunkra és társas életünkre nemesítőleg hat... Gondot fordítana arra, hogy a hatóságok működésével párhuzamos oktató felolvasásokkal a közegészségügyet is ápolná.”⁵²

Azt is tudjuk, hogy a földbirtokos tagja volt a Nemzeti Kaszinónak, elnöke volt a kisvárdai közbirtokosságnak.

Liptay Béla aktivitásának több olyan jékei alkotása van, amely máig is őrzi létrehozójának áldozatkészségét. Ezek közül elsőként a római katolikus templom említhető. 1885-ben a jékei hívek és a két katolikus földesúr, Szögyényi Emil és Liptay Béla, belátták, hogy a szűk kápolna nem tudja befogadni mindkét katolikus vallás híveit, illetve a papi, tornyospálcai és a tanyákról bejárókat, ezért új templom építését határozták el. A meglévő plébániatemplomot Liptay kiegészítette, Szögyényi az építkezés költségéhez járult hozzá.⁵³ Az új templomot 1888. augusztus 15-én szenteltek fel. „A templom egy régi alapítvány felhasználásával – többek és különösen a Liptay család bőkezű adományából épült” – jegyezte meg a korabeli újság tudósítója. A szentelést követő istentisztelet után „Liptay Béla vendégszerető házában fényes díszlakoma volt.”⁵⁴

A millennium alkalmából Liptay Béla községházát építtetett, 1906. november 25-én pedig a római katolikus egyházközség avatott új iskolát. Ennek átadásakor a kisvárdai Csonth Endre plébános mondott beszédet, ebben Liptay Bélának „hálóját, elismerő köszönetét fejezte ki a hívek nevében az iskola létesítése körül kifejtett nemes buzgalmaért és áldozatkészségéért.” Az eseményről beszámoló újságíró is megjegyezte, hogy „Valóban boldog község, amelynek olyan jóltevője van, mint Liptay Béla, ki minden elfoglaltsága mellett is időt talál és alkalmat vesz magának, hogy községe egyházi és polgári ügyeivel foglalkozzék...”⁵⁵

1928-ban az ő kezdeményezésére az egeri érsekség tervezetet készített arról, hogy Jékén önálló plébánia álljon fel, hozzá csatolva a kisvárdai plébániától Pap, a mándokitól Tornyospálca és a kopócsapától Nyírlövő fiókegyházak. 1931-ben megkapták az első plébánost, de a tervezet csak 1934-re tudott kiteljesedni, amikor Béla fia, László és a hívek pénzádómánya révén lelkészlakot építettek, így megkapták a plébániai rangot.⁵⁶

Liptay Béla már szülőhelyén bekapcsolódott a közéletbe, mivel két évtizedig volt a falu bírása, tagja a helyi képviselő-testületnek. A legtöbb adót fizetők között automatikusan bekerült a megyegyűlésbe, de a képzettsége és tehetsége is megalapozta, hogy oda beválasztották. Ezzel apja örökébe lépett, aki szintén betöltött ilyen pozíciót, sőt főszolgabíró is volt.

Liptay Béla örökös megyebizottsági tagságot is kapott. Tagja volt a megye egyik bizottmányának, a kisvárdai közkórház bizottságnak,⁵⁷ beválasztották a népnevelési

⁵² Közművelődési egyesület Kisvárdán. Kisvárdai Lapok, 1904. 36. sz. 2.

⁵³ SOÓS IMRE: Az egeri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985. Szent István Társulat, 391–392. [SOÓS, 1985.]

⁵⁴ Templomszentelés Jékén. Kisvárdai Lapok 1888. 29. sz. 4.

⁵⁵ Iskolaszentelési ünnep Jékén. Kisvárdai Lapok, 1906. 48. sz. 1.

⁵⁶ SOÓS, 1985: 392.

⁵⁷ Megyegyűlés. Nyírvidek, 1913. 103. sz. 3.

bizottságba is.⁵⁸ A lótenyésztő bizottságban betöltött szerepéről már fentebb szóltunk.

Ezek a közszereplések olyan hírnevet szereztek számára, hogy a magasabb politika színpadára is felléphetett.

Először a parlamentben

1910-ben a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként a kisvárdai kerület országgyűlési képviselőségének megszerzéséért szállt harcba a Justh-párti Hrabovszky Guidó kisvárdai ügyvéddel szemben. A jelölőgyűlést március 24-én tartották, ezen mintegy 400 választó jelent meg. Jármly Miklós ajánlotta őt a jelöltsége „amit kimondatlan nagy lelkesedéssel fogadott a nagy számban megjelent közönség. Szalánczy Bertalan kijelentette úgy a maga, valamint az ez idő szerint a munkapárthoz nem tartozók nevében, hogy ismerve Liptay Béla múltját és jelenét és kifogástalan férfiasság jellemét, teljes bizalommal csatlakoznak a munkapárti jelölthöz és annak zászlaját teljes erővel diadalra fogják juttatni.”⁵⁹ A gyűlés után 34 fogaton 120 fős küldöttség indult Jékére a jelöltséget felajánlani.

Liptay Béla kisvárdai programbeszéde április 10-én délelőtt 11-re volt hirdetve a Nagyszállóda színháztermébe. Liptay elé 30 fős bandérium ment Jékére, ám a fényes sereglet kisvárdai bevonulásakor a Csillag utcán és a Flórián téren „összeverődött nem annyira az ellenzékéből, mint a csöcselékéből álló tömegtől egy kisebbszerű tüntetésben volt részük... a kisvárdai rendőrség erélyesen, de tapintatosan tartotta fenn a rendet.”⁶⁰ Olyan népes hallgatóság jött össze – mintegy 1600 ember –, hogy Liptay az épület udvarán volt kénytelen beszélni a hallgatósághoz.

A választásra június 3-án került sor. A szavazás egész estig tartott, tíz óraker hirdették ki az eredményt. Liptay 1731 szavazatot szerzett Hrabovszky 1136 voksa ellenében. Kisvárdán 296–172 volt az arány. „Az eredmény kihirdetés után egy küldöttség kereste Liptay Bélát, hogy a választási színhelyre hozzák. Liptayt megérkezésekor óriási lelkesedéssel és éljenzéssel fogadták választói. Somogyi József választási elnök igen szép beszédet intézett hozzá és átadta neki a mandátumot. Liptay Béla meghatóan fejezte ki köszönetét mindazoknak, kik érte lelkesedtek és szavazatukkal megválasztását biztosították, ígérte, hogy híven és becsületesen fogja a kerületet és a polgárok érdekeit képviselni.”⁶¹

A választás sikerült, ám az országgyűlésben 1910. július 8-án a Kúria átíratát ismertették, amelyben mások mellett Liptay Béla képviselő megbízólevele ellen is kérvényt nyújtott be.⁶² A Képviselőházi Naplóban nem konkretizálták a petíció okát, de a Budapesti Hírlap július 5-én azt közölte, hogy Antalfy Gyula és társai

⁵⁸ Szabolcsmegye rendkívüli közgyűléséből. Nyírvidék, 1884. 2. sz. 2.

⁵⁹ Liptay Béla jelölése. Kisvárdai és Vidéke, 1910. 13. sz. 3.

⁶⁰ Választási mozgalmak. Kisvárdai és Vidéke, 1910. 16. sz. 2.

⁶¹ Képviselőválasztás. Kisvárdai és Vidéke, 1910. 23. sz. 3.

⁶² Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója I. kötet. Budapest, 1910. 42.

a kisvárdai választópolgárok nevében támadták meg Liptay mandátumát, „melyet azért kérnek érvénytelennek kimondani, mert a megválasztott képviselő, mint a vármegyei lótenyésztő-bizottság elnöke, azt az ígéretet tette a választóknak, hogy méntelep-osztályt fog kirendelni. Ígért ezenkívül hidakat, vasúti megállóhelyeket. Dáridókat rendezett s minden rászavazónak harminc-száz koronát adott. A kérvény azt mondja, hogy Liptay háromszázhuszezer koronát folyósított a kisvárdai ipar- és kereskedelmi banknál egyik fő kortese számára.” Végül arra kérték a Kúriát, hogy mondja ki, hogy „az érvényes szavazatok általános többségét nem Liptay, hanem Hrabovszky Guidó Justh-párti jelölt nyerte el, ennél fogva ő a kerület megválasztott képviselője.”⁶³

A Népszava valamivel rövidebben adta tudtul mindezt, azzal a különbséggel, hogy nem 320 ezer, hanem 32 ezer koronát említett.⁶⁴ Ez utóbbi inkább lehetett a valós összeg, ha egyáltalán valóságról, igazságról beszélhetünk, hiszen 1911. november 28-án az ülést vezető elnök bemutatta a háznak a Királyi Kúria ítéletét, amely elutasította a Liptay megválasztása ellen emelt beadványt. „Tudomásul szolgál, és minthogy Liptay Béla országgyűlési képviselő úr választása ellen panasz vagy kifogás nem tétetett, nevezett képviselő úr a házszabályok 114. §-a alapján a végleg igazolt képviselők jegyzékébe iktattatik.”⁶⁵ Képviselősege alatt Liptay Béla a IV. kerületben, az Angol királynő szállóban, majd a Borz u. 8. szám alatt lakott.⁶⁶

Liptay a földművelésügyi bizottság munkájában tevékenykedett. Azt nem mondhatjuk, hogy aktív tagja lett volna a parlamentnek, hiszen felszólalásainak nincs nyoma a képviselőházi naplókban, csak a mások mondandójához fűzött bekiabálásait, megjegyzéseit rögzítették. Ám más esetben is felbukkan a neve.

A képviselőház mentelmi bizottságának 1911. július 12-i ülésén Liptay Béla mentelmi ügyét tárgyalták. Szabolcs vármegye t. főügyésze az 1879. évi XL. tc. 46. §-ba ütköző kihágás miatt kérte az államvasút debreceni üzletvezetőségének följelentése alapján az országgyűlési képviselő mentelmi jogának felfüggesztését. Liptay 1910. évi október hó 15-én Nyíregyháza határában fekvő Görögszállás vasúti állomáson „Hrabéczi Sándor állomásfelügyázót és Vattamán forgalmi szolgálattevőt tanuk jelenlétében »disznók«-nak nevezte azért, mert neki hajtányt rendelni és a szolgálati telefont rendelkezésére bocsájtani nem akarták.” A vasúti alkalmazottak is hatósági közegek voltak, így aki őket sértegette, az kihágást követett el. A mentelmi bizottság szerint „Minthogy azonban az egyoldalú följelentés egymagában, a mentelmi bizottság, illetve a képviselőház állandóan követett gyakorlata szerint nem tekinthető elégséges adatnak az inkriminált büntetendő cselekmény tényelemeinek, és ezek, valamint az illető képviselő személye közt az okozati összefüggés megállapítására: a mentelmi bizottság zaklatás esetét látja fennforogni, miért is tisztelettel javasolja, hogy Liptay Béla országgyűlési képviselő mentelmi joga ez ügyben ne függesztessék fel.”⁶⁷

⁶³ Megtámadott mandátumok. Budapesti Hírlap, 1910. 158. sz. 17.

⁶⁴ Petíciók. Népszava, 1910. 158. sz. 2.

⁶⁵ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 12. kötet. Budapest, 1911. 465.

⁶⁶ Az 1910. évi június hó 21-ik napjára összehívott országgyűlés képviselőháza tagjainak betűsoros év-lakás és törvényhatóságok szerinti névjegyzéke. Összeállította a képviselőház kiadóhivatala. Budapest, 1911. 19.

⁶⁷ Az 1910. évi június hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai XII. kötete, Budapest, 1911. 277.

1911. július 18-án Márkus László, a mentelmi bizottság előadója tett jelentést arról, hogy a napokban tárgyalta Liptay Béla mentelmi ügyét, a javaslatot kinyomtatják és kiosztják a Ház tagjai között.⁶⁸

Az ügy 1912. június 7-ig húzódott, amikor az előadó közölte, hogy mivel semmiféle előnyomozati cselekmény nem történt, így sem a mentelmi bizottság, sem a T. Ház előtt nincs se tárgyi, se személyi összefüggésre adat, ezért javasolja, hogy a mentelmi jogot ne függesszék fel. A képviselők elfogadták a javaslatot, ezzel a kérdés lezárult.⁶⁹

1914. április 25-én a képviselőházi ülésen bemutatták a nagykarolyi református egyházmegyei tanítóegyesületnek és a felsőszabolcsi református egyházmegyei tanítóegyesületnek Szalka Sándor és Liptay Béla képviselők által ellenjegyzett kérvényét, amelyben a tanítói nyugdíjtörvény revízióját kérték. Az ügyet a kérvényi bizottságnak adták át tárgyalni.⁷⁰

1916. szeptember 13-án az elnöklő Beöthy Pál bemutatta Liptay Béla táviratát, amelyben egészsége helyreállítása céljából négyheti szabadságot kért. A házszabályok 257. § értelmében ezt magadták.⁷¹

Liptay, bár a parlamenti szócsatákba csak néha-néha avatkozott be, azért a háttérben erősen dolgozott a választókerület és Kisvárdai érdekeiben. Képviselői működésének több kisvárdai intézmény köszönhette létét és fejlődését. Elsőként a gimnáziumot kell említeni, melyre a helybeliek már 1895-óta vágyakoztak. Az országgyűlési választás után, 1910. június 20-án a községi képviselők az 1908-as beadványra hivatkozva újra kérték, hogy a megyében létrehozandó második főgimnázium Kisvárdán legyen. Ezt a minisztérium – bizonyos feltételek teljesítése esetén – jóváhagyta. A 8 évfolyamos gimnázium a VKM rendelete szerint csak az I. osztállyal, tehát az alsó fokozattal indult volna meg, de a helyiek a felső fokozatot is óhajtották. Az V. osztály „megnyitásának a kieszközlése, az ideiglenes elhelyezésre alkalmas helyiség biztosítása, mind személyek önzetlen és odaadó munkásságának eredménye. S ezek közül Liptay Béla orsz. képviselő neve lép előtérbe” – írta az eseményeket felidéző Császy László.⁷² A jékei földbirtokos tehát nem hiába került be a képviselőházba, hiszen „kijárta” a gimnáziumot választókerülete számára. Az impozáns épület megvalósításában és felszerelésében szintén nagy szerepet játszott, és nem ő tehetett róla, hogy a világháború miatt az építkezés félbeszakadt, mindig arra törekedett, hogy az befejezést nyerjen. Egy beszédében kijelentette, hogy nem nyugszik addig, „míg a bakti vonat a gimnázium kapujához nem hozza a tanulókat.”⁷³ Ezt a vállalását is teljesítette, hiszen 1912. szeptember 28-án megnyitották a Kisvárdai-Nyírbakta vasútvonalat, s a gimnázium közelében az ún. Kisállomás létrejötté is az ő nevéhez fűződik. Ezzel Kisvárdának ez az elmaradott településrésze is fejlődésnek indult.

⁶⁸ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. X. kötet, Budapest, 1911. 36.

⁶⁹ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XVI. kötet, Budapest, 1912. 493.

⁷⁰ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXI. kötet, Budapest, 1914. 84.

⁷¹ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXXII. kötet, Budapest, 1916. 74.

⁷² CSÁSZY LÁSZLÓ: A kisvárdai állami főgimnázium alakulásának története. In: A Kisvárdai Állami Főgimnázium értesítője az 1911–12. iskolai évről. Közzéteszi Mayer György, Kisvárdai, 1912. 9.

⁷³ WERNER, 1937.: 1.

A kisvárdai Szent Orsolya-rendi tanítónőképző intézet és elemi iskola engedélyezése tárgyában ugyancsak közbenjárt. Báró Horváth Jánosné (O' Brian Eufemie) 1883-ban erdőbirtokokat hagyományozott a kisvárdai római katolikus egyháznak egy leányiskola létrehozására.⁷⁴ Liptay, mint a Horváth családdal rokon, s mint a Kisvárdai Közbirtokosság elnöke, már országgyűlési képviselőként segítette a rend kisvárdai megtelepedését, az iskola megnyitását, miként az orsolyitákhoz tartozó római katolikus polgári leányiskola is az ő „lobbizásának” eredményeként szolgálhatta a nőnevelés ügyét az 1927/28-as tanévtől. Az apácáknál földműves iskola létesítésén is fáradozott.

Az állami polgári leányiskola létrejöttében is szerepelt vállalt akkor, amikor a fiúk részére létrehozott gimnázium megalakulása után nem engedte elsorvasztani a fiú polgárit, hanem másokkal együtt erőteljesen és sikeresen szorgalmazta, hogy azt leányiskolává szervezzék át. Nem véletlen tehát, hogy az iskola értesítője a halálakor méltató nekrológot és díszmagyaros fotót közölt róla. A református leányiskola létesítése is az ő nevéhez fűződik.

Kieszközölte az államsegélyt a munkásházak létesítéséhez, a 600 hold legelőt az ő közbenjárására nyert államsegélyen vette meg Kisvárdai. A Wahrmann-birtok megvételét kijárta, nem az ő hibája volt, hogy nem lett belőle semmi, a várdai gazdák nem vállaltak egymásért kezességet. Mindezeket túl a magánembereknek is sokat segített ügyes-bajos dolgaikban.

Liptay Béla 1918-ban, a forradalom kitörésekor visszavonult a politikai élettől, novemberben lemondott mandátumáról. Jékei, nyírkarászi és gyulaházi birtokain gazdálkodott. A kisvárdaiak többek között ezekkel a szavakkal köszönték meg addigi munkálkodását: „Az új világ elsöpört mindenkit. Eltemetett pártokat, s velük együtt egy egész régi világot, de Liptay Béla jó szívét, a közjóért való nemes törekvését nem temethette el.”⁷⁵

A díszpolgár

A „közjó” érdekében végzett tettei miatt 1913. október végén egy bizalmas értekezletre jött össze a kisvárdai községházán a település színe-java, és elhatározták, hogy Liptay Bélának Kisvárdai díszpolgárává való választását indítványozzák a képviselő-testületnek, mivel a nevezett „Elévülhetetlen érdemeket szerzett...a kerület kultúrájának megteremtésében. Régi vágya minden józanul gondolkodó kisvárdai embernek, hogy ezt a kiváló érdemet méltó módon honorálja... Meg vagyunk róla győződve, hogy a képviselőtestület minden egyes tagja szívvel-lélekkel hozzájárul az indítványhoz, s így bizton reméljük, hogy községünk polgárságának száma nemsokára egy kiválóan értékes egyénnel fog gyarapodni.”⁷⁶

⁷⁴ LENGYELNÉ TÓTH ÉVA: Kisvárdai iskolái. In: Kisvárdai '90. szerk. Fehérvári Béla, Kisvárdai, 1991. Kisvárdai Város Önkormányzata, 132.

⁷⁵ Liptay Béla búcsúztatása. Felsőszabolcsi Hírlap, 1918. 47. sz. 1.

⁷⁶ Liptay Béla Kisvárdai díszpolgára lesz. Felsőszabolcsi Hírlap, 1913. 44. sz. 3.

1914. január 25-én rendkívüli testületi ülést tartottak, ezen egyetlen napirendi pont szerepelt: Ébner Jenő főjegyző előterjesztést tett a kitüntető cím adományozására. Ékes szavakkal méltatta Liptay érdemeit, melyet Kisvárdra felvirágoztatása érdekében fáradhatatlanul és önzetlenül végzett. A 40 tagú testületből 3–4 fő kivételével mindenki jelen volt, sőt a járási főszolgabíró is megtszítelte az ülést. A képviselők nem mondhattak mást, mint amit a Dávidházy Kálmán debreceni kalligráfus által elkészített, a főjegyző által felolvasott díszes oklevél tartalmazott: „Kisvárdai közönsége a kerület országgyűlési képviselőjének, a község mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekei felkarolásáért, s különösen a tanügy terén az állami főgimnázium létesítése körül önzetlenül kifejtett fáradhatatlan munkásságáért, őszinte köszönettel és soha el nem múló hálával tartozik.

Eme sokoldalú és közhasznú munkásságának elismeréséül s a mindenkor érzett tiszteletnek és ragaszkodásnak kifejezése gyanánt nagyságos Liptay Béla urat, a község képviselőtestülete ... 33/1914. Kgy. szám alatt hozott egyhangú határozatával, a község osztatlan óhajának megfelelően, Kisvárdai község díszpolgárává választotta.”⁷⁷

Döntöttek arról is, hogy az oklevelet az összes testületi tagból álló küldöttség adja majd át. A határozatot követően Liptay Bélához eljuttatták a kitüntetés tényét. Ő a következő táviratot küldte: „Nagy meghatottsággal vettem tudomásul, hogy Kisvárdai város képviselő-testülete engem díszpolgárának egyhangúlag megválasztott. Megköszönni nem tudom ezen nagy, a jelen pillanatban alig mérlegelhető kitüntetést, de kérem vegye és tolmácsolja azon fogadalmamat, hogy összes törekvéssel azon leszek, hogy polgártársaim bizalmára és szeretetére érdemes lehessek.”⁷⁸

Az okiratot február 28-án egy 36 főből álló küldöttség adta át Budapesten. Ők a Hungária szálló előcsarnokában gyülekeztek, majd elindultak a képviselő Borz utcai lakásához, amely előtt már a kisvárdai dr. Vadász Lipót államtitkár várta őket, aki a küldöttséghez csatlakozott. Délre járt az idő, mikor felmentek a lakásba, ahol Liptay családja körében fogadta a deputációt. Kastaly Ferenc főbíró, a delegáció vezetője hangsúlyozta, hogy az oklevél eszméjét nem a politika zavaros vizéből, hanem „az őszinte szeretet és hála tiszta forrásából” merítették, a díszpolgári cím „tisztelet egy ideális gondolkodású férfiú iránt, s éppen ezért bizonyos erkölcsi értékkel bír.”⁷⁹

Liptay könnyes szemmel, meghatódva köszönte meg az elismerést, mondván, hogy ő csak a kötelességet végezte. A sereglet átvonult a Deli étterembe, ahol csatlakozott hozzájuk dr. Korniss Ferenc, a képviselő veje, és dr. Tóth Endre budapesti ügyvéd. Itt újabb köszöntések, tósztok és válaszok hangzottak el a 17 óráig tartó ünnepi fogadás közben.

Újra a politika színpadán

1919. november 17-én megjelent az 1919. évi 5985. M.E. sz. új választójogi rendelet, mely általános, titkos választójogra épült, a nők is szavazhattak, de a férfi választók

⁷⁷ A községházáról. Felsőszabolcsi Hírlap, 1914. 5. sz. 3.

⁷⁸ P: Kisvárdai parlamentjéből. Szabolcsi Újság, 1914. 5. sz. 2.

⁷⁹ CSÁSZY LÁSZLÓ: Kisvárdai első díszpolgára. Felsőszabolcsi Hírlap, 1914. 10. sz. 2.

korhatárát 24 évre emelte. A magyar lakosság szavazásra jogosultjainak aránya így 40% lett. Az Országgyűlést átmenetileg Nemzetgyűlésnek nevezték át, a felsőház 1926. évi helyreállításáig. Ennek alapján tartották meg 1920. január végén a nemzetgyűlési választásokat.

Kisvárdán később történt a voksolás, mert a románok még itt tartózkodtak akkor, amikor az országos megmérettetés zajlott. A kisvárdai választókerületben három jelölt lépett fel: Liptay Béla pártonkívüliként, Kürthy Ferenc, a dombrádi Kisgazdapárt főjegyzője, és dr. Moser Ernő, a Kisgazdapárt országos főtitkára. Június 1-jén a következő plakát hívta fel Kisvárdai közönségének figyelmét Liptay Béla indulására, jelölésére: „Idegen ember nem kell nekünk! Kerületünk régi képviselője, Liptay Béla bizalmunkat bírja. Benne sohasem csalódtunk. Akár közügyben, akár pedig jogos magánügyben fordult hozzá a kerület bármely pártállású tagja, ügyét a legnagyobb szeretettel támogatta. Ízig-vérig magyar és keresztény, talpig becsületes ember. Az ő nagy műveltsége, bátorsága és kitartása biztosítékot nyújt arra, hogy a keresztény magyar haza és királyság újra való felépítésének tevékeny harcosa lesz. Minden gazda tudja azt, hogy a magyar állam léte a gazdatársadalom vállain nyugszik s így istápolni tudja annak érdekeit, de emellett nem hanyagolja el a más társadalmi osztálybeliek érdekeit sem. A régi pártkeretek lehullottak, tömörüljünk mindnyájan Liptay Béla régi képviselőnk zászlaja alá. Éljen Liptay Béla képviselőjelöltünk.”⁸⁰

Június 4-én aláírták a trianoni diktátumot, június 6-án délelőtt Mándokon Liptay programbeszédet tartott, és aznap délután Kisvárdán is az Iparbank erkélyéről, több mint ezer főnyi hallgatóság előtt. Nemcsak hívei jelentek meg nagy számmal, hogy régi bizalmuk megmaradásáról biztosítsák, de az ellenpártiak is oda gyűltek, hogy a szónokokat zavarják. Liptay Béla mondandóját a tudósító így foglalta össze: „Nem csatlakozik egyik párthoz sem, mert a régi pártkeretek lehullottak, a mostani pártok pedig társadalmi osztályok szerint tagozódnak. Ez az oka, hogy a Kisgazda- és Földművespártba nem lép be, bár ő maga is gazda, ha nem is kisgazda. De meg a pártokban a személyi érvényesülés hajszáját látja, mindenki miniszter vagy államtitkár szeretne lenni. S mert ő csak közkatonaként óhajt helyet foglalni a nemzetgyűlésben, nem tartja szükségesnek belépni egyik párt keretébe sem. Kimerítően szól a társadalmi osztályok bajairól, azok okairól és az orvoslás módozatairól. Rámutat a földműves és iparos nyomasztó helyzetére, de különösen kiemeli a tisztviselőket. A földművesek sorsán való javítás kapcsán elmondja, hogy ő már e téren sok kérdést megoldott falujában, Jékén, pedig akkor még Kisgazdapárt nem is létezett. Birtokán felesben gazdálkodnak a jékei földművesek és közlegelőt is kaptak tőle. Szükségesnek tartja gazdasági iskolák létesítését, hogy a földművelő nép a szakszerű gazdálkodásban járatosabb legyen, ámde a tanerők megválasztásában ezentúl óvatosabbnak kell lenni. A kommunizmussal kapcsolatban előadja, hogy a kommunistákat kíméletlenül kell üldözni. Rendíthetetlen híve a keresztény nemzeti királyságnak (*éljen*). Beszédének egyik fontos vezérmotívuma volt, hogy a közélet tisztaságát minden téren és minden eszközzel helyre kell állítani. Különösen meg kell rendszabályozni az áruuzsora letörésére a tisztességtelen kereskedelmet.” A kortesbeszéd végén gróf Vay Gábor

⁸⁰ Liptay Béla. Felső-Szabolcs, 1920. 9. sz. 3.

is felszólalt Liptay érdekében.⁸¹ A jelölt Dombrádon 9-én agitálta a szavazókat, ismertette elképzeléseit.

1920. június 20-án megtörtént a választás. Moser 10.176, Liptay 2.735, Kürthy 2.113 szavazatot kapott, ezzel elsőprő többséggel a Kisgazdapárt győzött.⁸²

Tevékeny életének felsőbb helyen történő elismerését 1923-ban magyar királyi gazdasági főtanácsosi címmel fejezték ki. A Nyírvidék február 25-én adta tudtul, hogy Horthy Miklós Szalánczy Bertalan földbirtokost, a vármegyei Gazdasági Egyesület elnökét, továbbá Liptay Bélát gazdasági főtanácsosokká nevezte ki. „A legmagasabb helyről érkezett kitüntetés fénye vármegyénk közigazdasági életének két kimagasló tagjára vetődik... Liphay Béla földbirtokos ugyancsak példás társadalmi, közéleti közigazdasági tevékenységet fejt ki s a hazai lótenyésztés terén elért sikerei az e téren páratlanul álló szaktudása nemcsak vármegyénk, hanem országunk közigazdasági életének jelentékeny tényezőjévé emelik.”⁸³

Kállay Miklós főispán a március 29-én, a megyeháza kistermében tartott ünnepségen szintén a lótenyésztés körüli érdemeit emelte ki: „Liphay Béla, aki a vármegyei és az országos lótenyésztés érdekében kifejtett munkásságával kiemelkedett a vármegye keretéből és az egész ország elismerését vívta ki.”⁸⁴

Miután újjászervezték a felsőházat (1927), Szabolcs és Ung ideiglenesen egyesített vármegyék is küldhettek oda embereket. 1927. január 11-én volt a megyeházán a választás, dr. Ujfalussy Dezső 239, Megyery Géza 187, Liptay Béla 165 szavazatot kapott, ők hárman lettek a felsőház tagjai.⁸⁵

A felsőházat képviselő küldöttséget vezetett Nyírtasson, amikor gróf Vay Tibor örökös főrendiházi tagot temették 1928-ban.⁸⁶

1930. január 11-én Nyíregyházán Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék törvényhatósági bizottsága dr. Erdőhegyi Lajos főispán elnöklete alatt rendkívüli közgyűlést tartott, melynek legfontosabb tárgya az újjáalakított vármegye három felsőházi tagjának megválasztása volt. Az elnöklő főispán névszerinti szavazást rendelt el. A közgyűlés abszolút többséggel dr. Liptay

Glatz Oszkár: Liptay Béla, 1930

⁸¹ Liptay Béla programbeszéde. Felső-Szabolcs, 1920. 11. sz. 2.

⁸² Mózer Ernő a kisvárdai kerület képviselője. Nyírvidék, 1920. 141. sz. 1.

⁸³ Új gazdasági főtanácsosok. Nyírvidék, 1923. 45. sz. 5.

⁸⁴ A vármegye Gazdasági Egyesülete ünneplő gazdasági főtanácsossá kinevezett elnökét, Szalánczy Bertalant és tagját, Liphay Bélát. Nyírvidék, 1923. 72. sz. 3.

⁸⁵ Szabolcsvármegye törvényhatóságának megválasztott felsőházi tagjai: Ujfalussy Dezső dr., Megyery Géza és Liptay Béla. Nyírvidék, 1927. 7. sz. 1.

⁸⁶ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II. kötet. Budapest, 1928. 259.

Béla gazdasági főtanácsost, Megyery Géza nyugalmazott kúriai bírót és Újfalussy Dezső nyugalmazott főispánt választotta meg felsőházi képviselőivé, akik a régi vármegyét is képviselték a felsőházban. A megválasztottak nevében Liptay Béla mondott köszönetet az irántuk újból megnyilvánult bizalomért.⁸⁷

1932. december 6-án a vármegye törvényhatóságának rendkívüli közgyűlésen is felviharzott neve hallatára a taps, amikor a közgyűlés elnöke Mikecz Ödön főispán kihirdette felsőházi taggá választását.⁸⁸ De ezzel a bizalommal Liptay Béla már nem tudott élni.

Liptay Béla halála és emlékezete

A bemutatott élet megszakadt, mivel 1932. december 8-án hajnalban Liptay Béla elhunyt. A rokonságon kívül Jéke, Kisvárdai, a megye és a Felsőház is gyászolta az eltávozottat.

Liptay Bélát az általa építtetett jékei római katolikus templom bejáratánál ravatalozták fel. Innen temette Énekes János prelátuskanonok, nyíregyházi plébános december 10-én. Búcsúztatta őt a megye, az Árvízmentesítő, a Felsőszabolcsi Gazdakör és Kisvárdai képviselője is. „Temetése diadalmenet volt: egy jöttékben gazdag lélek földi pályafutásának diadalmas befejezése, melynek tanúságtételére megjelent ott a vármegye közönségének színe-java mellett a társadalom minden rétege, és a kegyeletes szeretet december derekán is virágerdővé varázsolta a ravalt.”⁸⁹

Liptay Béla végső nyughelye a jékei családi kriptá lett. A nevében, születési- és halálozási adatán kívül ez olvasható a márványlapon: „Jóságos szíve szeretete vezette egy életen át.”

1933. június 22-én a Felsőszabolcsi Gazdakör kisvárdai közgyűlésén leplezték az elhunyt arcképét.⁹⁰ Jelenleg egy 71X91 cm-es méretű olajfestményt ismerünk Liptay Béláról, ezt Glatz Oszkár készíttette 1930-ban. Ezt Nyíregyházán őrzik, Liptay Béla lányának az adományából került a Felső-Tisza-vidéke Vízügyi Történeti Gyűjteménybe.⁹¹

Kisvárdán 1937-ben a Jékére vezető, addigi Vörösmarty utcát elnevezték Liptay Béla utcának, majd a szocializmus éveiben lett belőle Vörös Hadsereg utca, egészen 1991-ig, amikortól ismét e jeles férfúra emlékeztek.

⁸⁷ ZIMMER FERENC (szerk.) MTI Napi Hírek. Budapest, 1930. január 11. Magyar Távirati Iroda Rt., 1.

⁸⁸ Liptay Béla. Nyírvidek, 1932. 280. sz. 1.

⁸⁹ Liptay Béla. In. Tanítóképző Intézeti és Polgári leányiskola értesítője 1932/33. tanévről, Kisvárdai, 1933. 3.

⁹⁰ Liptay Béla elhunyt elnök arcképét ünnepélyes közgyűlésen leplezte le a Felsőszabolcsi Gazdakör. Nyírvidek, 1933. 96. sz. 2.

⁹¹ ELEK-KOMISZÁR, 2010. 70.

NÉMETH PÉTER

Életképek a 150 éves Jósa András Múzeum történetéhez

Az „alapító atyák”

1868 nyarán baráti csevelyre hívta báró Vécsey József főispán a megyeszékhelyen, Nagykállóban lakó ismerőseit, barátait. Elsősorban a római katolikus plébánost, Támár Imrét, dr. Jósát, a Korányi Frigyeszt követő kórházigazgatót; Korányi hűgának, Lillának a férjét, az ügyvéd Tokaji Nagy Lajost, a helyi református egyház főgondnokát – anyai nagybátyja a tudós Budai Ézsaiás debreceni református püspök (1822–1841) –, Mészáros Dániel szakolyi birtokost, s talán mások is jelen voltak, amikor a főispán az új hírekre kérdezett rá. Egymásra néztek, majd mindenki a kiváló orátorra, Imre plébános úrra. Aki némi torokköszörülés után elmondta, hogy nem oly régen kapta meg a nemrég indult egyháztörténeti folyóirat, a *Magyar Sion* legújabb számát, amelyben paptársa, a kisvárdai plébános megjelentette Kisvárda, s benne a római katolikus egyház történetét. Ez nem is lett volna olyan nagy csoda, hiszen ő is megírta a nagykállói egyházét, ugyanott és három évvel korábban – ezt minden jelenlévő ismerte. Ám Györgyényi Ignác plébános írásában azt olvasta, hogy a megyében a 18. század elején úgy tudták: Szent László a kunokkal a csatáját itt a közelünkben, Bökönyben vívta. Mire a szakolyi birtokos azonnal rávágta: s Geszteréden temették az elesetteket. A vita során kiderült, hogy az utóbbi faluban 7 jól látható halom van Mészáros úr birtokán, közel a faluhoz, s talán oda temethették el a küzdelemben elesetteket, bizonyára megkülönböztetve külön a magyarokat, külön a kunokat. Jósa doktorban megszólalt a tudós: de jó lenne kiásni őket, a csontokból megállapíthatnánk, hogy néztek ki a 700 évvel korábban a magyarok. A főispán figyelemmel hallgatta a vitázó feleket, majd Mészároshoz fordult. – Megengedné a halmok felásását? Az igent hallva kijelentette: – Uraim, a munkások költségeit én fizetem. A többit már jól ismerjük.

Az őszi betakarítás után, a felszabaduló munkaerő 1868. novemberben állt az urak rendelkezésére. Szép idő is volt. A halmok közül a legészakibb feltárására nem került sor, mert azon állt/áll mind a mai napig a zsidó temető. A látható halmok közül a legnagyobb s még vagy háromnak a kutatására került sor, de egyikben sem találták meg a magyarokat és a kunokat. A kirabolt sírok III. századi halottainak

megmaradt leleteit gondosan összegyűjtötték, dr. Jósza gondozására bízták, majd a főispán acsádi birtokán talált három arany karpereccel együtt a kiváló régésznek, Rómer Flórisnak címezve a Magyar Nemzeti Múzeumba küldték. Ám az ásatás adta az ötletet Tokaji Nagy Lajosnak, hogy szervezői képességeit megmutassa. Aki többek között a Magyar Tudományos Akadémia épületének megépítésére elsőként indított gyűjtést, aki a nyíregyházi Takarékpénztár Egylet létrehozásában (1865) segédkezett, vette rá Vécsey főispánt és az akkor már orvosi gyakorlatával nevet szerzett dr. Jósát, hogy alapítsák meg a megyei régiségek gyűjtésére, feltárására a Szabolcsvármegyei Régészeti Egyletet. Ez történt meg 1868. december 1-én, ezt a dátumot tekintti a múzeum is alapítása időpontjának.

A főispánt, Vécsey bárót ideiglenes elnöknek, Tokaji Nagy Lajost (1828–1900) ideiglenes titkárnak választották meg a jelenlévők: Jósza András orvos, Czöbel Albert anarcsi, Elek Pál demecseri, Horváth Imre anarcsi, Mészáros Dániel szakolyi, Ónody Bertalan tiszalöki, Szilvási János tiszzaeszlári és Molnár Ágoston leveleki földbirtokos urak, Graeffl József bashalmi nagybérló, Györgyényi Ignác kisvárdai, Simon Endre nyíregyházi, Támár Imre nagykállói r. k. plébánosok és Uray Tamás törvényszéki bíró. Az időközben Szabolcs megye és a Hajdúkerület első királyi tanfelügyelőjévé kinevezett ideiglenes titkár az ideiglenes elnök megbízásából 1870. május 3-ára összehívta a tagságot az azzal a céllal, hogy az egyletet az ideiglenes állapotból véglegesítsék, illetve a leköszönése alkalmából tisztségét arra érdemes személlyel töltsék be. Nos, ez nem sikerült. S bár 1872-ben Vécsey is távozott a megyéből (Vécsey szatmári birtokára vonult vissza, a rózsapallagi kastélyába, Tokaji Nagy pedig Budapesten vállalt állást), az Egylet megmaradása végül is Jósza és az alapításban részt nem vevő Somogyi Rezső kisvárdai gyógyszerész érdeme. Jósza vette át Vécsey helyét (először ideiglenesen), Tokaji Nagy maradt a titkár, amitől csak 1881-ben, az Egylet közgyűlésén mentették fel. Ugyanis erre az utolsó ismert egyleti ülésre (1881. október 26.) a meghívott alapítók közül már csak négyen jöttek el (meg 14 érdeklődő). Nem véletlenül: Görömbei Péter, nagykállói ref. esperes – minden bizonnyal a Magyar Történelmi Társulat vezetőinek a noszogatására – a „*Szabolcsi Közlemény*”-ben közzétett egy felhívást a Szabolcsmegyei régészeti és művelődéstörténeti Egylet felállítására. Leírja, hogy bár volt már egyszer ilyen, s ez nem a részvétlenség, hanem az egylet egyoldalú működésének, „csupán a régészet felölelésének” következtében szűnt meg. Pedig ha a történelmi kutatást nem zárná ki, „akkor nagyon hamar megalakulna az (új) egylet”. S erre Békés megyét hozta fel példának, ahol az egylet nevében a régészet és a történelem békésen megfér. Jósza ezek után hívta össze az Egylet fent említett közgyűlését, s nem engedte azt a történetkutatókkal kibővíteni. Valamit sejtett. Kuruc volt, az is maradt.

A végzett munkát mi sem jellemzi jobban, minthogy 1871-ben megjelent az addig gyűjtött tárgyak szakszerű katalógusa. Az egylet- (múzeum-) alapítás pedig az akkori királyi Magyarországon a Nemzeti Múzeum után a hatodik volt [a mai országrészen Győr (1859), Sopron (1867) után a harmadik, Gyula csak (1874)!]. Jósza nagysága abban mutatkozott meg, hogy ragaszkodott az összegyűjtött tárgyak (az egyesület pénzben nem kifejezhető vagyona) visszakerüléséhez Nagykovács (s nem

engedte, hogy azok a Nemzeti Múzeumé legyenek). Másrészt 1881 után is folytatta a régészeti leletek gyűjtését – immár egyesületi háttér nélkül – amely végül is 1899-ben a Szabolcsvármegyei Múzeum létrehozásába torkollik. Nem véletlenül tekintjük őt a múzeum alapítójának.* Kedvenc szólása: „Nem lesz mindig éjszaka / majd megvirrad valaha!”

A múzeumigazgató a könyvtár őre is: Kiss Lajos

A szabolcsmegyei alispáni jelentés szerint a Jósa Múzeumban található könyvtár állománya 1937. december 31-én 9157 mű, 13 271 kötetben, a múzeumi anyaghoz pedig 1160 szakkönyv tartozik (ez utóbbi valószínűleg a múzeum külön kezelt régészeti-néprajzi szakkönyveit tartalmazza). A következő évi *Magyar Könyvszemlé*ből megtudjuk továbbá, hogy az addigi könyvtárost nyugdíjba helyezték, utóda nincs, altszintén nincs. Kiss Lajos tehát megint könyvtárigazgató is lett (mint 1925–28. között), ezenfelül a Jósa Múzeum nyitva tartásáról is gondoskodnia kellett (teremőrként), nem beszélve a vidéki kiszállásokat is igénylő régészeti leletbejelentésekről és a néprajzi gyűjtőmunkáról. Bátran kimondhatjuk: Szabolcs vármegye Kiss Lajost nemhogy kizsákmányolta, de nem is szerette. Ez megmutatkozott már abban, hogy Jósa András halálakor (1918) nem nevezték ki utódjának. Elterjedt nézet, hogy Dohnál József, Jósa veje – aki hivatalában, a megyei tisztiorvosiban követte apósát – volt a múzeum vezetője 1923-ig. Az volt, de csak jelképesen. Dohnál ugyanis a hivatala melletti három helyiségben elhelyezett, 1918-tól Jósa Múzeumnak hívott gyűjtemény érdekeit s ezzel apósa emlékét védte, mint a vármegyei Jósa Múzeum bizottságának tagja, de sohasem volt annak kinevezett, vagy akárcsak megbízott vezetője. Nem is nagyon fért volna idejébe, mert 1920-ban szélütést kapott, s ennek ellenére továbbvitte nemcsak a hivatalát, de praxisát is a második szélütésig, halálig (1925. április 24.). Erdemének azt tekinthetjük, hogy a vármegye továbbra is fenntartója maradt a múzeumnak, sőt ő volt az, aki kezdetektől szorgalmazta egy új múzeumépület építését (vagy legalábbis vásárlását).

Az Atya – ahogy Kiss Lajost tisztelői később nevezték – persze mindent megtett, hogy felhívja magára, illetve munkájára a figyelmet: már 1919. január 2-án a *Nyírvidék* arról ad hírt, hogy a múzeumot fejleszteni kell, s felállítani a „Néprajzi Osztályt” – erre nyújtott be tervet az alispáni hivatalba. 1921-ben elérte, hogy a megye 70 000 Koronát szavazott meg a Tornyai-hagyaték megvásárlására s ezzel a képzőművészeti gyűjtemény megalapítására. Ebben persze benne van a várossal való rivalizálás is: a város ekkor szeretné az ajándékba kapott tárgyakból megalapítani a Benczúr Múzeumot. Rendbe rakatta a numizmatikai anyagot Leszih Andorral, a miskolci múzeum tudós igazgatójával, meg egy diósgyőri gyógyszerésszel, neves éremgyűjtővel. Végül a vármegye 1923. december 29-i közgyűlésén mégiscsak megszavazta igazgatói kinevezését a múzeum élére. Ezt a *Nyírvidék* 1924. január 9-i száma így kommentálta: „Szabolcsvármegye törvényhatósága Kiss Lajos múzeumőr

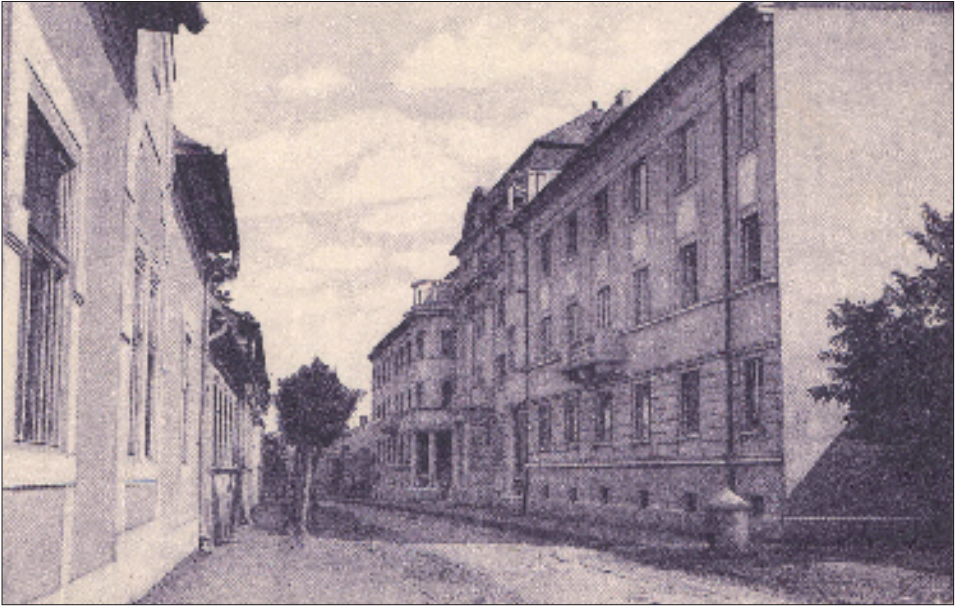
* Itt köszönöm meg Tóth Sándor helytörténésznek (Nyíregyháza), hogy Tokaji Nagy Lajosról írott dolgozatát még megjelenése előtt olvashattam és használhattam.

múzeumigazgatóvá léptette elő. Kiss Lajos példaképe az egyszerűtől átitatott fáradhatatlan, önfeláldozó, szakavatott kultúrmunkásnak, ak minden idejét a gondjaira bízott kultúrjavak minden oldalú megvilágítására, hozzáférhetővé tételére, gyarapítására, szenteli. Elvonultan, szerényen dolgozik s Jósza András Múzeuma a nagy alapító halála után Kiss Lajosban igazán szerencsés választással találta meg a méltó őrzőt, gondozót, s a megértő továbbépítőt.”

Kiss Lajost az iparosok, kereskedők, a tanítók becsülték meg, ők gazdagították a gyűjteményeket. Az ő keze van benne, hogy Móra Ferencet – az akkor már országos hírnév íróta a Kereskedő Ifjak Egyesülete meghívta Nyíregyházára, őt választják a Tanítók Otthona nevű egyesület néprajzi osztályának elnökének. Persze ő is halad a „korral”, a debreceni Tisza István Társaság tagja lesz, s előad a Turáni Körben is. A város társadalmi életét bemutató újságíró, Vertse K. Andor így írt róla: „A Szabolcsvármegyei Jósza András Múzeum igazgatója Kiss Lajos. Nagytudományú férfiú, aki régészeti és etnográfiai szempontból a legalaposabb ismerője a Nyírségnek. Neve országos viszonylatban is jól ismert a tudományos világban.” Máshol: „Kiss Lajos etnográfiai dolgozatai az egész magyar tudományos szakirodalom érdeklődését bírják.” De hogy Nyíregyházán miként tekintenek rá, arról egy szó sincs. A Korona asztaltársaságai közül tagja a Nyíregyházi Irodalompartolók Társaságának (amely ülései minden pénteken este 6-kor). A múzeum 9-kor nyitott, délután 1-kor zárt, s csak előre bejelentett iskolásokat fogadott, akiket az igazgató kalauzolt. A változás az 1928. évvel történt.

A szakértők, dr. Bibó István és Divald Kornél, a Múzeumok Országos Főfelügyelőségétől már 1921-ben megállapították, hogy a múzeumot új épületben kell elhelyezni, vagy a várossal együtt vásároljanak új épületet a vármegyei és városi gyűjtemények (Benczúr) közös elhelyezésére. A pestiek nem ismerték a helyi viszonyokat: nem tudták, hogy a megye a belügyminiszternek azt írta az I. világháború után a város önállósodási törekvéséről, s a törvényhatósági cím megszerzéséről: „Nyíregyháza még mindig nem elégé magyar.” Nem is közösködtek, de eljött az alkalmas időpont, ha nem is hamar: a megyének el kellett helyezni az Államépítészeti Hivatalt. Természetesen államköltségen. S ekkor merészet gondoltak: helyezzük el a múzeumot is, mert nekünk is kell az a három nagy helyiség a földszinten. Meg abba az épületbe beletervezük a vármegye vezetőinek lakásigényeit is, megszüntetve a hivatalon belüli elhelyezésüket. (A főispáni lak az emeleten 7 helyiséget foglalt el, Kállay Kristóf visszaemlékezése szerint a háromkerekű biciklivel a folyosón kerékpároztak, meg a lépcsőn lefelé, egyszer még Mikecz alispánt is fellökték.) Az az U-alakú régi szárnyat az Egyház utca felől zárták le a főépülettel azonos magasságú, de háromemeletes új szárnyal. Földszint: múzeum és könyvtár (tehát a vasrácsokkal ma is ellátott ablakos szobák); I. emelet: Államépítészeti Hivatal; II-III. emelet: szolgálati lakások.

A költözködés 1928 áprilisától zajlott (ettől az időponttól tart zárva a múzeum), eredetileg öt 11 x 12 m-es szoba és egy 14,66 x 7,50 m-es terem állt a múzeum rendelkezésére. Ez tartott augusztusig, amikortól előre bejelentett iskolai csoportok látogathatták az intézményt. De ez maradt később is: magánszemély csak az igazgató

engedélyével, illetve társaságában látogathatta a kiállított tárgyakat, ahogy az újság írta: a múzeum félig-meddig zárva.

Fentebb már megelőztem a múzeum bővülését a könyvtárral. Ehhez tudni kell, hogy a baktai Dégenfeld-kastély tulajdonosai 1919, a román megszállás után már nem igen tartózkodtak a kastélyukban. Hogy ebbe mennyire játszott közbe a kastély kirablása, nem tudjuk, de könyvtárunknak az értékesebb, ősnymtatványokat tartalmazó része már korábban Kartalra (Pest m.) került. Nos, 1928-ban a vármegye megkapta a Baktán őrzött anyagot (az adományozás napja: 1928. október 8.), amely 3.609 mű /5275 kötet/ (ebből magyar nyelvű 1914 /2602 kötet/; német 1136 /1858 kötet/, francia 312 /524/, angol 92 /122/, latin 27 /41/ és 128 térkép). Ezt a mennyiséget Gál István okleveles levéltáros, 1929-től a vármegyei könyvtár őre katalogizálta a múzeumnak juttatott egyik helyiségben. Így lett tíz év múlva Kiss Lajos könyvtárigazgató is egy személyben. Nem véletlenül vágott tehát vissza Hódmezővásárhelyre – ahol a városvezetők viszont látni sem akarták a pedellus gyerekét, „a szegény embör”-t. Az „Atya” – Dienes Ö. István szavaival „lelke kincsét megosztotta” a két város között. Irodalmi működését ismerve azt mondhatjuk: a kincs nagyobb része került Vásárhelyre.

Epilógus: László Gyula professzor nagyszerű ötlete volt a 60-as évek legelején a régészhallgatók számára, hogy ismerkedjenek meg jeles képzőművészekkel (lehetőleg a műtermükben), nagy múltú múzeumi emberekkel. („Fiúk, a múzeumban mindenhez kell érteni.”) Ezek között volt Kiss Lajos is, már túl a 80-on, az apró, töpörödött ember abban a gondolkodósétkben fogadott bennünket, amelyben a Kossuth-díj 1948-ban történt átvétele után veje, Boross Géza festőművész lefestette. A kép ott lógott az előszoba falán – ma már a mi múzeumunk féltett darabja. Ha akkor tudom, hogy néhány év múlva Nyíregyházára fogok kerülni ...

Miska bácsi – a földbirtokos múzeumvezető

Dr. Nyárády Mihály néprajzíró (magát így hívta, sohasem néprajzosnak, pláne néprajztudósak) már élete végén ismertem meg. Éppen a 75. életévébe lépett, ez volt az utolsó esztendője a múzeum szolgálatában, s ezt az időt egy kis szobában együtt tölthettem vele. Sohasem nyilatkozott magáról, a családjáról, amit tudtam róla, azt mind másoktól hallottam. Zárkózott kis ember volt Miska bácsi, a „kéki káposztakirály”, ahogy Csallány Dezső múzeumigazgatónk nevezte, utalva arra, hogy Miska bácsi anyai nagyapja – aki juhász volt – még a tagosításkor megvett vagy 250 hold víztükröt a kéki határban, amely a Rétköz lecsapolása után a legjobb káposztatermő terület lett. Évi 40-50 vagon káposztáját Miska bácsi leszerződte a zsidóval, s amikor megkapta az árát, felment egy hétre Pestre, ahol – Dezső bácsi szerint, mert ezzel ugratta – rossz hírű helyeken költötte a pénzt. De nem ez volt jellemző rá: a középkori ungi kisnemesek 18. században nőszülés révén Ramocsaházára került ivadéka a gazdasági világválság idején kifizette az *Ethnographia* című, a Néprajzi Társaság égisze alatt megjelenő folyóirat egy éves nyomdászamláját is. Hogy mikor vett Nyíregyházán, a Bocskai utcán egy hatalmas polgári lakóházat, azt nem tudom, de 48-tól, amikor Kéken otthagyta a Nyárády-kúriát TSz-irodának, biztosan megvolt e lakás. A hivatal nagynak is tartotta, így a felébe lakókat költöztetett – Miska bácsi két lánya ekkor már férjnél volt, az egyik a demecseri körorvos felesége volt, a másik Pesten lakott. A harmadik gyermek fiú volt, ő segített a ládák mozgatásában a papírok szerint, sorsa a ködbe vész.

Miska bácsi néprajzos karrierje akkor kezdődött, még a 20-as évek elején, amikor Kiss Lajos elvitte hozzá Györffy Istvánt, a Pázmány Péterről nevezett egyetem néprajz-professzorát. Miska bácsit hallgatva tapasztalta, hogy a kéki földbirtokos egy szabatosan fogalmazó, két lábon járó néprajzi lexikon, s felkérte bizonyos témák megírására. Nem célozom ezek felsorolása, megtettük ezt 90. születésnapja alkalmából kiadott kis füzetben, de ha kutató jött a megyébe, Kiss Lajossal első vidéki útja Kékre vezetett. Már csak azért is, mert Miska bácsi a régi rend szerint fogadta a vendéget: húslevest főztek, káposztát tölthettek, pörköltet s mellé nyáron kapros tökfőzeléket, télen babot – egyszóval úgy, ha nem is akkora traktával, ahogy Móricz Zsigmond megírta az „Ebéd” című novellájában. Így került a fiatal Ortutay Gyula is Kékre, nem is egy alkalommal, a majd megjelenő „Nyíri-rétközi mesék” kötete anyagának gyűjtése alkalmával. Meg is hálálta: figyelmeztette Nyárádyt, hogy jól tenné, ha a földosztás után még megmaradt földjét (12 hold) felajánlaná az államnak, s ő maga Nyíregyházán átvinné a múzeumot Kiss Lajostól, aki az első Kossuth-díjasok közé kerülve, végleg felköltözött Pestre vejéhez, Boross Géza festőművészhez. Így került 1949. február 16-án a Jósza András Múzeum élére tiszteletdíjas múzeumvezetőként dr. Nyárády Mihály – a doktori címet végül mezei jogászként szerezte meg – akkor, amikor a múzeum még a vármegyéé volt, de a felügyelete (és költségvetése) a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége (majd 1950-től) a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) alá került. Ekkorra már a háborús károkat nagyjából felszámolták (leégett a múzeumépület teteje, a nyugati, utcára néző ablakok kitörték, ismeretlenek feltörték az ajtajait, az iratokat, könyveket kiszórták a

helyükről, az épület fűtetlen maradt). Miska bácsinak kezdetben nem volt segítsége, a múzeumot és könyvtárat alkalmilag a házmester takarította. Csak a következő évben kapott segítséget: fél év után a vármegyei hajdút, Magera Józsefet hivatalsegédnek, majd helyette annak ifjú feleségét, (Ruszkovics) Máriát, akinek a családját még Ramocsaházáról ismerte. Mert ott is birtokosok voltak a Nyárádyak, ott is volt kúriájuk (az elágazásnál, mára lebontva), s Miska bácsi első könyve is ehhez a faluhoz kötődik. Ugyanis megírta a ramocsaházi Horthy család történetét, pontosabban annak Szabolcsba költözött három nemzedéke múltját. Ez volt a kisebbik hiba, a nagyobbik az, hogy írását a leszármazási táblázatokkal ki is nyomtatta Karcagon, 1929-ben. A könyvben kimutatta, hogy Horthy Miklós apja, meg felmenői még Ramocsaházán születtek. Magyarán: a kormányzónak semmi köze Nagybányához, az előneve joggal lehetne „ramocsaházi Horthy” (ha ezt így nem mondta ki, de sugallta). A kormányzói kabinetiroda igencsak rossz néven vette a művet, s a kinyomtatott száz?, kétszáz? példány néhány közgyűjteményben és ismerősöknél landolt. 45 után Miska bácsi a nála maradt példányokkal befűtött, majd módszeresen szedte össze az elajándékozott példányokat. A közkönyvtárakban lévőket kikölcsönözte és megsemmisítette, így tett az OSZK példányával is (amely azt nyomdai köteles-példányként kapta).

A 90. születésnapot szerettem volna munkáinak egy díszkötésbe gyűjtött példányával megünnepelni. Kutakodásomat siker zárta: egy „Arnótfalvy Gusztiéknak” dedikált példányhoz jutottam. Mikor ezt Miska bácsival közöltem, kért, majd könyörgött, hogy csak egy napra is adjam neki kölcsön. Tudtam, attól retteg még 90 évesen is, hogy bántódása lesz e könyv miatt, s első dolga lenne azt tűzbe vetni. Ez a félelem mutatkozott meg évtizedekkel korábban, 1950-ben, amikor a városházából tanácsháza lett. Az ott lévő Városi Múzeum anyagát, a Saáry-gyűjteményt, a Benczúr-képeket, Ferenczy Noémi Szent István-gobelinjét, mint reakciós műtárgyat Mária szállította át az Egyház utcai múzeumba a háromkerekű triciklivel. Erről semmi jegyzék nem maradt fenn – legalábbis a múzeumban – Nyárády Mihály félt az új kommunista vezetéstől. Így az került át, amit adtak, például a Benczúr-grafikák egy része az új tanácselnök szobájában, majd távozása után otthonában landolt „szocialista megőrzésre.” Rá egy évre, 1951-ben a múzeumot államosították, ekkor munkatársat kapott a későbbi kiváló várkutató, Nováki Gyula személyében. Ő fél év után otthagya Nyíregyházát, helyére Risztics Emilia (Emmike) került. Csallány idekerülésével ő is távozott, de már nem a szakmában helyezkedett el.

Miska bácsi ideje alatt a MMOK is, de az 1953-ban létrejött Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya is mindent a dolgozó nép szolgálatába akart állítani. Így készítettek békesarkot az előcsarnokban a legnagyobb háborús készülődés idején („Titó, a láncos kutya”), s lett központi akaratból régészeti kiállítás. Egyiknek sem volt igazán sikere. De amikor a város szülőttének, Benczúr Gyulának rendeztek pesti segítséggel tárlatot, közel 10 ezren keresték fel az Egyház utcai épületet. Azt a helyet, amelynek elhagyása ekkor merül fel először. 1950-ben feloszlatták a szerzetesrendeket, s az üresen álló ferences rendházba képzelte a megye a múzeum áthelyezését. De ezt a Főfelügyelőség részéről dr. Radnóti Aladár főfelügyelő megakadályozta. Igen, az a személy, aki Weöres Sándor versében a székesfehérvári „kutyatárat”, azaz a múzeum új

kiállítását megnyitotta. Többek között a 6. sz. Mélyépítő Vállalat költözött helyettünk. Vajon az 1990-es rendszerváltáskor hol találtunk volna új helyet?

1952-ben hivatalosan is elválasztották a már Jósza András Múzeumnak nevezett intézménytől a könyvtárat. Pontosabban: a könyvtárat a háború után ki sem nyitották, ugyanis a benne lévő művek tartalmát az új világrend károsnak tartotta. A nagyobbik feléből alakult az újonnan létrehozott megyei könyvtár, a maradékon pedig a levéltár és a múzeum osztozott. Sokszor oda nem figyeléssel: a két kötetes mű egyik fele a múzeumnál maradt, a másik a levéltárá lett. Az idegen nyelvű kötetek pedig a papírgyári zúzdában végezték. A kor világát az alábbi történet jellemzi: Az új tanácsi vezetés meg kívánt felelni a felsőbbségnek, s ezért elhatározta, hogy a város nevét megváltoztatja: Nyíregyházából Szamuelyváros lesz, tekintettel a város szülőltére. (Csak zárójelben jegyzem meg: ekkor lett Búdszentmihályból Tiszavasvári, mert Vasvári Pál 48-as forradalmár szülőhelye volt Tiszabűd.) Nos, stencilezett körlevelet küldtek ki az intézményeknek, felmérni a közhangulatot. A múzeumvezető levélben fordult mentorához, Ortutay Gyulához, hogy mi legyen ebben a kérdésben a múzeum álláspontja. Tutus válaszát nem ismerjük, de talán neki is volt köze ahhoz, hogy az akciót leállították.

Jósza András, Csallány Dezső, Dienes István igazgatók a nyíregyházi „Morgó” temetőben nyugszanak, Kiss Lajost Hódmezővásárhelyen temették el, Nyárády Pesten hunyt el leányánál (dr. Tima Tiborné) egy panelban, s a köztemetőben van a sírja. De hol, ki látogatja?

Csallány Dezső, a tudós igazgató

Míg két elődje kistermetű, Dezső bácsi nagydarab ember volt, látszott rajta, hogy a fizikai munkát is végzett. Történt ugyanis, hogy 1944-ben egy hátizsákba pakolva kivitte a szegedi múzeum aranyait nyugatra (Ausztriába, mert ott élt osztrák apósa, anyósa), s majd onnan ugyanúgy hazahozta, sértetlenül. Igen ám, csak engedély nélkül. (A Jósza Múzeum aranyait a vármegyházán, az árvaszék páncéljában őrizték. Borbély Sándor alispán vitte fel Budapestre, s erről nem ismerünk átadási leltárt, a Németországba vitt darabok csak 1955-ben kerültek vissza Magyarországra és Nyíregyházára. Dembinszky 48-as tábornok aranyórája hogy mikor tűnt el, csak a jó Isten tudja. Vagy ő sem.) Csallányt 1946-ban ezért B-listázták, s felmentették a szegedi múzeum vezetése alól. Ebben persze az is benne volt, hogy nem ápolta jó kapcsolatokat a „szegedi fiatalok”-kal, akik éppen ekkor kerültek magas pozíciókba. Csallány azonban Szegeden maradt, éjszaka egy pékségben dolgozott, hogy nappal a Somogyi Könyvtárban készítse az avar-korpuszát (ami német nyelven 1956-ban meg is jelent az Akadémiai Kiadónál). 1954 augusztusában került Nyíregyházára, amikor felajánlották neki e lehetőséget, s a várakozás ellenére azt elfogadta. Csallány Dezsőt – a dupla doktort (eredetileg jogász volt, s mellé szerezte meg bölcsészdoktorit; elbeszélése szerint, amikor a két világháború között sorozták, az őrmester így szólt hozzá: „elül doktor, hátul doktor, tán még érettségije is van!”) – a régi vágású polgártudomány vonzotta: éjjelente is világos volt az igazgatói iroda ablaka, ahol írta a

dolgozatait. A múzeum amúgy egyébként nem érdekelte, a költségvetésnek is csak az a része, amely a kiszállásait (utazás, szálloda) tartalmazta. Nyíregyházán lett kandidátus (1961), egyetlenként akkor a vidéki múzeumigazgatók közül.

Az ő idejére már zsugorodott a múzeum, az egykori nagytermekbe (szétválasztva kisebb helyiségekre) a Megyei Tanács egyre nagyobb létszámú osztálya, a pénzügyi költözött be, s minékünk az előcsarnokból nyíló nagyterem meg két nagyszoba maradt, ez utóbbi kettéválasztott felét használta direktorunk. Így igazi kiállító tere csak 1964-ben lett a múzeumnak, amikor megkapta a rendőrség közlekedési osztályának Felszabadulás (korábban Luther) utcai épületét. Az Egyház utcai (5. sz.) épület ekkora iroda és raktár volt. A kiállítási épület a háború előtt egy zsidóé volt, a földszinten a bolt, az emeleten a lakás. 1931 elején például fodrászat, majd ennek megszűntével néhány hónap után Schnittlinger Géza terménykereskedése nyitott a 4. szám alatt. A földszintet használtuk kiállításra (egy nagyobb és két kisebb terem), az emeleten is volt egy kicsi terem kamara kiállításra, a nagyobbik felében jött létre a néprajzi állandó kiállítás, Erdész Sándor kollégám rendezésében. De ott volt a restaurátorműhely és hozzátapadva egy, az épület vonalaihoz idomuló, trapéz alakú, 8 négyzetméteres vendégszoba, eredetileg a műhely raktárhelyisége, amelyet lakás céljából ürítettek ki. Az udvar hátsó részét már a múzeum építette be, a néprajzi tárgyak lapos tetejű raktárának. (Erre a Pénzügyi Osztály szerezte meg a pénzt, hogy cserébe megkapjon egy nagyszobát az Egyház utcán.)

A múzeum ismertségére legyen elég két példa. Az egyiket Dezső bácsi mesélte: A Pestről jött vendég leszállt a villamosról, s a Városháza sarkon álló trafiknál megkérdezte: merre van a múzeum. Mire a trafikosnő azt felelte: – A múzit, azt nem tudom, de a mozi az arra van! A másik történet velünk történt meg. Sánta Jánost, a Művelődési Osztály népművelési csoportvezetőjét kérte fel igazgatónk egy Pestről érkezett, s a Felszabadulás utcai kiállító-teremben bemutatott vándorkiállítás megnyitására. A tablókat Erdész Sanyival délelőtt kicsomagoltuk, felakasztottuk, s délután 4-re, a munkaidő végére pedig vártuk a közönségét. Nem jött senki. Eltelt egy negyed óra, még mindig seholy senki. Pedig politikai tartalmú kiállítás volt. Fél ötkor Dezső bácsi indítványozta, hogy menjünk át a közeli Bacsik cukrászdába egy kávé meginni. Sánta János bácsi – egy jó indulatú tanácsi ember, korábban falusi iskolaigazgató – óvatosságból megkért hármunkat (meg a teremőrt), hogy előbb hallgassuk meg a köszöntőjét. Ő felolvasta, s utána négyesben elmentünk kávézni.

Az áttörés 1969-ben történt. A megye megkérte a múzeumot, hogy a Tanácsköztársaság 50. évfordulóját méltó módon ünnepeljük meg. Kiállítással. Igazgatónk természetesen az újkoros történést kérte fel erre. A nagyszabású kiállítások rendezésében nekem volt gyakorlatom, még Veszprémben, Éri István igazgatósága alatt szereztem a rutint. Az ott megismert Molnár Szilárd grafikusművész kértük fel az ajánlattételre. A múzeum történetében nem az addigi legmagasabb összegű, hanem a korábbiakat többszörösen meghaladó méretű költségvetést adtunk át azzal, ha nem kapjuk meg a pénzt, akkor is lesz kiállítás, de olyan régimódi, tablós, falra, illetve sínre akasztós. S láss csodát: a kért összeget a megye megadta. Biztos, hogy pártbizottsági utasításra. Ezt onnan sejtem, mert amikor eljött a nyitás ideje, a párttól Horváth

Gabriella, az Ágitprop. Osztály vezetője jött át a kiállítást megtekinteni: megnyithatja-e Orosz Ferenc, a megye első embere. Valóban ő nyitotta meg. Erre természetesen nemcsak a párt-, hanem a megye apparátusa is vezetőségéstől kivonult. Nemhogy a kiállító-helyiség, de annak az udvara, sőt még a dufartja is megtelt emberekkel, olyan arcokkal, akikkel addig sohasem hozott össze a sors. Dezső bácsi megdicsőült, nyugdíj helyett kapott még három évet. Mindenki csodálkozott a múzeum sikerén, hogy ennyi embert meg tudott mozgatni – beszédtema lett a múzeum. Csak mosolyogtam magamban, mert Veszprémben megtanultam: ha van pénz, lesz csillogás is.

Dezső bácsi története nem lenne teljes, ha nem említém meg a székely rovásírással való „szerelmét.” A gepida és az avar régiségekben jártas, a Kárpát-medencén túl is ismert tudós élete végén a rovásírás megszállottja lett. Sokan keresték emiatt – például a tokaji múzeum vezetője is elküldött egy rovásjelekkel karcolt kavicsot, amit később rajtam kért számon – mások meg a nemzeti ellenállás harcosát tisztelték emiatt személyében. A lektori véleményért fizetett tiszteletdíjért több pesti nagyság hitelesítette az *Évkönyv*ünkben megjelent írásait. A baj az volt, sem Nyárády Miska bácsi (ld. A Debrecen név eredete), sem Dezső bácsi nem rendelkezett nyelvészeti alapképzettséggel. De mindketten – mintha rejtvényt fejtenének: egyik helyneveket, a másik rovásírást. S mos túlólag bevallom a vétkem. A margitszigeti rovásírással kő kapcsán – amelyet V. István király síremlékeként olvasott el főnököm – elszakadt bennem az empátia. Ráadásul kezembe akadt a *Magyar Nyelv* ama száma, amelyben a rovásírás készítői bevallják vétküket, a felirat készítését. S ezt megírtam *d.p.* álnéven az *Élet és Tudomány*ban. Igazgatóm többször megkérdezte: nem tudom ki az a *d.p.* (deutsch péter)? Nyugdíjba vonulása után szerettem volna ezt elmondani Dezső bácsinak, de nem volt rá lehetőség. Élete hátralévő részét ugyanis már nem itthon, hanem Ausztriában töltötte.

Amikor a múzeum székházat vesz magának

1971. január 30-án, a Megyei Tanács és intézményei szakszervezeti farsangi bálján nagy lépésre határozottam el magam: felkértem a tanácselnök feleségét egy táncra (persze egy lassúra). Az ügy előzménye a következő: amikor 1965 októberével a nyíregyházi Jósza András Múzeumba kerültem régész-segédmuzeológusként, hamarosan megkaptam a szakszervezeti bizalmi tisztségét, mint a legfiatalabb szakalkalmazott. Ez elsősorban a tagdíjak beszédésével járt, de részt kellett venni különböző megmozdulásokban, így a szakszervezeti bál nekem kiosztott intézményekben történő propagálásában, a 30 ft-os belépők árusításában. Fennmaradt noteszom bejegyzése szerint a levéltár 5, az egészségügy-művelődési ház 6-6 fővel képviseltette magát, míg a múzeumból 11 fő vett részt a bálon. Köztük Csallány Dezső, a nyugdíj előtt álló megyei múzeumigazgató úr, (nekem akkor már) Dezső bácsi, aki szerette volna kipuhatolni, hogy megye-e vagy marad-e még (68 éves volt), egyetlen párttagunk, Csuri néni (pedig csak 10 évvel volt idősebb nálam), a gazdasági vezető, 4 óras beosztottja, Szabóné a férjével és két férjhez adandó leányával (a nagyobbik, Ildikó csinos volt, s tényleg férjre vágyott), Szalontai Barnabás, a nyírbátori múzeum igazgatója feleségestül, lányostól, aki két év

múlva a muzeológus társadalom első Állami-díjjal kitüntetettje lett, s jómagam. Az, hogy 33 főt szerveztem be a bálra, jó pontnak számított, mert ez volt első, kötetlen megjelenése a beosztottjai között Orosz Ferencnek, a Megyei Tanács elnökének, a megyei pártbizottság előző évben leváltott első titkárának. Nos, a tanácsi első ember az este hét órai kezdés helyett vagy másfél órai késéssel meg is érkezett, a rendezők úgy tettek, mintha csak erre a pillanatra vártak volna (pedig már szólt a zene, folyt a tánc, fogyott az ital), az elnök megnyitotta a bált, s a zenészek ismét rázendítettek. Eltelt 10 perc, 20 perc, félóra, de az elnök feleségét senki sem merete felkérni. Ekkor éppen tangóra váltottak az emelvényen, s torkomban dobogó szívvel nagy merészen odaléptem az elnökék asztalához, s engedélyt kértem táncba vinni Orosznét, az egyik középiskola kollégiumának igazgatónőjét. Tánc közben bemutatkoztam, elmondtam ki fia-borja vagyok, hogy kerültem én ide, de többre nem emlékszem vissza. Azt tudom, hogy amerre néztem, csodálkozó, vagy irigy pillantásokkal találkoztam, no, nem hölgy szépsége miatt; a tanácsi apparátus dolgozói ugyanis nem akartak hinni a szemüknek. Szerencsére nem sokáig kellett táncolnom, két lassú után ismét gyorsra váltottak, s így alkalmam volt a nálam kissé magasabb, természetesebb asszonyságot a helyére kísérni. S láss csodát: amikor megköszöntem a táncot a feleségnek, a férj így szólt: „Gyere, ülj ide közénk.” S ezzel lehetőségem adódott, hogy elmondjam, támogatná-e az elnök, s vele a megye a pártbizottsági épület múzeumi kézbe adását. Amely azon a sarkon állt, ahová Jósa András is álmolta a közművelődési palotát.

Ennek előzményei a következők: a Jósa András Múzeumnak ma helyet adó épületet 1925-ben a kelet-magyarországi Pénzügyi Igazgatóság (a mai APEH, vagy NAV elődje) részére építtették, a város lobbizásának eredményeképp. Irodák, a vezetőknek szolgálati lakások, az udvaron pénzügyőr-laktanya voltak benne. Szép saroképület ma is az akkori Károlyi-kert, ma a Benczúr tér sarkán. Amikor a hivatalt a tanácsosítással felszámolták, az MDP újonnan létre jött megyei, járási, városi bizottsága, ezek szatellit szervezetei, a nő- és ifjúsági szervezetek, a pártlap (a Kelet-Magyarország elődje), és a megyei tanács hatalmasra duzzadt osztálya, mint a begyűjtési kaptak benne helyet. 56 után biztonsági okokból az utóbbiakat kiebrudalták, ám a bál idején már épült a kacsalábon forgó palota, a Jantner Andor által tervezett új MSZMP-székház, amely azzal a ritka építészeti megoldással hívja fel ma is nézője figyelmét, hogy a toronyház platójáról lefutó, függesztett acélkötegek tartják az emeleteket. Nos, ekkor már tudható volt, hogy a Benczúr téri épület a következő évben megüresedik. Különbféle elképzelések forogtak közszájon: az ipari lobbizás az Őz utcai Ruhagyár új részlegét látta volna szívesen e belvárosi épületben – kiderült, hogy a gépek okozta rezgést nem viselné el a betonváz épület –, az oktatási lobbizás középiskolai kollégiumot vizionált – kiszámították, hogy az átalakítás, a vizes blokkok beépítése többbe kerülne, mint egy új diákotthon emelése –, egy harmadik érdekcsoport irodaháznak képzelte el, de az ilyen célú átalakítást szerencsére tiltotta egy akkor érvényben lévő kormányrendelet.

Az uraságok sem most, sem régen nem szerették a bő lére eresztett mondanivalót. Meg egyébként is: eljött a vacsora ideje. Így csak azt vázoltam fel, hogy az 1928-ban, a földszintjén múzeumnak épített, az U-alakú megyeházát az Egyház felől

lezáró épületből való kiköltözésünk milyen előnnyel járna a tanács részére. Ráadásul adnánk a Felszabadulás utcai emeletes kiállítási épületünket is. Hogy volt-e ennek a beszélgetésnek szerepe a döntésben, vagy sem, nem tudom, meg kellene nézni a levéltárban a v.b. határozat indoklását, de még az év végén már az átalakítási terveken törhettem a fejem. Ugyanis akkor már közölték Dezső bácsival, hogy 1972-vel a kandidi (ahogy magát nevezte a kandidátusi címe után Csal-lány) nyugalomba vonulhat, mire föl engem bízott meg az átalakítás feladatával. (Dr. Erdész Sándor néprajzos kolléga éppen Ámi Lajos meséit rendezte 3 kötetben sajtó alá, meg a Falumúzeum építésére hivatkozott) De a távozásunkat az is siettetete, hogy a következő évben a megyei tanácson teljes vezércsere történt: Orosz Ferenc Bulgáriába került, a szófiai Magyar Intézet élére helyezték, Gulyás Emilné dr. kulturális elnökhelyettest pedig a Hazafias Népfront megyei titkárává választották. Ő kapta meg a kiállítási épületünket, némi hátszéllel. Ám az új vezetés (az új művelődési osztályvezetővel, dr. Kuknyó Jánossal) mert nagyot álmodni: kitétte a szűrét a Megyei Levéltárnak is a Megyeházáról. Persze nekünk kellett befogadni őket, de ez egy külön, másik történet. Már megbízott megyei múzeumigazgató voltam, amikor bizonyos papírok aláírására kértek meg. Így derült ki, hogy a megyei pártbizottság berendezésére elfogyván a pénz, s mivel a keretet túllépni fegyelmi nélkül nem lehetett, azt kérték a tanácstól, hogy a Benczúr-téri épület vételára fejében/címén segítse ki őket tizenegynéhány millió forinttal. (Az összeg érzékeltetésére: ekkor a megyei múzeumi hálózat éves költségvetése 2,7 M/Ft volt.) A megye rábólintott, de kerülni akarta a közvetlen támogatásnak még a látszatát is, ezért a pénzt a mi számlánkra utalta, s mi fizettük ki a pártnak. Így lett a múzeumnak telekkönyvileg is saját tulajdona az épület. A közelmúltig.

Hogyan lettem múzeumigazgató?

Az 1974. év is úgy kezdődött, mint az előző: az új múzeumépület belakása, az irodák, raktárak kialakítása, az állandó kiállítások mielőbbi felépítése volt a cél, különösen az utóbbiaké, mert már az év elején nyitva szeretnék volna látni az illetékesek az új helyén a Jósa András Múzeumot. Miután nem készült régészeti kiállítás, rám más dolgok hárultak: meghalt Dohnál Jenő bácsi, Jósa András orvos-unokája, az első csecsemő-inkubátor magyar feltalálója és készítője. Leánya, Schelkenné Dohnál Márta Münchenből hazatérve nemcsak a temetésen vett részt, hanem a hagyatékna a múzeumba szánt részét is átadta, mint kijelölt átvevőnek, nekem. Persze ez sem máról holnapra történt, Márta márciusban ismét hazajött, s noteszem szerint március 22-én vettem át Jósa András könyvespolcát, könyveit, s a Jósa-ősök relikviáit. De előre siettem. Ugyanis közben eljött a nagy nap: március 4-én, vasárnap délelőtt Pullai Árpád, a KB ideológiai és pártszervezési titkára megnyitotta új helyén a múzeumot Tar Imre, a megyei pártbizottság első titkára jelenlétében. Óriási tömeg volt, a pártbizottságiak, sajtósok, meg a többiek azért jöttek el, hogy megnézzék mi lett a volt szobájukból, az értelmiségiek pedig valóban örültek neki, hogy egy olyan kultúr intézmény, mint a múzeum és a levéltár végre méltó helyre került. Ami a jövőt előre vetítette, az a két kultúráért felelős párt- és tanácsi vezető, Ekler György és Gyúró Imre távolmaradása volt, akik Dienes István igazgatónkra egy tárgyalás után, távozásukkor úgy vágta rá az ajtót – nem tartva igényt kíséretére a főbejáratig –, hogy az igazgatói irodát a titkárságtól elválasztó, amúgy is vékony parapet fal ferdén megrepedt, s az is maradt a legutóbbi átépítésig. (Úgy gondolom, hogy ekkor mondhatta igazgatónk nagy bátran: „márpedig itt nem lesz munkásmozgalmi kiállítás.”)

De túléltük ezt a napot is, kezdtük a helyünket belakni, amikor is március 28-án a tanácsi előadó, dr. Papp Gusztáv átjőve, arra kérte meg dr. Erdész Sándort, hogy utazzon Budapestre és próbálja Dieneséket rávenni a hazajövetelre. Hogy mikor mentek fel, azt nem tudom, de azt igen, hogy Erdész a hazajövele után sötét képet festett: Dienes közölte, hogy bizonyos feltételek esetén hajlandó csak tovább vinni a múzeum vezetését. Magam Koroknay Gyulával, annak Csepel motorján egy hétig (április 8–13.) a Felvidéken a műemlékeket nézegettem, élvezve Gyula magyarázatait. Majd egy szerdai nap (április 24.) délutánján beütött a „ménkű”, előkerült a rakamaz-strázsadombi honfoglalás kori temető. Természetes, hogy másnap első dolgom volt még a kimenetel előtt távirati úton érdesíteni a főnökömet, s miután a Magyar Rádió nyíregyházi stúdiója biztosította az előző napon a gépkocsit, nyilatkoztam a leletek jelentőségéről, amely aznap a Déli Krónikában elhangzott. Dienes – megkapva a táviratot – nem akart hinni a szemének, ezért bement a Nemzeti Múzeumba, ahol Patay Pál régész kollégánkkal találkozáva a főbejáratnál, az nagy lelkesedéssel számolt be a rádióban hallottakról, s elcsodálkozott, hogy Dienes éppen ekkor Pesten van. Pista ezután táviratilag értesített, hogy másnap reggel a Tokaj-expresszsel jön, menjek ki eléje Tokajba.

Valóban megjött, még mindig kételkedett, amikor a farmerem bal felső zsebéből előhúztam az arany szablamarkolatot. Míg megittuk a kávékat, beszámoltam az addig végzettekről, s átadtam a munkák további irányítását. Pista eléggé deprimált

állapotban volt, akkor ment a TV-ben a *Fekete város*, s rákérdezett: vajon a tokaji-hídnál (a megyehatáron) őt is várják-e Szabolcs megye fogdmegjei, hogy leszámoljanak vele. Rakamazi ásatásunk május 9-ig tartott, s megtudván, hogy Dienes is Nyíregyháza tartózkodik, az új osztályvezető, dr. Kuknyó János több ízben tárgyalt vele, majd dr. Pénzes János, a Megyei Tanács elnöke is fogadta őt. A tárgyalás „eredménnyel” zárult, az elnök annyira bezúgott Dienes írásban is lefektetett kérdései és makacssága láttán, hogy június 1-vel felmondott neki. Dienes Pista ezután visszament Budapestre, igaz, még egyszer vissza kellett jönnie: a nála fiatalabb nagybátyja, a legvidámabb Dienes, Laci, az építészmérnök váratlanul meghalt, május 29-én temették. Május 31-én – miután én 1/2 9-kor aláírtam a megyénél a papírokat – átjött a múzeumba Sántha János bácsi, a szigorú tekintetű, de lágy szívű volt tanárember, az Osztály népművelési csoportvezetője (az ő beosztottja volt ugyanis a múzeumi előadó), s közölte az éppen összetrombitált dolgozókkal, hogy a Megyei Tanács V.B. úgy döntött, hogy dr. Németh Pétert bízta meg fél éves időtartamra (ennyit engedélyezett ugyanis a *Munka Törvénykönyve*) a Jósza András Múzeum és az Igazgatóság vezetésével. A kihirdető személyének rangjával is jelezni kívánták, hogy a múzeum jövőbeli sorsa számukra másodrangú. Mint noteszemből látom, a következő napokat lekötötte a főiskolán a vizsgáztatás, ezért csak június 12-én tudtam a munkatársaimmal egy munkaértekezleten találkozni, ahol biztos, hogy programot hirdettem s megnyugtattam mindenkit: az igazgatóváltás nem jelent személycserét, mindenki tegye a maga dolgát. Ezt külsőleg is jeleztem: nem költöztem be Dienes irodájába, csak akkor mentem oda, ha annyian voltunk, hogy nem fértek el nálam. S nem az volt az első dolgom, hogy a névtáblákat cseréljem. Hiszen a megbízás fél évre szólt, ki tudja mi lesz addig.

Szubjektív emlékezés Erdész Sándorra

1965. október elsején léptem át hivatalosan a nyíregyházi Jósza András Múzeum küszöbét. Azért „hivatalosan”, mert korábban is, éppen az év júniusában, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat megyei vándorgyűlésén is jártam ott, még korábban 1961-ben, egyetemi hallgatóként, a kisvárdai kiállítás forgatókönyvének írásakor, a tárgyakat szemrevételezni. Az Egyház utcai múzeumépület talán fele volt a korábbinak: a földszinti vasrácsos ablakok ma is jelzik, mekkora volt az eredetileg is múzeumnak szánt épületrész, amelyet 1956 – a Pártházból történt kizsuppólása – után fokozatosan igénybe vett a Megyei Tanács, a Felszabadulás utcai épülettel kárpótolva az elvett részeket. 1965-re már az eredeti tereket felszabdalták: az előtérből balra nyíló részben egy parapet fallal választották le Erdész Sándor alig 6 négyzetméteres irodáját, a szemben lévő volt kiállítótérből Nyárády Mihályét és a gazdasági hivatalét. A jobbra nyíló egy helyiség volt a könyvtár, az egyszemélyes titkárság és az én leendő tartózkodási helyem. Azért tartózkodási, mert a két hölgy, a könyvtáros Debreczeniné és a titkárnői feladatokat ellátó Fazekasné munkaidejükben mindenféle, számomra közömbös ügyekkel traktálták egymást, néha a diskurzusba bekapcsolódott Magieráné, a múzeumi mindenés, ezért jobbnak láttam a régészeti raktárban kialakítani egy „munkasarkot”, hogy dolgozni is tudjak. Mégis, visszagondolva az akkor időkre,

volt valami családi légkör a múzeumnak, hiszen alig 11 főfoglalkozású dolgozója volt a „cégnek” (abból is a 2 restaurátor a Felszabadulás úti épületben dolgozott, a 3 félállású teremőrrel együtt). Erdész Sanyi a hivatalos, 8 órai kezdésnél mindig korábban jött, mivel vonata Kállósejéből már 7 után beérkezett, de korábban is távozott, szintén a vonat miatt. Tehát – míg be nem költözött Nyíregyházára – a város úgynevezett közéletében az ember vele nem találkozhatott, de éppen e kötött időhatárok miatt még arra sem volt mód, hogy valahol, mondjuk egy presszóban az ember elbeszélgesse vele. Persze e visszafogott magatartás mögött volt egy 56-os múlt, s volt egy család, amelynek minden gondja Erdész nyakába szakadt. Ez úgy lassan derült ki, néha Dezső bácsi, igazgatónk elszólásából, a mindentudó Magieráné asszonyságtól, s egy egyszeri, a semjéni házban tett alkalmi látogatásomból. Erdész Sanyi volt Csallány Dezső jobb keze, az igazgató úr az elintézendő ügyek nagyobb hányadát rá szignálta ki, s csak ritkán jött be diktálni a titkárnőnek. Mindenki csinálta a maga dolgát, én a doktorimat, Erdész az Ámi Lajos meséit, egy óriás magnóról – amelyet hozzáeszkábált pedállal lehetett lábbal indítani és leállítani – fejhallgatón keresztül hallgatta a meséket, amelyeket mindjárt ceruzásan rögzített, majd ismételt lehallgatás után javított, s tett át írógépbbe. Egyetlen tömörülésre emlékszem Erdész szobájában, 1969-ben, amikor Végh Tóni és Katona Béla jelenlétében került szóba a hírhedtté vált penészleki szociográfia nyomán született Darvas-dráma kézírata – Végh ott adta át Katonának olvasásra, meg kérte fel a vitán való részvételre, amiből persze pártbizottsági nyomásra nem lett semmi. Erdész a beszélgetésünk során mélyen hallgatott, ő tudta miért, nem akart beavatkozni a helyi ügyekbe.

Néha együtt szálltunk ki vidékre: a múzeumnak ugyanis volt egy oldalkocsis IZS motorkerékpárja, amit Erdész vezetett, mivel csak ő rendelkezett jogosítvánnyal. Elsősorban Szatmárba mentünk együtt, az ő gyűjtőútjai (pl. a penyigei históriásballada anyagának felgyűjtése) során ismertem meg az akkor még nagyon is távoli Szatmárt.

1973-ban, Dienes István idekerülésével, igazgatóságával sem változott a helyzet. Dienes örült, hogy van egy ember, aki helyette elvégzi az adminisztratív munkát, amit ő egyébként mélységesen utált. A fordulat a következő évben, Dienes távozásával történt. Miután 1974. június 1-vel megbízást kaptam az Igazgatóság irányítására, Erdésszel közöltem, hogy a magam ura akarok lenni, szeretnék teljes betekintést kapni a folyó ügyekbe, ezért az adminisztrációt én fogom irányítani, őt pedig felkértem arra, hogy munkaidejének egy részét hathatósabban fordítsa a Sóstói Múzeumfalú építésére, mert annak az ügye bizony 1969 óta alig haladt előre. Hogy erről Erdész Sanyi miként vélekedett, azt nem tudom, csak azt, hogy október végén bejelentette: kikéző fog érkezni Szombathelyről, Bándi Gábor régész kollégámtól, Vas megyei múzeumigazgatótól. Ami meg is történt, amikor is Erdésztől még egyszer megkérdeztem: jól döntött-e, hogy Kőszegre akar menni igazgatónak? Próbáltam lebeszélni, de nem sikerült, tehát a kikérésnek megfelelően munkakönyvét lezártam, személyi anyagával együtt ajánlottan elküldtem új munkahelye vezetőjének. Erdész már az átköltözés lebonyolításával foglalkozott, amikor Bánditól egy telefont kaptam, hogy a kikérést tekintsem érvénytelennek, a dolgok másképp alakultak, Erdészt nem

tudja fogadni. De erről majd írásban is tájékoztat. Levele, amellyel a személyi anyagot visszakaptam, éppúgy semmit mondó volt, mint telefonja. Közben azért megtudtam, hogy Erdész eltávozásának a III/3-as megyei ügyosztály tett „keresztbe” azzal, hogy értesítették a Vas megyei kollégáikat a delikvens 56-os múltjáról, s azok a megfelelő csatornán megfűrátták Erdész kőszegi, osztrák határ menti kinevezését. Az adu az én kezemben volt: Erdész vagy a bíróságon keresi az igazát a Vas megyeiekkel szemben, vagy alkalmazkodik a feltételeimhez, s akkor visszaveszem. Előttem egy szempont volt: a Múzeumfalunak épülnie kell, s ehhez az irányítónak a helyszínen kell tartózkodnia. Ezért úgy döntöttem, hogy Erdészt kinevezem az intézmény igazgatójának 1975. január 1-jével, sóstói telephellyel (ez a mára lebontott építési/felvonulási épület volt), s ugyanakkor minden forrást megmozdítok az építkezés gyorsítására. Ugyanis Erdész egyetlen, de jogos kérdése az volt: kiket fogok én igazgatni? Erdész első beosztottja Búr Gábor, volt pócspetri plébános, aki a reverendát levetve, az egyháziügyi titkár révén került hozzánk. Búrt korábról, a jó emlékű Csépan Ferenc főesperes környezetéből ismertem, s amikor feltették neki a kérdést, hogy hol szeretne elhelyezkedni, a múzeumot említette. Buhalla István egyháziügyi titkár pedig, amikor telefonon igent mondtam Búr fogadására, addig járt a tanácsi illetékesek nyakára, amíg ki nem járta a munkabérét. Március 1-én állt munkába, s hét nappal később ő mentette meg a Múzeumfalut addig elkészült egyetlen épületét, a jánkmajtisi házat. Ugyanis a száraz tavaszban a még mozdonyjal járó kisvasút töltésén az avar kigyulladt, s a tűz lassan terjedt a Múzeumfalut területére, ahol a ház közelében felhalmozott, kerítésépítésre szánt rőzsekötegek voltak. Búr az egyetlen telefonnal rendelkező helyre, a Krúdy-szálló portájára rohant, onnan értesítették a tűzoltóságot. Ha akkor leég a jánkmajtisi porta, ma nincs Múzeumfalut.

Másnap Péntes Jánosnak, a Megyei Tanács elnökének beszámoltam a helyzetről, azt is elmondva, hogy az addigi metódus, miszerint egy építőipari KTSz végezze el a Múzeumfalut megépítését, nem gazdaságos, így csak a pénz folyik el. Kértem, hogy engedélyezze egy saját kivitelező felállítását, ami azután a tanács jogászainak okozott fejtörést, mert ilyenről, mint múzeumi építőbrigád nem hallottak még. Elsősorban nem a státus jelentett gondot, hanem az, hogyan történik majd az építési anyagok vásárlása, azok beépítésének elszámolása, stb. (Mert, feltételezve, hátha valaki abból akarja a lakását, vikendházát kipótolni). De emellett arról is gondoskodni kellett, hogy Erdész hol lakjon? Ugyan időközben a lottón nyert pénzből sikerült egy autót vásárolnia, s így nem kellett vonaton bumliznia, de akkor még az autós-beutazás pénzügyi elszámolása sem történhetett jogszerűen. Ezt is megoldotta volna egy nyíregyházi lakás, amelyet tanácsi segítséggel végül is sikerült az OTP-nél elintézni. De ekkor jelentkezett az építőbrigád munkásai és a kisebb anyagszállítások gondja, ami végül is egy Nysa-típusú teher- és személyszállításra egyaránt használható gépkocsi vételével zárult. (Ma mindenki mosolyoghat ezen, akkor bizony egy autó- vagy lakáskiutalás megszerzése igencsak „harcis” feladat volt). Végül is négy év építkezése után elérkezett 1979 ősze, amelynek országos múzeumi hónapi megnyitója a Sóstói Múzeumfalut I. építési ütemének átadása volt Ábrahám Kálmán miniszter részvételével. Mindenki boldog volt, elégedett, de csak keveseknek volt arról tudomása, hogy a háttérben mi

is zajlott. Ehhez persze kellett egy jó csapat is: a gazdasági munkát végző Mesterné, mindenki Csuri-nénije, mellette a közben Tóthnévá lett Böbe, az első tudományos munkatárs, Páll István, az első terveket szállító Erdélyi Zoli, majd a Sisa-Balassa duó. Voltak persze pszichsári gondjaink is: a veteményes-kert használata, a kisállat-tartás a Múzeumfaluban, mindmegannyi, ma már apróság, ami elfelejtődött, elfelejtődik, mert áll a mű: a Sóstói Múzeumfalu.

Ehhez a személyes beszámolóhoz azonban még egy gondolat hozzátartozik: hogyan fogadták Erdész sóstói kinevezését a felettesek és a közvélemény? A Megyei Tanács Művelődési Osztálya, mint közvetlen előljáró, vegyesen. Ott is ismertek voltak Erdész 56-os múltjáról a hírek (előzetes letartóztatásban töltött hónapjai), s bizony a keményvonalas káderek nem örültek, hogy egy nem párttag igazgatói kinevezést kapott, a pártalapszervezet véleményének kikérése nélkül. Mások, s emlékeim szerint a múzeumi főelőadó – aki Erdésszel korábban szinte napi munkakapcsolatban állt – azt kifogásolta, hogy én tulajdonképpen kiüldöztem Erdész Sanyit a Jósa András Múzeumból, bizonyára szakmai féltékenységből. Hasonlóképp fogalmazott néhány barát is. Sokaknak kellett elmondanom, hogy semmiféle szakmai féltékenység nem játszott szerepet, sohasem foglalkoztam néprajzzal, pláne népmesével. Kevésbé értették meg akkor a megfogalmazott célt: a Múzeumfalunak fel kell épülnie, s az építkezés nem irányítható az új múzeumépület (mert 1974-re már átköltöztünk az új, a jelenlegi házba), a Jósa András Múzeum sarki, hűvös irodájából. Míg a pártalapszervezet támadását így vagy úgy sikerült visszaverni, nehezebb dió volt a III/3-as elvtársakkal szót érteni, akik csak ekkor fedték fel hivatalosan – persze homályosan – hogy ők állnak végül is Erdész el nem távozásának a hátterében. Könnyű volt tehát viszontválaszolni: Önök akarták, hogy Erdész a szem előtt maradjon, ez megtörtént a visszafogadásával, ám ki az, aki munkát rajta kívül elvégezhetné? Félelmükbe persze az is belejátszhatott, hogy márciustól már egy duó, egy 56-os és egy volt pap dolgozott együtt, ez utóbbi számukra nem éppen bizalomgerjesztő ténynek tűnhetett. Ezt is túléltük, a munka, az elért eredmény volt a biztosíték arra, hogy Erdész Sándor végleg? – ezt nem tudom pontosan – kikerüljön az elhárítás látóköréből. A barátok pedig az avatás után nekem adtak igazat.

Kényszerű társbérlet

Dr. Zilahi József, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Közgyűlés 1994–1999 közötti elnöke – aki e minőségében a világ sok távoli pontján megfordult – egy alkalommal közölte, a legnagyobb megdöbbenésünkre, hogy Olaszországban csak Velencéig jutott el családjával, Rómában még sohasem járt. Legközelebbi nyíregyházi látogatásakor ezt megpendítettük Kállay Kristóf úrnak, a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének, a nyíregyházi Kállay-gyűjtemény alapítójának, aki a természetesen készséggel hívott meg bennünket az örök városba, legyünk a vendégei. Éppen ideje volt az utazásnak, mert 1997-ben lejárt a nagyköveti mandátuma, s ezzel római fogadókészsége. Az elnökön kívül a még egy utasunk volt, Sveda Béla, a Kárpótlási Hivatal megyei elnöke, bizonyára volt oka az elnököknek, hogy őt hívta magával erre az útra. Rómában a Szent

István vendégházban voltunk elszállásolva, a nagykövet úr nemcsak egyszerű, de Róma legszebb helyén, az Aventinus-on álló rezidenciáját mutatta meg, nemcsak a Szent Péter bazilikát láttuk a vatikáni gyűjteményekkel, de a svájci gárda őrállóinak szalutálását is megcsodálhattuk, belépve kertbe – persze nem a pápai séta időpontját választva ki – de így is élvezhettük a nagykövet tekintélyét. Nem ezen írás a feladat, hogy bemutassa Rómának gasztronómiai örömeit – mert abban is volt részünk –, de az estéinkkel magunk gazdálkodhattunk. Az elnök úr az utolsó este, amikor a gyaloglástól fáradtan mindketten leültünk egy presszóban, elmondta: köszöni a segítségemet, hogy eljuthatott az Örök Városba. Együttal tiszteli azt a munkát, amit a múzeumban, a múzeumért végzek/végzünk, s ezt azzal szeretné kifejezni, hogy bármit kérhetek a múzeumnak, amit ő teljesíteni tud. Mielőtt válaszoltam volna, gyorsan kértem egy konyakot a söreinkhez, mert a 24 eurós napidíjat úgyis az ő aláírása engedélyezte.

Régi vágyunk volt a múzeumépületben helyet kapott Levéltártól egy negyedszázad után megszabadulni. A debreceni Balogh István igazgató úrral kitűnő volt a kapcsolatunk: amikor megkapták a múzeum 1/3-t függőlegesen, leültünk, s megbeszéltük, hogy ez butaság. A súlyos levéltári iratokat nem bírja el az emelet, így odaadtuk a földszinti részünket, míg a múzeumé lett a teljes I-II. emelet és a részben beépített tetőtér. Sajnos, csak egy évet dolgozhattam vele, igazgatóként. Utóda, dr. Gyarmathy Zsigmond, bakafántos vidéki középiskolai tanár volt. Sok minden jót is tett, például elindította a levéltár évkönyvét, de a közös portaszolgálat, a közös előtér, a megyei légópince elorzása (ahova mi a múzeum műhelyeit képzeltük), majd elvizesítése és saját célra használata mind-mind megkeserítette a békés együttélést. Amikor a rendszerváltáskor felvettem, hogy üresednek az épületek, jó volna a Levéltárnak is új helyet keresni, visszavágtam: amíg én itt leszek, addig a levéltár is itt marad, a nyugdíj előtti éveit nem fogom költözéssel tönkretenni. S evvel sok dolgozója is egyetértett. Igaz, a római utunk előtt már nyugdíjba vonult; utóda, dr. Nagy Ferenc lett, aki korábban a múzeum igazgató-helyettese is volt. Vele, mondhatni baráti viszony alakult ki. Arra gondoltam, hogy ez a beszélgetés most egy különleges állapot. Tehát Zilahy elnök kérésére azt válaszoltam: legjobban akkor segíthetné a múzeumot, ha a Levéltár a szomszédban kapna helyet, úgyis üres az az épület. Így a két testvérintézmény egymás mellett továbbra is a belvárosban maradna, a költözést egy faláttöréssel házban belül meg lehet oldani. Egyébként is ebben a korábban SzTK-nak épült szomszéd házban helyezték el még a pártbizottság idejében a múzeumépületet fűtő kazánrendszert. Az elnök meghallgatva érveimet, röviden csak annyit mondott: ha hazamegyünk, utána néz a helyzetnek.

Ő ugyanis tudta, amit én nem, hogy az épületet az Ipar- és Kereskedelmi Kamara is kinézte magának, sőt meg is vette. Ez hamarosan a tudomásunkra jutott, de Nagy Ferivel – akinek elsőként mondtam el a római fejleményeket – vártuk, mit tesz az elnök. Hamarosan megtudtuk: a Kamarától sikerült visszavásárolni az épület kb. egyharmadát, meg szinte a teljes pincerendszert, ami szárazsága miatt raktárnak is alkalmas. Volt nagy öröm, leginkább a múzeumi dolgozók között, mert néhány levéltárosnak szintén nem tetszett, hogy kizökkenve addigi nyugalmából, hamarosan költözniük kell. Azóta a Levéltár az épületet nemcsak belakta, de el is felejtette, hogy hogyan is került oda.

KOPKA JÁNOS

Iskola, amely a semmiből lett naggyá Szubjektív emléklapok „A Széchenyi” száz évéről

„...egy várost látunk ifjú életerővel
lépni ki az életverseny terére,
s elismeréssel kell figyelemmel kísérnünk,
amint egyenként győzi le a versenytársait...”*

(LUKÁCS ÖDÖN)

A magyar szabadságharc bukása után hosszú ideig sem kedve, se pénze, de mindenekelőtt politikai lehetősége sem volt Nyíregyháza társadalmának városa fejlesztésére. Az első lendítő mozzanat az ezt követő évtizedben érkezett el. Ekkor futott be az első vonat, amelyet harmincezer forint hozzájárulással segített a város vezetése. A szárnyvonalak kiépítésének állomásai: Kisvárda, Mátészalka, Polgár, Vásárosnamény, Nyíradony voltak. Nyíregyházához tartozott ez által a balsai és dombrádi körzet, a Bodrogköz és a Hegyalja északi része. Így a kisvasúttal egészen Sátoraljaújhelyig juthattak el az utasok és az áruk.

Fellendült a kereskedelem, a pénzügyi élet, a négy hitelintézet mellé két nagybank is csatlakozott. A városháza megépültét követő nagyberuházás volt a megyeháza és a törvényszék, a laktanyák és a templomok, a vallási élet egyéb jelentős szinterei. Megépült a Korona Szálló, a kórház, benépesedett a Bujtos. Színházzal, postaépülettel és vasútállomással, vízügyi palotával és még több középülettel gazdagodott tovább Nyíregyháza. Elindult az első villamos, közvilágítással, kőburkolattal láttak el több belterületi utcát. Előrelátó eleink szintén nagy súlyt fektettek az iskolahálózat nagyarányú fejlesztésére. A bokortanyák elemi iskolái szinte gomba módra nőttek ki a földből. Épültek gimnáziumok, tanítóképezdek, nem utolsósorban megszülettek a fiú- és női ipariskolák.

Külön szól kiváló református lelkész-történétírónk az iskoláztatásban a városi zsidóság áldozatos szerepéről, amely a magyarosodásra is nagy hatással van. Lukács Ödön szerint megértették a kor intő szavát, s ezzel a haladás útjára léptek.

Könyve *A jövő programja* fejezetében külön is felhívja az okszerű gazdálkodásra a városvezetés figyelmét. Mindenekelőtt a tanintézmények fontos és nélkülözhetetlen fejlesztését hangsúlyozza. Másfél évtized kellett hozzá, hogy meghallgatásra találjanak az első ez irányú kérelmek. Újabb tizenöt esztendő múltán adatott ki (az

* LUKÁCS ÖDÖN: Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886. Jóna Elek Könyvnyomdája, 1.

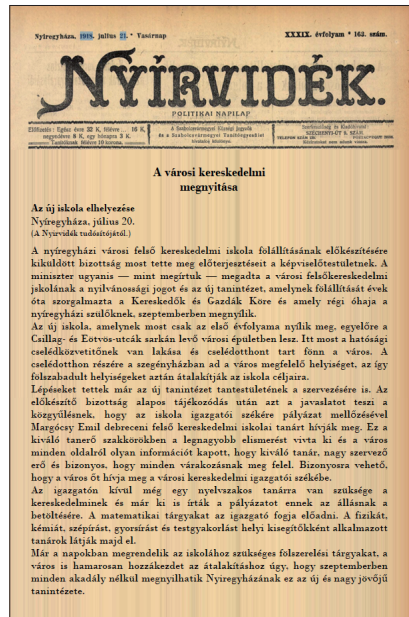
első világháború éveiben) Zichy János kultuszminiszter leirata, azzal a megjegyzéssel, hogy a létesítendő felsőkereskedelmi iskolát Nyíregyháza város tartsa fenn. A leirat hatására a térség első és egyetlen szakközépiskolája megalakulásában azonban meghatározó szerepet vállalt a város zsidósága. Különösen Fényes László újságíró, az Est-lapok munkatársa, a város országgyűlési képviselője és Baruch Andor elnök, akik olyan előadókat voltak képesek meginvitálni a Kereskedők és Gazdák Köre Rákóczi utca elején lévő székházába, mint Szende Pál és Jászi Oszkár, az akkori hazai és nemzetközi politikai élet jelentős liberális személyiségei. Témáik mind a város értelmisége, mind a gazdatársadalma tetszését is elnyerték. Ezek után természetes volt, hogy a felsőkereskedelmi tanintézet létrehozása zöld utat kaphatott Nyíregyháza és Szabolcs megye meghatározó köreiben.

A város Budapestre utazott küldöttségében a megye véleményét dr. Meskó László alispán fejtette ki igenlő szavával. Mellette is különösen jelentősége volt annak, hogy az iskolalétesítés engedélyezésére akkor került sor, amikor hazánk a négy évig tartó háború által okozott, szinte teljes gazdasági és személyi veszteségekben teljesen kimerült. A bekövetkező súlyos fertőzőbetegségektől sújtva, a gyenge táplálkozás és a rossz lakásviszonyok közepette az egészségügy is végtelenül alacsony fokra süllyedt. A százezreket mérhető kivándorolt emberanyag okozta munkaerőhiány, az emiatti sokkhatás szinte kilátástalanságba kergette a magyar és benne Szabolcs megye társadalmát.

Ekkor – pontosan 1918. április 27. napján – kelt a városvezetés hírdetménye, melynek szövege a következő: „Nyíregyháza város képviselő-testülete folyó évi április hó 19-én tartott rendes közgyűlésében fenti szám alatt hozott véghatározatával kimondotta a községi felsőkereskedelmi iskola felállítását. Ezen véghatározat ellen a meghirdetéstől számított 15 nap alatt Szabolcsvármegye törvényhatósági bizottságához intézendő fellebbezés adható be a polgármesteri hivatalnál.”

Agazdaságiés politikai helyzettovábbromlott. Az első (Nagy) viláégégés a végéhez közeledett. A Monarchia szétesése hamarosan teljessé vált, a katonaság szétszéledt. Az őszirózsás forradalmat követő Tanácsköztársaság tovább bomlasztotta az addigi rendet. A Trianont is megelőző területvesztés, az onnan ideáramló lakosság szűkre szabott határokba, elszegényedett városainkba költözésük következtében is növekedett az iskoláskorúak száma. Nem kevés helyen okozott gondot az analfabetizmus, a hazájukban maradt szlovák, román, illetve ruszin kisebbség körében hetven százalékra emelkedett a magyarul írni-olvasni nem tudók aránya. Nagyarányú volt a pénz- és tőkehiány.

A Nyírvidék tudósítása 1918. július 21-én

E szinte kilátástalan helyzetben vetette meg a lábát Nyíregyháza új típusú oktatási intézménye, a város közönsége által is támogatott felsőkereskedelmi iskola. Nyíregyháza addig is bírt középiskolával, gimnáziumokat is működtettek a legnépesebb egyházak, amelyeket korban jócskán megelőzött az evangélikusok Kossuth Lajos Gimnáziuma. A fiúkat oktató felsőkereskedelmit követte az ugyancsak felsőkereskedelmi leányiskola. Megnyílt a Királyi Katolikus Gimnázium, a református Leánykálvineum, az evangélikus leánygimnázium. Az Angolkisasszonyok leánynevelő intézete és felsőkereskedelmi leányiskolája is nívós oktatás színtere lett. Ott képezték pl. Tolnay Klárit, de több jeles zsidó kereskedő is ide íratta be leánygyermekét. E középiskolák mellett alakult meg a térségbeli tanítókat nevelő új iskola, az ugyancsak jó hírnevet szerzett Állami Tanítóképző Intézet.

Az 1931-ben kiadott *Nyíregyházi monográfia* oktatási intézményeinket felsoroló rovatában már dicséretes részletességgel szól a csupán egy évtizednél alig nagyobb múltú városi felsőkereskedelmi iskolának a város gazdasági életében betöltött szerepéről. Mint kiemeli: bár az intézmény hivatalos fenntartója a városi önkormányzat, a kezdeményező Kereskedők és Gazdák Köre Nyíregyháza kereskedőitől és pénzintézeteitől is anyagi és erkölcsi támogatást elnyerve, az alapítás előkészítésében is jelentős szerepet vállalva, a fenntartás nagyobb részét a későbbi években is finanszírozta.

Margócsy Emil (1883–1971),
az iskola első igazgatója

Mindenekelőtt szóltak az iskola első, alapító igazgatója Margócsy Emil, a debreceni felsőkereskedelmi iskola tanára személyéről, akit pályázat nélkül hívtak meg az új iskola igazgatói posztjára, „tekintettel arra, hogy a legszélesebb körből beszerzett értesítések szerint az igazgató megbízásra igen alkalmas”. A város – és Bencs Kálmán polgármester – gondoskodott az iskolai év elindításához szükséges eszközök beszerzéséről, mindenekelőtt a megfelelő oktatási helyiségekről. Nyíregyháza, az állam elszegényedése ellenére, az alakuláskor megszavazott segélyt továbbra is megtartotta. Ezzel indokolta mindezt a képviselő-testület: „Évek óta roppant szüksége jelentkezik annak, hogy városunkban egy felső kereskedelmi iskola felállíttassék, azért is, hogy ne idegen iskolákba, ne idegen településekre menjenek el a fiatalok, vagy éppen más iskolatípust válasszanak.” E nem kívánatos következmény elhárítása, másrészt a gyakorlati pályákra készülő ifjaknak megfelelő szakiskolához leendő juttatása érdekében szükséges, ennél fogva a képviselő-testület elhatározza a szóban forgó felsőkereskedelmi iskolának a felállítását.

A város azért is vállalta ezen iskola felállítását, mert az államnak erre nincs anyagi lehetősége, és hogy az iskolát magánszemélyek vagy társulatok működtessék. A polgármester előrelátása bizonyosságként előre meghirdette egy elsősorban francia–német vagy magyar–francia, másodsorban bármely szakos tanári állást, az iskolának szükséges felszerelését pedig egy neves budapesti cégnél meg is rendelte. Jóváhagyta az

önkormányzat, hogy az igazgató a számtant és a mennyiségtant, esetleg valamely más tárgyat, a pályázó tanárok a nyelvek mellett a kereskedelmi levelezést és a történelmet, a többi tanár pedig a tornát és már tárgyat képesítése szerint tanítja majd.

Meghatározták az iskola első helyét az Eötvös utca 13. és a Csillag utca 2. szám alatti, városi tulajdonú épületben. Az első tanévre ötven tanuló iratkozott be. Huszonketten Nyíregyházáról, huszonnégyen Szabolcs megyéből, négyen távolabbról jöttek ide tanulni. Hamarosan megnövekedett az új szakoktatási intézmény tekintélye, ezzel együtt az ideiratkozás iránti igény. Első tanévetüket egyetlen esztendő alatt kinőtték! A második iskolához a Kálvin téren kapott tanulókat. Nem telt el több tanév, következett a ma is iskolai épületként szolgáló Szabolcs utcai tanterem munkába állása. Hosszabb ideig tanultak itt; 1950-ben már a Báthori utcai (korábban az Angolkisasszonyok tulajdonában volt) korszerűbb, emeletes iskolaházban találtak helyet az immáron közgazdasági középiskolás diákok. Ide tartozik, hogy a városi felsőkereskedelmi (amely 1938-ban, az intézmény megalakulásának huszadik esztendejében) felvette a legmagyarabb magyar, Széchenyi István gróf nevét, és tanításában alkalmazta intelmeit.

Öt évvel ez után – kimondhatatlanul nagy szerencsémre – ide jelentkeztem be első osztályos tanulónak. Itt fejezhettem be tanulmányaimat – kis kitérőt követően, 1952-ben. Megtapasztalhattam mindazt, amit addig nem is sejthettem: ez az oktatási intézmény csupán elnevezése szerint oktat. Mindenekelőtt nevel. Nevelt is az első tanítási órától kezdve a legutolsóig. A ballagás végeztétől egészen addigi tanáraink-nevelőink nyugalomba vonulásáig, de utána is.

Féltárva lévén, megadatott számomra is az a jótett, hogy a Véső utcai népi kollégium, majd diákotthon második otthonunk legyen. Annak ellenére – vagy azzal együtt –, hogy szegény volt, nagyon szegény volt az otthon, akkor már százszázalékosan festetlen, omladozó, katonai élelmiszerraktárnak is alkalmatlannak minősített épület. Ott lakott harminc vidéki diák, aki közel sem ingyenlaktér fejében vakolta-festette, meszelte a hajlékát. Vitte a másoktól kölcsönzött vaságyakat, matracokat, lepedőket. És aki tehette, otthonról hozta, amit a hét közben meg lehetett enni, s amit a konyha igényelt: vékony zsíradagot, tésztát, zöldséget. Amelyeket minden ott lakó igénybevett: diák fiú és a tanár, Füzessi Imre igazgató, Borka Sándor felügyelő tanár, és természetesen a szakács, meg a keze alá dolgozó. Takarítani is a bent lakó fiúk dolga volt, akik szeme előtt javították a dolgozataikat az ügyeletes tanáraik – talán legtöbbször Szűcs Miska bácsi – voltak.

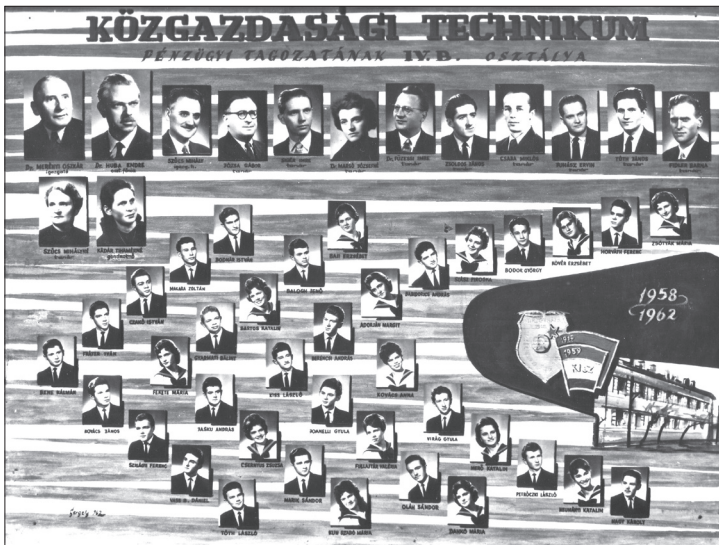
Közösség volt az ottani társaság. Baráti kollektíva, amelynek a tagjai segítették egymást abból a tantárgyból, amelyekből az egyikük „otthon volt”, a másik igényelte a segítséget, hogy az ő jobban szeretett tárgyából visszahonorálja.

Röviden: szép és hasznos éveket töltöttünk abban az intézetben, amire sem előtte, sem utána nem keríthettünk sort. Csoportosan mentünk az iskolába, onnan hazafelé, együtt jártunk filmet nézni, együtt az utcabálba is. Kirándultunk álmaink netovábbjára, a Mátrát megnézni, onnan fényképezkedni Borka tanár úr régi, de máig minőségi felvételeket készíteni tudó gépe segítségével. Közösen mentünk vidékre – Dombrádra, Újfehértóra, s ki tudja még merre – lelkesen énekelve adtuk

elő a kultúrházak közönsége padsorai előtt a Lúdas Matyit (nem nagyzolok) óriási sikerrel! Iskoláink tanulói is majdcsak „egyenruhában” fényképezkedtek a Szipál mester műtermébe végképp nem illő – a Nemzetközi Vöröskereszt által küldött – adományzakóban. Amelynek hajtókája molyrágta részét a matura alkalmából hordott zöld színű gombbal fedtük el mások szeme elől. Együtt mentünk a nyári szünetekben megkeresni az új, nekünk az első, ránk szabott zakó, nadrág árát. Akkor vettük meg életünk első karóráját. Addig ugyanis egyetlen osztálytársunknak volt a nagyapjától örökölt zsebórája, amelyről a tanóra végét akartuk megérdeklődni. Így immár az új tanév kezdetétől a Kossuth téri vasárnapi sétánk közben nézhettük, akár fél percenként, mennyi az idő – az ott jövő-menő lányok „kedvéért”.

Szólnunk kell arról is, hogy a szerencse fiai akkor lettünk, amikor véletlenül sem gondoltunk arra. Ez az iskola tanította meg velünk az idegen nyelvek egyikét-másikat. Franciát és németet az első időkben. S ahogy az idők – elég sűrűn – változtak, úgy jöttek az új nyelvek, az angol, majd az orosz. Akkor nemigen értékeltük az állandó nyelvcsere, ám a későbbi években – milyen is hazánk történelme! – rájöhettünk mindezek hasznára. Különösen azok, akik rövidebb-hosszabb ideig használták, illetve továbbfejlesztették azokat külkereskedőként, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezőként, vagy éppen orvosként, újságíróként, turistaként, egyáltalán munkaköri kötelesség nélkül is hasznosíthatták mindazt. Amit két tanárember adott elő. Kádár Tihamér a franciát, Marssó József – nem mellesleg a filozófia doktora – a németet, az angolt és az orosz.

Olvasni pedig muszáj! – mondta minden tanárunk. Különösen annak az ifjúnak, aki otthon legfeljebb kalendáriumot vagy Bibliát találhatott. Így jutottunk el a Petőfi-összeség, ismerkedhettük Illyés Gyula, Németh László, Puskin, Gogol, Tolsztoj műveivel, Shakespeare, Dante és Victor Hugó, meg a legnagyobb francia írók

A 40. évforduló esztendejében, 1958-ban kezdett egyik osztály érettségi tablója

munkásságával is. Az iskolában a negyvenes évek második feléig működött könyvtár, ám a háború sokfelé sodorta azt a kevés könyvet is, ami addig volt. Úgy szedtük össze a szétszórt műveket onnan, ahol találtunk: udvaron, padláson, egy-egy közintézmény padlóján, pincéjében. Meneteink közben énekeltünk, kedves dalokat, leginkább a „Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják, sej, az van arra írva: éljen a szabadság! ...” Énekeltünk akkor is, ha tornaórára hívott Fiedler tanár úr, és terem híján hat–nyolc kilométert futtatott le velünk, természetesen az ő kíséretében...

Gróf Széchenyi István szobra az iskola előtt. Balogh Géza alkotása. Felavatták az iskolaalapítás 75. évfordulója alkalmából, 1993-ban

Ennyit most iskolánk száz évéből, kicsiny személyes történetecskével fűszerezve. Ami 1950 után történt, már sokkal többen ismerik. Hiszen ennek az iskolának előttünk és utánunk már harmincezer diákja volt, s lett belőlünk az országban és nem kevesen a világ számos pontján megbecsült közgazda, pénzügyi vezető, magas beosztású politikus, városvezető, katonas és rendőrtiszt, közigazgatási szakember és a többi...

Ám az élet nem állt meg, és nem áll meg sehol. Nem áll meg a világ gazdasága, technikája, technológiája sem. Alapító atyáink jól látták ezt, amikor az állandó fejlődést tartották a szemük előtt. Akkor is, amikor Széchenyi István nyomdokain a jövőre készítették fel saját életüket, s az utánuk következőket, vagyis a jelen – huszonegyedik század – nemzedékét. Mostanában, amikor a Nyíregyházi Széchenyi István Közgazdasági, Informatikai Szakgimnázium és Kollégium centenáriumát ünnepeljük, illendő számot adni intézményünk néhány fontos adatáról. Mivel is indultak eleink? Mindenekelőtt iskolánk nagyérdemű alapítójával, Margócsy Emmillel, akinek a száz évből több mint negyedszázadot köszönhetünk. Aki egyetlen kinevezett pedagógussal, néhány óraadóval és nyolcvankét diákkal alapította meg a térség első szakközépiskoláját.

– Intézetünk azóta tizenkétszer cserélt nevet, ám szellemisége – köszönhetően fenntartóinak, nevelőinek, tanárainak – a névadója által meghatározott úton halad tovább – ismerteti a hallgatósággal Szabó Attila igazgató. Megtudhattuk, hogy jelen tanévünkön már hetvenhárom főállású pedagógus tanít harminchat osztályban több mint ezer (!) diákot. – Ebből 17 osztályt érettségire készítünk fel szakgimnáziumi képzés keretében közgazdaság, informatika, ügyvitel és sport ágazatokban. Hat osztályunk részesül érettségít követően nappali rendszerű szakképzésben. 13 osztályunk esti képzésben vesz részt. Kollégiumaink immár több mint 350 diáknak jelentenek második otthonot – és a többi, és a többi...

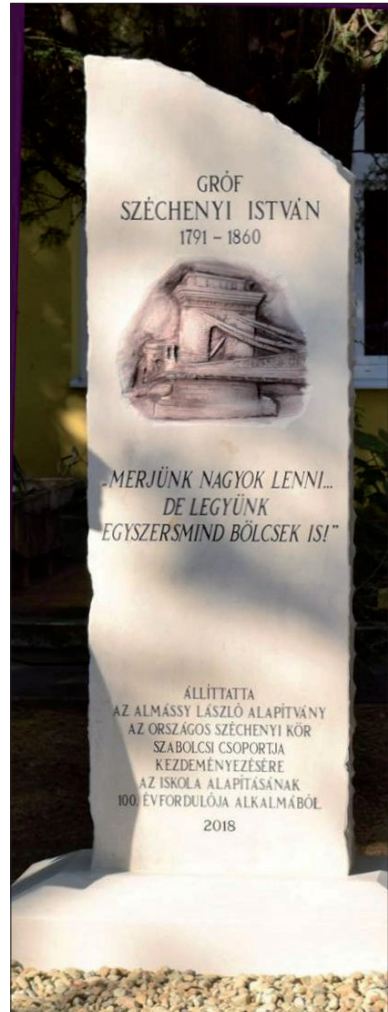
A Széchenyi jelvénye – ma

Mondható ezek után, hogy ez az intézmény Szabolcs-Szatmár-Bereg megye oktatási, nevelési „nagyüzeme”. A száz éve elindult hiánypótló tevékenység, a név-, struktúra-, fenntartó- és székház(épület)-váltás mellett, vagy annak ellenére egy valami állandó maradt. Amit úgy hívnak: magas színvonalú iskolai munka. Széchenyisnek lenni manapság nem csupán Nyíregyházán, de a távoli Dunántúlon, sőt a fővárosban is büszkeség. Nem vagyunk szerénytelenek, ha kijelentjük: méltán örülünk az itt megszerzett tudásnak. A legkülönbözőbb versenyeken elnyert kitűnő eredményeknek, a tanítónak és a tanulónak egyaránt élményt jelentő óráknak, éveknak.

Engedje meg a Tisztelt Olvasó, hogy az évszázados iskolai múlt alkalmával azt a Hargitai István nyugalmazott igazgatót is megszólaltassuk, akit három évtized fűz ehhez az iskolához, amelyből tizenötöt vezetett is!

– Ittlétem során megtanultam, hogy ez az intézet a semmiből nőtt ki és lett naggyá. Amiben elévülhetetlen érdeme volt azoknak a nagyszerű és nagy tudású tanároknak, akik a magyar közoktatás és szakképzés történetében első ízben saját maguk dolgozták ki a középfokú szakképzés, ezen belül a közgazdasági képzés új programját. Amelyből sikeres pályázataikkal vették ki részüket. Sokszor viták közepette és eredményeképpen alkottuk meg az új szakközépiskolai és szakképzési modellt, írtunk meg tanterveket, tankönyveket, jegyzeteket, amelyeket az ország legtöbb hasonló intézménye is átvett. Megteremtettük a számítástechnikai oktatás fontos feltételeit, a felsőfokú szakképzés akkredicióját, kidolgoztuk és gyakorlattá tettük a teljes körű minőségbiztosítást. Iskolánk legfontosabb elve és gyakorlata a tanulóközpontúság. Partnereink a szülők, munkánkat mind a fenntartó, mind az érdekelt vállalkozások visszaigazolják, támogatják. Ennek legjobb mércéje az ide felvételt kérők mind nagyobb száma. Névadónk intelme szerint megyünk tovább: „Tegyünk, alkossunk minden nap valamit, jussunk napról-napra tovább, akárcsak a kőműves, aki a téglák tervszerűen következetes egymásra rakásával házat épít...”

Lehet-e vajon ennél magasabbra emelni azt a léccet, amelyet egy évszázaddal ezelőtt helyeztek el bátor és előrelátó eleink?

Az iskolaalapítás 100. évfordulója alkalmából, 2018-ban avatott emléktábla

KARÁDI ZSOLT

Ég és Föld között

Buda Ferenc laudációja*

„Ne rejtőzz el, úgyis látlak! Rádcukom a szempillámat. / Benn zörömbölsz a szívemben, / s elsimulsz a tenyeremben, / s elsimulsz az arcom bőréen, / mint vadvízen a verőfény” – hangzik Buda Ferenc egyik leghíresebb költeményének első strófája, s aligha van a magyar olvasó, aki ne ismerné ezeket a sorokat. Magam is e költeményével találkoztam először, majd sokáig mormoltam a *Lennék kisgyermek* varázsos dallamát: „Játszani kéne! Elég a vasból! / Csördül a zápor, ezüstös ostor. / Teteje ezüst, arany az alja, / gurul a szívünk két iker-alma! / Játszani kéne, játszani, jól van! / Kis kacsa fürdik fekete tóban! / Nem megy a játék. Kezemen vassúly. / Zubogó vérem verése lassulj!” És amikor már módszerezen és mámorosan olvastam az életművet, s a Hetek munkáit, Ágh István, Ratkó József, Bella István, Serfőző Simon, Kalász László, Raffai Sarolta köteteit, akkor is megkülönböztethető hanggal találkoztam, ha Buda Ferenc műveit lapozgattam. Mert az a lírai ethosz, amely az ő műveiben megszólal, az a népköltészeti ihletettség, az a gazdag ember- és világismeret, amely sorából felfénylik, az a szegények iránti mély együttérzés, a lehajlás *a szent humuszig*, mindig is magával ragadt. Nem kevésbé izgalmas a finn, lapp, mari, baskír, török, mordvin, udmurt népköltészeti alkotásokat fordító, illetve a kazak és kirgiz népmeséket közreadó tevékenysége.

A Buda Ferenc-költészet egészen új dimenziói nyíltak meg akkor, amikor kezembe vettem a *Túl a falon* című kötetet 2006-ban, majd a *Rendkeresést* 2009-ben. Az előbbiben a *Rend*, a *Tizenöt-húszéves halottak*, s a *Pesten esik a hó* megszzenvedett szavai mögül rám nézett az az egyetemista fiú, akinek édesapja Szabolcsból került Debrecenbe, s ő pedig, a szegényen s szerényen élő család gyermekeként, magyar-orosznak hallgatóként „államrend elleni izgatás” vádjával (az említett versei miatt) 1957. június 30-tól 1958. február 21-ig az állampusztai rabgazdaságba került kényszermunkára. Az utóbbi könyvben személyes feljegyzései, alkotói reflexiói között pedig megmutatkozott a hazáról, sorsról, szegénységről, a szülőkről, az 1956-os forradalomtól, az anyanyelvről, a költészetéről, a magyar kultúráról, a költőtársakról-mesterekről valló gondolkodó éppúgy, mint a „Mi végre élünk?” lételméleti problémájával, vagy az öregedés testi-lelki jelenségeivel is számot vető ember kérdéshorizontja.

* Elhangzott 2018. november 26-án a nyíregyházi Móríz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban a Ratkó József-díj átadó ünnepségén.

Buda Ferenc lírájában a haza (*Töredékek, Szóljatok, Himnusz hazá*), a szülőhely (*Szülőföld, Debrecen*), a szegénység élménye (*Egyedül, Szegénység, csüngő vállú, Naponta, Vonatozók, Öregasszony, Mély sár*) éppúgy zavartalanul fonódik össze a dalszerű versekkel, mint a nagyobb lélegzetű művek tágasabb szemléleti-poétikai megoldásaival (*Akácvirág, Szél, Vacsillag, Dal*, illetve *Kert, '83, Őszi vonat, Ösztánc, Malom*). Ez utóbbiak közül leginkább figyelemre méltó a *Tanya-hazám* és a *Himnusz hazá*. Ebben a költészetben a haiku és a több oldalas kompozíció egyaránt része annak a közösségi ihletettséget és magánéleti elhivatottságot felmutató, létérdekű poézisnek, amely szerzőjét József Attila és Nagy László örököséként láttatja. Ratkó József írta Buda Ferenc első kötetével, a *Füvek példájával* kapcsolatban 1963. november 3-án a Kelet-Magyarországon: „Csodálkoztam és örvendtem a versek olvastán. Mert micsoda izgalmas szavakat tud ez a költő mondani a magány és a hit birkózásáról, az emberről, a tájról, a szélről, mindenről! Képei pontosak és érvényesek, gondolatai-gondjai felnőtt felelősségről vallanak.

Igen, mert Buda mindent és mindenkit ismer, hiszen vele együtt nőttek ki a nyomor penészes, nedves pincéiből társadalmunk gondjai és emberei; rokona, ismerőse mindenkinek.”

Buda Ferencet a diktatúra nem tudta megtörni: gazdagon rétegezett életművében *ég és föld között* átmentette „az ember Szépbe-szött hitét”. Ha olykor gyötörte is az „Utánam mi marad?” kételye (*Árapály*), és kérdéseire „Ki tudja, merre baktatok már? / Földön? Kerengő buborékon? / S honnét? hová? meddig? mivégre? / Fönn azt a fényt ki hagyta égve?” (*Tér, idő*) nem kapott választ, életigenlése és bizonyossága harmóniába olvadva segíti olvasóját a nagy léttörvények elfogadásában.

A Ratkó József-díjjal mai irodalmunk kiemelkedő alakját, a magyar és egyetemes létélmények gazdag hangszerelésű költői oeuvre-ben történő megszólaltatóját szeretnénk köszönteni. Kívánjuk, még sokáig beszéljen nekünk életéről, hazáról, magyarságról!

BUDA FERENC

Isten szalmaszálán

Ajánlom első mesteremnek, a 90 éves Kiss Tamásnak

Gömbölyű szivárvány
egykoron valék –
Isten szalmaszálán
rezgő buborék.

Majd a földre hulltam
fénylő mag gyanánt,
látni úgy tanultam
tőled, földanyánk.

Mégis: egyre marnak
ordas kételyek:
ápol s eltakar? vagy
élve eltemet?

Tán ha egyszer
– nemsokára? –
én következem,
elmúlásom ára majd a
folytatás leszén.

Gömbre írt szivárvány –
egykor az valék:
Isten szalmaszálán
szappanbuborék.

KOVÁTS JUDIT*

Felvételi

– regényrészlet –

Muszáj dolgozni! Ha a feketepiacra, az ilyen-olyan osztásokra, segélyekre és a fejadagra hagyatkozunk, éhes barakklakók maradunk mindörökre! Azonban a menekültek sehová sem kellene, legföljebb ha állatorvosok, mint Grünt doktor, vagy szakmunkások, mint Ignác bácsi, akit rögtön, megérkezésünkkel felvettek az amerikaiak javítóműhelyébe, és kelendők még a fiatal, erős férfiak is, messzi bányákba csábítják őket, a szomszédos barakkokból a hauerlandiak mind elmentek, azonban a mama se nem fiatal, se nem férfi, a kertészetbe, a kekszgyárba, a tejüzembe, sehová nem veszik fel, de szakma és érettségi nélkül én is legföljebb egy parasztgazdaságba szegődhetnék el kosztért, szállásért: ennyi a lehetőségem. Mondjuk, ha mezőgazdasági munkás lennék, soha többé nem lennék éhes, de a gazdák nem akarnak befogadni senkit, csak ha kényszerítik őket, és pénzük sincs, kizárólag természetben fizetnek, és nekünk pénz kell; tüzelőre, enniválóra, ruhára, gyerekcipőre, a gyerek a legfontosabb, ő nem nélkülözhet, amikor Pollit temettem, megfogadtam, hogy soha nem lesz éhes, nem fog koldulni, lopni, és nem fogja tudni, mi az az organizálás, csacsog, karattyol, sír, nevet, vagy éppen hisztizik, ugyanolyan, mint bármely kisgyerek, mint a többi táborgyerek, táborban született, táborban él, természetes a számára, hogy egy barakk az otthona, de azt is megfogadtam, hogy ő nem marad Lagerkind, ha törlik, ha szakad, de kikeveredünk innen!

A szerencse kényes jószág, ha sóvárgunk utána, messzire elkerül, ha felé se gondolunk, akkor meg ránk köszön; a varrodában, ahol Zelma dolgozik, felvétel van, és Zelma szólt rólam a műszakvezetőnek, aki azt üzenete, mehetek elbeszélgetésre, a háztömb fele romos, nincs homlokzata, másik fele azonban teljesen ép – Blumenstadtba érkezésünkkel ezt a házat bámultam annyira, pontosabban az emeleten a háromfalú szobát, és a házaspárt, ahogyan a külvilággal mit sem törődve esznek –, a varroda a háború előtt és alatt is varroda volt, éppen csak miután az épület felét lebombázták, átköltöztették a hátsó traktusba, a terem közepén két sorban varrógépek, az ablakok alatt hatalmas szabásasztalok, a terem végében a műszakvezető kalitkája, Anton úr, egy alacsony, vékony, kerekfejű férfi, oda visz be, hogy nyugodtan beszélgethessünk, mert egyébként a varrógépek zakatolásától csak ordibálva vagy mutogatva lehet.

Az apró helyiségben hatalmas asztal és egy behemót szekrény, a szekrény tetején rádió, az asztalon dossziék, szövetminták, és mindenféle papír, az egyetlen székre

* Köszöntjük a 2018-ban Meygei Prima-díjban részesült írónőt!

szabásminták halmozva, Anton úr fölmarkolja őket, leültet, s jobb híján visszarakja az ölembe mindet, mond valamit a rendetlenségről, meglepően öblös, vastag a hangja, egy ilyen kisemberhez valahogy nem is illik, a szabásminták összevissza csúszkálnak, mindkét kezemmel szorítom, markolom őket, Anton úr szemben velem az asztalnak támaszkodik, és faggat: igen, tudok varrni, kézzel és géppel is, otthon, Késmárkon volt varrógépünk, s a mama tanítgatott, már szabtam is, egyszerűbb holmikát, például Avonalú szoknyát, Anton úr bólogat, s öblös hangon azt ismételteti, hogy helyes, nagyon helyes, aztán hirtelen azt mondja, hogy nem ér rá tovább, ezer a dolga, és két műszak, reggel hattól kettőig, délután kettőtől este tízig, eleinte endlizés, gomblyukazás, két hét után meglátjuk, hétfőn kezdhettek, – *ez azt jelenti, hogy föl vagyok véve?*, – *azt!*, válaszolja, s indul kifelé, fölállok, a szabásmintákat visszarakom a székre, végigmegyek a termen, jobbra-balra köszöngetek, csupa fiatal nő, Zelmát nem látom sehol, biztosan délutános, már kint vagyok az utcán, amikor eszembe jut, hogy a fizetést meg sem kérdeztem, nem számít, majd megtudom, a fő, hogy mostantól lesz egy fix összeg, amire számíthatunk, átszervezzük az életünket, a jövőben a mama neveli, vigyázza Martint, főz és mos, én dolgozni fogok, és enyém a feketepiac és az organizálás továbbra is, mintha lábadozó beteg lennék, a mama úgy járkal körülöttem, gyerekefelőttnek nevez, azt mondja, sok van rajtam, de meglátom, kiforogja magát a jövő.

Feketézés, organizálás, cserélés, kiutalás, a CARE után megtanuljuk az UNRRA nevét, cipősegély, ruhasegély, ezüstszálakkal átszőtt, csillogó, fekete selyem, ha lenne varrógépünk, a mama gyönyörű estélyi ruhát tudna belőle varrni, én meg eladnám a feketepiacon, színház, koncert, bállok, az emberek mulatni akarnak, elfelejteni a háborút, romországban, romvárosban is van olyan, akinek telik estélyire, a varrógép kiút lehetne a nyomorból, a feketepiacon biztosan lehet kapni, ha megkérném, Mizzi utánajárna és szerezne, még neki sincs sejtése, mennyibe kerülhet, de úgy saccolja, hogy legalább ezer márka, Uramisten!, amink van, fölesszük, nekünk annyi pénzünk nem lesz sosem!

Jószérével csak cérna kell hozzá, ha már itt van, nem hagyjuk veszni a selymet, megvarrjuk a ruhát kézzel, egyszerű szabásvonal, lepkeujj, loknis alj, a derékrészen piék és saját anyagából egy rózsza, ezer, tízezer öltés, szabjuk, férceljük, próbálom, felfejtjük, újra próbálom, én vagyok a próbababa, piék és rózsza: ekkora marhaságot kitalálni, de kell valami különlegesség rá, egy hét, két hét, fáj a hátunk, ujjaink görcsben, de a ruha kezd formát ölteni, s az ágy alól, a dobozból, amit direkt neki szereztem, fölkerül a falon a szögre, nyugodtan összehajtogathatnánk, nem ráncolódik, nem gyűrődik, de díszíti a falat, s esténként sejtelmesen csillog a lámpa fényében, igaz, kicsit úgy hat a szögön, mintha tévedésből pottyant volna egy párizsi divatházból ide, utoljára próbálom föl, pördülök egyet, Martin megbűvölve néz és tapsol, perdülök, fordulok, a bőromet simogatja, ha Julius meglátna benne, még jobban belém szerelmesedne, de lehetetlen, hogy megvárjam vele, most, hogy munkát kapott a prospektúrán minden hétvégén dolgozik, és nincs már egyetlen élelmiszerjegyünk sem, kint, a feketepiacon kicsit félve mutatom meg Mizzinek, de ő ámulva csodálja, – *legyen a karodon, lássa mindenki!*, – *jó, legyen!*, így legalább látom én is, és végigsimíthatom rajta a kezem,

fogalmam sincs, mennyire tartsam, Mizzi szerint négyszáz márkát minimum megér, Martin kiscipőjét négyszázról alkudtam le a felére, indulóárként sokat kell mondani, hogy ha oda kerül a sor, lehessen engedni, először óvatosan, aztán bátran, jól megnyomva a szót kínálom a nagyesztélyit, van, aki megvonja a vállát, van, aki nevetve továbbmegy, és van, aki megnézi, de nem kérdezi az árát, már majdnem kétségbeesek, amikor fiatal férfi áll meg velem szemben – finom, halszákmintás öltöny, kalap, szájában cigaretta, ujján pecsétgyűrű, a haját nem látom, de biztosan fényes és le van nyalva, és akkor ez egy gengszter, – *mutasd!*, köszönés nélkül foghegyről veti a szót, s tetőtől talpig végigmér, – *mutasd!*, mozdulni sem érkezek, mordul ismét, a ruhát két kézzel a magasba tartom, a barátnőjének lesz, és rám jó?, igen, válaszolom, akkor őrá is és mennyi?, szemrebbenés nélkül mondom, hogy 800 márka, vagy 4 font kávé, esetleg 2 font kávé és 4 karton cigaretta, nem szól semmit, csak vizslatva néz, gyorsan hozzáteszem, hogy egyedi, különleges darab, kézzel varrva, de ő csak néz, szemét a szemembe fúrja, úgy néz, nyújtom felé a ruhát, nem veszi el, jaj, istenem, mindjárt meggondolja magát, izgalmamban torkomba ugrik a szívem, gyorsan megismétlem, hogy az utolsó öltésig kézzel varrva, de még mindig csak néz, magamban ott tartok, hogy a feléért, harmadáért is odaadnám, csak vigye, és akkor mozdul végre, földre dobja a cigarettát, cipője sarkával eltapossa, veszi a tárcáját, nem alkuszik, kiszámol belőle nyolc darab százmárkást, nyúl a ruháért, és fogja a kezem, fogja, nem ereszti, még előrébb is lép és közelebb hajol hozzám, egyik lábamról a másikra állok zavaromban, és próbálom kihúzni kezéből a kezem, de szorítja, s közben vigyorogva néz, – *köszönöm szépségem!*, nyálás a hangja, a tekintete, kóchaj, cserepes száj, letört körmök, zsákruha, zsákköpeny, félretaposott cipő: én, szépség?, arcomba szökik a vér, ez gúnyolódik velem!, mérgemben kirántom kezéből a kezem, ő fölnevet, sarkon fordul, és viszi a ruhát, – *eladtad, megvette, jó pénzt kerestél, nyálás, hát nyálás!, a bókokat be kell seperni, egyébként meg tényleg szép vagy!*, csitít Mizzi, és dőcögősen nevet.

München mindössze ötven kilométer, de olyan mintha az Óperencián túl lenne! Kéthetente egy röpké nap: ennyi jut nekünk Juliussal, plusz a levelek, de a levél csak szó, csak betű, akármit és akárhogyan, még ha oly költőien ír is, akkor sem hallom a hangját, nem látom a szemét, nem érinthetem meg, legfeljebb csak elképzelhetem, de én a hús-vér Juliust akarom, és nem az emlékét, sem élet, sem halál nem választhat el minket, ezt fogadtuk, ez köztünk a kötés, az anyja már a papírokat intézi, Jankával kivándorolnak Amerikába, Julius se azt nem írta, hogy megy, se azt, hogy marad, csak azt, hogy majd előszóban mindent megbeszélünk, az anyja és a húga: velük szemben én meg csak egy lány az ilyen-olyan légerekből, ha Julius is velük megy, a szerelmünk belefutad az óceánba, mert Amerikából még levelezni sem lehet úgy és annyit, mint Münchenből, Paul bácsi levele egy hónap alatt ér ide, magamon érzem a mama tekintetét, tudom, hogy kérdezni fog, de nem akarok neki válaszolni, olvasom Julius levelét, összeviszsa, mondatonként újraolvasom, a mama nem bírja tovább, – *mit ír?*, – *Amerikába készülnek*, – *mindannyian?*, megvonom a vállam, – *Julius is?*, a mama nem tágít, ismét megvonom a vállam, a mama mérges, és meg van sértődve, amiért a barátnőimmal mindent felosztok, neki pedig nem vagyok képes tisztességesen

válaszolni, de mit válaszolhatnék, amikor nem tudom, nem tudom, semmit sem tudok, és különben sem akarok vele Juliusról beszélgetni, lecsapom az asztalra a levelet, hogy tessék, akkor olvassa el, és bevágom magam után az ajtót.

Egyszer, régen, amikor veszekedett rám, mert szerinte szemtelen voltam, azt vágta a fejemhez, hogy mit képzelsz, ő nem a barátnőm, egyébként nem is voltam szemtelen, csak később akartam menni segíteni, mert nagyon benne voltam az olvasásban, Vadölőt az indiánok éppen akkor kötötték ki a kínzócölöphöz, amikor jött a mama, és a könyvből föl sem nézve, válaszoltam neki azt, hogy később, mire ő felmérgesedett, és nagyon leszidott, kiabálva szidott, és én csak néztem rá, nem értettem, hogy a későbbel mi a baj, és meg is kérdeztem, miért nem mindegy a komódnak, ha egy órával tovább poros?, erre a mama kikapta a kezemből a könyvet, és kikérte magának egyszer s mindenkorra a hangot, és akkor mondta, hogy vegyem tudomásul, hogy nem a barátnőm, és én tudomásul vettem, és azóta sem tudom, hogy mi lett Vadölő sorsa, mert a mama úgy elrakta a könyvet, hogy hiába kerestem, tőle pedig nem mertem kérni, Polli vigasztalt, neki elmondhattam mindent, ha összevesztem Kingával vagy Jarinkával azt is, és elmondhattam még Pétert is, és Polli olyan jókat talált ki, hogy hogyan viselkedjek, de Polli nincs, és a mama sír, tudom, hogy sír, én nem sírok, csak robogok dühösen utcáról utcára, szudétások, pomerániaiak, sziléziaiak, már a svábok utcájában járok, kikötök Zelmáéknál, Zelma azt mondja, kicsiség, gyerekség, ne törődjek veled, és azt is mondja, hogy szerelem nem létezik, a férfiak disznók, a nő csak arra kell nekik, – *mire?*, – *arra, hogy megbasszák!*, arcomba szökik a vér, – *ártatlan bányákám!*, álmélkodik Zita, – *te nem tudsz semmit!*, – *de igen!*, és mondom, hogy éjszakánként mit hallottam Sidi néni ágya felől, és elmondom neki a háromcsillagost is Novákyból, de igen, azt a szót előttem még nem ejtette ki soha senki, Zelma mentegetőzik, amiért durva volt, és elkezd mondani, hogy neki nincs senkije, aki volt, még otthon, Magyarországon, elhagyta, miután az megtörtént vele, – *mi történt?*, megerősakolták az orosz katonák, sok mindenkit megerősakoltak, végimentek az utcájukon, és akit találtak, a tizenévestől a hetvenévesig mindenkit, nem akarom tudni, nem akarom hallani, de ő csak mondja, se szomorúság, se düh a hangjában, szárazon, kopogón, tömondatokban, mint a távíró, úgy mondja, sajnálom, igazán sajnálom, de mennem kell, vár a gyerek, szakítom félbe, este válaszlevelet írok Juliusnak, azt írom, hogy nem tartom láncon, ha menni akar Amerikába, hát menjen!

Nem várom, nem írta, hogy jön, de Julius egyszer csak ott áll a barakk ajtajában, rohanok hozzá, ha nem kap el, a kályha lábában hasra esem, ölel és csókol, és azt súgja, hogy láncc, láncc, eszterláncc, miféle lánccról miféle butaságot írtam? Visszacsókolom, bámul a barakk, hallom Anni kuncogását, de nem érdekel, Juliusnak komoly beszéde van a mamával és velem, éppen úgy hangzik, mint amikor a papa leültetett bennünket, és megmondta, mi hogyan lesz, úgy lesz, hogy Julius nem megy Amerikába, az egyetem befejezésére ott nemigen lenne esélye, legalábbis egy jó darabig, amíg tökéletesen nem tudja a nyelvet és össze nem szedi a pénzt tandíjra, de még akkor is, ki tudja, honnan folytathatná a tanulmányait, beszámítanának-e bármit is az eddigi vizsgáiból, netalán előlről kezdhetné az egészet, a húga még fiatal, ott jár majd középiskolába, ott

fog érettségizni, előtte az élet, a bácsikájuk mindenben segít, befogadó nyilatkozatot küldött, és pénzt hajójegyre, ami őt illeti, jók az eredményei, tandíjmentes, de dolgozik is természetesen, jelenleg a proszektúrán, nagyon örül, hogy sikerült oda bekerülni, jó pénzt kap, jobbat, mint eddig bárhol, két félév és kezében a diploma, orvosokból hiány van, ha végez, biztosan kap állást, és akkor családot alapíthat, velem akarja leélni az életét, és természetesen gondoskodik Martinról és a mamáról is, a tábor az tábor, a barakk az barakk, nincs a papa, nincs jegygyűrű, de Julius akkor is megkérte a kezem, tőlem kérte meg a saját kezem.

Az Inn zavaros, piszkos, a Mangfall átlátszóan tiszta, a parton óriásfűz, alatta a fészünk, csak ketten vagyunk, ünnepeljük az eljegyzésünk, Julius csókol, szemem, orrom, szám, ismét a szemem, ismét a szám, csókol és a hajamba túr, két tenyerébe fogja az arcom, s azt mondja, hogy tanulnom kell, bölintok, a mama is ezt mondja, Grünt doktor is ezt mondja, mindenki ezt mondja, és igazuk van, és én is ezt gondolom, éppen csak képtelenségnek tetszik kisgyerekes anyukaként, aki hivatalosan vagyok, ráadásul húszévesen beülni a tizenévesek közé valamely középiskolában egy padba, és mintha mi sem történt volna, ott folytatni, ahol Késmárkon abbahagytam, Julius orvos lesz, ha török, ha szakad, a proszektúrával tényleg nagyon jól járt, örökre hálás lesz Bernathnak, a tankörtársának, aki beszerezte oda, nem csupán a kereset miatt, hanem mert rengeteget tanul, dolgozva tanul, sebészetszigorlat előtt szinte főnyeremény a proszektúra, Bernath különben blumenstadti, s ha végez, az itteni kórházba szeretne kerülni, hiába faggatom, Julius eltereli a szót, nem akar többet a munkájáról beszélni, nem tudom pontosan egy segédnek a proszektúrán mi a feladata, de nyilvánvalóan a halottakkal kell csinálnia valamit, közöttük lenni, megérinteni, ide-oda hurcolni őket, még rágondolni is iszonytató, csak egy munka, akár a többi, laikus vagyok, túlmisztifikálok, a haláltól nem kell félni, egyszer csak vagy, egyszer csak megszűnsz lenni, ilyen egyszerű, mondja Julius, nem félek, őt féltém, Brünbnben halottszemléző volt.

Fiatalkor kékbe játszó, békés arccal, mintha csak aludnának: gáz. Anya, nagylány, kislány, egymás mellett a padlón betakarva, a takarón összegömbölyödve egy tacsó, a lány mellén fénykép mosolygós fiatalemberrel: gáz. Apa, anya, két gyerek, a gyerekek feketébe öltöztetve, ágyukban fölraivalozva, mellükön kereszt és virág, az apa összegörnyedve, az anya mellette, hanyatt fekvé: halántékukon golyó ütötte lyuk. Egy férfi erei felvágva, a vendéglős a vendéglőjében asztalra borulva: tombol a cseh terror, s a németek körében, mint valami ragályos kór, úgy terjed az öngyilkosság. Sarokház, első emelet, három egymás melletti ablak, a középsőben egy idős úr, a két szélsőben két idős hölgy, az úr öltönyben, a hölgyek fekete selyemben, himbálja testüket a szél. Kikapcsolták a gázt, a fegyvereket be kellett szolgáltatni, marad az önakasztás. Faágakon, tetőgerendákon, kampókon, ablakkereteken, ajtótokokon holttestek lógnak, némelyek spiccel a padlót érintik, mások térdepelnek, így is lehet?, hiába támad fel az életosztón, az azonnali eszméletvesztés megakadályozza, hogy a hurokból kihúzd a fejed, mondta Julius, amikor szóra bírtam. Munkára kötelezett német volt ő is, de medikusként nem romot takarított, hanem halottakat. Tíz, tizenhat,

huszonegy öngyilkos egymás mellett, sorban kiterítve a temetőben, száz után Julius nem számolta, csak szemlélte őket: személyazonosság, elkövetés módja, írta a jegyzőkönyvet, szűk kis lakások, tágas villák, külvárosi pajták, magányosok és egész családok, halotti ruha, virág, gyertya, fénykép: legmegrendítőbb az ünnepélyesség, amivel tettüket véghezvitték, aki látta, örökké látni fogja, aki hallott róla, soha nem feledi, torkomat mintha tűkkel szurkálták volna, fülemben dobolt a vér, de tudni akarom, amit tud, látni akarom, amit látott, ha ő, én is, haláltánc, gondolom én, gondolja ő, az Inn zavaros, piszkos, a Mangfall átlátszóan tiszta, az óriásfűz alatt a fészünk, nem lesz baj, érte nem kell aggódni, szólal meg hosszú hallgatás után Julius, amikor búcsúzott, Erwin szóról-szóra ugyanezt mondta, Julius szavai Erwin szavai, egyáltalán nem emlékszem Erwinre, hangja, arcvonásai, szeme színe: hiába próbálom felidézni, nem jut az eszembe, Julius magához húz, megcsókol, de nem mosolyog, szemébe belekövesedett a szomorúság, nem is tud mosolyogni, segít, küld pénzt, de nincs több haladék, szeptembertől tanulnom kell!, tanárhiány van, jártak a táborban az oktatási hivatalból, és Frau Allát elhívták a folyón túlra, valamilyen -bach nevű faluba tanítani, a pedagóguspálya jó választás, szívesen lennék tanár én is, mondjuk zenetanár, ha már zongorista nem lehetek, az orvos gyógyítja a testet, a zene a lelket, ma jobb, mint volt tegnap, holnapután jobb lesz, mint holnap, Julius mosolyog, hát mégis tud mosolyogni!

Azonban érettségi nélkül hogy mehetnék főiskolára? A képző a varroda utcájában van, az érdeklődés nem kerül semmibe. De mi lesz, ha kitesznek? Sidi néni rögtön, hogy megérkeztek, elment Dorat beíratni a gimnáziumba, mert attól, hogy menekült, ugyanolyan fontosnak tartja a tanulást, mint a bennszülött szülők, az iskolát a saját gyerekeiknek építették, nem jöttek idegeneknek; amikor kiderült, hogy nincs pénze tandíjra, Sidi nénit rövid úton kitesékelték, de ez régen volt, és azóta Dora is tanul, igaz nem gimnáziumban, hanem a kereskedelmiben, különben pedig engem nem tudnának olyan könnyen elintézni, mint Sidi nénit, nem hagynám magam, habár a képző nem gimnázium, oda felnőttek járnak, s ha valaki megfizeti a tandíjat, nem nézik, hogy helybeli vagy idegen, és biztosan van esti vagy levelező tagozat is, nekem pedig van havi keresetem, s Paul bácsitól rendszeresen jönnek a csomagok, és a feketepiacon sokat adnak mindenért, ami tengerentúli, és engem senki, még a gazdaszterek sem vernek át, az estélyi ruhát is 800 márkáért adtam el!

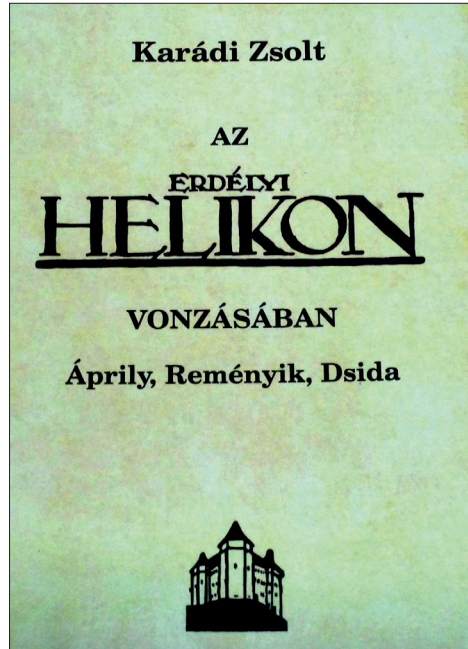
A felvételi vizsga időpontját megírta az újság, de munkába menet láttam a hirdményt a képző kapuján is kifüggesztve, személyes okmányokat, iskolai bizonyítványokat kérnek, a menekültigazolványon kívül nincs más iratom, a bizottságban egy madárfejű, kortalan nő és két idősebb férfi, se nem kedvesek, se nem szigorúak, egymás után teszik föl a kérdéseket: bizonyítványaim az internáláskor megsemmisültek, a késmárki evangélikus német gimnáziumban érettségiztem mennyiségtanból, természetrajzból, német nyelvből és irodalomból kitűnő eredménnyel, egy német és egy magyar népdalt énekelek, a kottaolvasás jól megy, a szolfézs és a zeneelmélet azonban dőcög, – *milyen hangszeren játszik?*, fülig pirulva dadogom, hogy zongorán, úgy, ahogy, régóta nem gyakoroltam, a táborban nincs zongora, – *ballhatunk valamit?*,

oda a bátorságom, csupán egy bólintásra telik tőlem, a terem végébe, a zongorához megyek, a fényesre kopott szék hangosan nyiszorog, ahogy óvatosan leülök rá, háttal vagyok a bizottságnak, nem látják, hogy becsukom a szemem, – *testtartás!*, mintha Lujzi nénit hallanám, ahogy kiabál, és a botjával kopog, kihúzom magam, icikepicike mozdulatok, vállammal, fejemmel jobbra-balra himbálózom, megvan a ritmus, Liszt vagy Schumann?, h-moll szonáta vagy Träumerei?, magától mozdul az ujjam, a Träumereit játszom – *Nováky, középső tábor, karos kút, a tábor legszebb helye, megnyomom a kart, a víz széles sugárban tör elő, ezer apró csepp csapódik a kanna peremére és a vasrácsra, Julius a kezemet fogja, és mondja a jövőt, sem élet, sem halál, sem múlt, sem eljövendő nem választhat el egymástól minket* –, mellütök, kiesek a ritmusból, hibázok, hibázok, a csalásért, hogy érettségizettnek hazudtam magam, megfizetek – *fizetsz, fizetsz!*, nyikorogja még a szék is, amikor a darabot befejezem, lassan állok föl, és megyek vissza a bizottság elé, azonban az asztal mögött mintha fabábuk ülnének, üres az arcuk, nézem őket, ők néznek engem, végül a madárfejú nő szólal meg, azt mondja, hogy köszönjük, és hogy az aulában, a hirdető táblán lesz kifüggesztve az eredmény, kellett ez nekem?, kizárt, hogy fölvegyenek!, messzire kerülöm a képzőt, a varrodába is más úton megyek, napokon át csak endlizek, gomblyukazok, közben leltározom a vant és a nincset: van nevem, menekültigazolványom, egy barakkban egy négyzetméterem, van egy pár cipőm, váltás ruhám és egy nem vérszerinti gyerekem, van anyám, valahol fogságban apám és félszáz kilométerre tőlem a szerelmem; nincs nagymamám, nagypapám, nővérem, nincs otthonom, zongorám, fotóalbumom, iskolai bizonyítványom, keresztlevelém, nincs múltam csak jelenem; úgy-ahogy elboldogulok a feketepiacon, tudok organizálni, ha rávisz a szükség, lopni, felében-harmadában varrni, krumpliból, répából snapszot főzni, valamikor tudtam zongorázni, ígéretes tehetség voltam, egy hétig kerülöm a képzőt, aztán mégiscsak bemegyek, nincs kint a nevem, senkié sincs kint, nem született még meg az eredmény, minden nap bemegyek, végig a folyosón, nem nézek senkire, semerre, csak előre, megállok a faliújság előtt, a rács alsó szélére szögezem a pillantásom, lassan, nagyon lassan, kitartva emelem följebb, nincs, nincs, még mindig nincs, és egyszer csak kint van a hosszú lista, és középtájt a nevem.

Az „erdélyiség” üzenetei

Nyíregyházán 2017-ben jelent meg Karádi Zsolt *Az Erdélyi Helikon vonzásában* című tanulmánykötete, mely a szerző elmúlt tíz évben született írásaiból közül válogatást. A három fejezetre és egy utóhangra tagolódó könyv szövegei első közlésben az elmúlt években láttak napvilágot: főként az irodalomtörténet nagyjai előtt tisztelgő gyűjteményes kötetekben kaptak helyet vagy szakmai konferenciákon hangzottak el. Az együttes megjelentetésüket három olyan szerző munkásságával való foglalkozás indokolja, akik mindannyian az *Erdélyi Helikon* munkatársai, a két világháború közötti erdélyi irodalom reprezentáns alkotói voltak. A Kolozsváron 16 éven át megjelenő szépirodalmi és kritikai folyóirat a romániai magyar irodalom legrangosabb orgánuma volt, benne a korszak csaknem minden számottevő írója publikált, s kiemelkedő mennyiségű és minőségű szépirodalommal örvendeztette meg az olvasóközönségét.

A Karádi-kötetben elsőként fókuszba állított Áprily Lajos, a helikoni íróközösség alapító tagja 1928-tól, a lap indulásától egy éven keresztül volt annak szerkesztője. A könyv első, egyben legterjedelmesebb tanulmánya „*Támadj, világ, támadj, történelem*” címmel Áprily 1920-as 30-as évekbeli „történelmi-öntanúsító verseihez” kíván adalékokat szolgáltatni. Első részében a szerző ké-

pet formál arról az Áprilyt útnak indító s rá mindvégig hatást gyakorló nagyenyedi szellemi közegről, s a lírájának horizontját alapvetően meghatározó „erdélyiségről”, mely a később vizsgált másik két szerző esetében is megkerülhetetlen fogalommá válik. Pontosan nehéz definiálni ezt az attitűdöt; aki járt már Erdélyben, talán könnyebben körül tudja írni a táj, a történelem, a szülőföld és az ott élő emberek iránti vonzalom sajátos együttesét. De aki a Karádi Zsolt által kínált szellemi utazás három stációját végigjárja, az is kétségkívül megtapasztal valamit

ebből a transzilvanizmusban eszmeiség-gé is váló érzésből, ami Áprily mellett Reményik és Dsida világképét egyaránt determinálta. S szintén mindannyiukkal kapcsolatban szűkíthető az említett szellemi utazás stációjának jelentésartalma, hiszen a szenvedésből műalkotást teremtő gesztusok hangsúlyozottan vannak jelen mindhármuk munkásságában. Nem kerülhetők meg az ebből adódó nyomasztó létszituációk az 1929-ben repatriáló költő esetében sem, ahogy arra a tanulmány írója Áprily kulcsverseit elemelve rámutat. Elsőként a még az *Erdélyi Helikon* megindulása, illetve Áprily Budapestre való távozása előtt keletkezett *Tetőn* című költeményt veszi górcső alá, mely programszerűség nélkül fogalmazza meg a transzilván gondolat lényegét, bipoláris értékek viszonyában mutatva meg a megbékélés távlatait. A fent és a lent kedvelt motívuma szerepet játszik a már többek által elemzett *Az írisőrai szarvas* című versben is, melynek kapcsán Karádi szintén az etikai távlatra, a lírai én jelképén túlmutató, az egész erdélyi magyarságot szimbolizáló ábrázolásmódra hívja fel a figyelmet. Ugyancsak ez a sajátos erdélyiség hallható ki a *Nyár* című versből, segítve a trianoni „történelemvesztés” feldolgozását és elviselését.

A tanulmány második egységében a szerző olyan verseket vizsgál, melyekben Áprily a magyar kultúra illetve történelem meghatározó egyéniségeit idézi meg, ám a reprezentáció szinte mindig önarcképszerűvé válik, felmutatva történelmi és egyéni sors metszéspontjait. Ahogy arra Karádi rámutat, a gyakran alkalmi veresek emblemikus alakjainak élettörténete számos ponton rokonítható a költő sorsának mozzanataival. Ilyen „kettős portrét” fest a *Tavaszi a házsongárdi teme-*

tőben című vers, melynek csak közvetett módon főszereplője a racionalizmus első magyar képviselője, a mű keletkezése előtt 300 évvel született Apáczai Csere János, hőse valójában az ő áldozatos és hűséges felesége. Karádi felhívja figyelmünket eme epizáló keretű múlt- és sorsidéző költemény erőteljes akusztikájára is, igazolva Áprily hasonlíthatatlanul gazdag zeneiségű versszerző leleményét.

Áprily Lajost Erdélyből való kényszerű távozása rokonítja Izabella királynéval, az *Így akarja a sors...* című költeményének a hősével. A koronájától megfosztott és a vészterhes jövő felé induló uralkodóval való azonosulás önmentő gesztus, egyfajta „lelki stratégia” felépítésének része a költő számára, aki nem egyedüli alkotóként emlékezik meg Izabella Erdélytől való búcsújától, de nála nemcsak annak evokációja történik meg, az emlékállító mozzanat a szállóigévé váló királynői jelmondat – *Sic Fata Volunt* – kölcsönzése által tovább erősíti az azonosítást illetve a saját létértelmezéséhez szükséges alapot.

A Karádi által vizsgált harmadik alkotás nem vers, hanem egy esszé, viszont szintén „alkalmi írás”, Szenczi Molnár Albert születésének háromszázadik évfordulójára íródott. *A zsoldárfordító* kapcsán mások is hangsúlyozták már Szenczi Molnár és Áprily lelki rokonságát, a szerző itt viszont kiemeli még a nyelvezetnek mindkettőjükre ihlető erőként gyakorolt hatását. A felvázolt sorba illeszkedik a Kőrösi Csoma Sándor életét témájául választó költemény, *A zarándok* is. Karádi rámutat, hogy a világvándor és a polgári életmódú költő között első látásra kevés hasonlóság lehet, itt sokkal inkább lelki rokonságról beszélhetünk, amiben egyfajta Ady-hatás is megfigyelhető. A törvényszerű bukást magában hordozó

tragikus magyar sors egyszerre vonja bűvkörébe ezeket a küldetéstudattól hajtott magányos apostolokat.

A tanulmány záró része a *Királyasszony kertje* című, szintén történelmi ihletettségű verssel foglalkozik. Karádi többféle alkotói szándék lehetőségét is felvillantja a visegrádi otthonteremtés konkrét történéseinek, az „új haza” megtalálásának rögzítésén túl. Az intertextualitás Arany balladáján keresztül – *Zách Klára* – ajtót nyit egy középkori történetre, ugyanakkor a „Visegrádi remete” megidézése által a közelmúlt történelmére illetve a Görgey Artúrral való azonosulás szomorú tapasztalatára is. „A saját életese-ményekből elvont poézis” mégsem lesz individuális lírává, magas művészi szintre emelkedve olyan egyetemes költészetté válik, amely szembe nézve a múlttal és erőt merítve abból hitelesen szólaltathat meg kollektív problémákat is.

A tanulmánykötet második szövege még mindig Áprilyra fókuszál, a „produktív fájdalom” költőjének tartott szerző munkásságát kutatja, annak egy sajátos, bár a már többször hangsúlyozott „erdélyiséggel” szoros összefüggésben lévő jellegzetességét vizsgálva. Erdély természeti környezete, Áprily szülőföldjének és későbbi életútjának helyszínei szinte predesztinálják az állatmotívumok és az állatszimbolika fokozott jelenlétét az életműben. Létérzékelésének teljes munkásságát tekintve is fontos kifejezője a természet. Nemcsak benne élt a természetben, de adekvát kifejezési lehetőséget is talált annak jelképeiben. Bár a tanulmány alcíme *Állatmotívumok Áprily Lajos költészetében* a lírikus szerzőt előlegezi, a főcím „*Fecskekék, őzek, farkasok*” egy 1965-ben, a Móra Kiadónál megjelent novelláskötetet idéz meg, benne negyvenhét rövid

elbeszéléssel. Az ellentét azonban csak látszólagos, ahogy arra Karádi rávilágít, a prózában írt szövegek nagy részének az életműben megtalálható a versbeli megfelelője. Az állattörténeteknek csak egy része kapcsolódik Erdélyhez, ezzel szinte azonos szerephez jut a szentgyörgypusztai környezet. Ezt a Duna fölé magasodó tájat is többféle faj népesíti be, melyek a lírájában még változatosabbak, mint a *Fecskekék, őzek, farkasok* szereplői. A tanulmány szerzője különösen a madarak világának gazdagságára hívja fel a figyelmet, de leltárszerűen számba veszi a többi állat előfordulásait is. Megállapítja, hogy Áprily Magyarországra költözését követően még inkább megszorodtak az ilyen jellegű költemények, ami az idősebb költőnek a természetben, s főként az Erdély tájaira emlékeztető közegben való menedékkeresésével magyarázható. Két jellegzetes, állatmotívumokat felhasználó vers említése után – *Holló-ének, Pisztrángok kara* – ebben a tanulmányban is hivatkozás alap lesz *Az irisórai szárvas*, Áprily ismert önszimbóluma, amely a jelképes sorsidézéssel együtt végzi el a lírai én tragikus öntanúsítását.

Az Erdélyi Helikon vonzásában című kötet második fejezete koherens módon kapcsolódik az előzőekben bemutatott részekhez, s nemcsak azért, mert Reményik Sándor szintén ott található a helikoni íróközösség alapítói között, és a lap jelentős munkatársainak egyike, hanem, ahogy Karádi fogalmaz, az Áprilyval való több mint húsz éven át tartó kapcsolata a magyar költészet híres, ihletadó barátságai közé tartozik. A szerző pedig épp erre az emberi-alkotói szövetségre szeretné irányítani a figyelmünket a Lektor Katalin által sajtó alá rendezett és szerkesztett, *Rokon álmok álmodói* címet viselő kötet-

tel, amely Áprily és Reményik levelezését tartalmazza. A 2014-ben megjelent hiánypótló munka 380 levelet ad közre 180 oldalnyi jegyzet kíséretében, melyekből nemcsak a két szerző barátsága bontakozik ki, hanem az árnyaltabb képhez hozzásegítő „párhuzamos életrajzok” az 1920 és 1941 közötti erdélyi szellemi élet erővonalait is megmutatják. Karádi hangsúlyozza, hogy a levelezés korábban sem volt ismeretlen, ám az eddig töredékben sem közölt írások, az egymás alkotásairól szóló esszék és recenziók, nem beszélve Jékely Zoltán néhány művéről, igazi kuriózzummá teszik a gyűjteményt. A levelekre koncentrálnak pedig kiemeli az Áprilyra és Reményikre egyaránt megtermékenyítő módon ható, Erdély és a magyarság sorsáért érzett felelősségvállalást, ugyanakkor rámutat olyan különbségekre is, melyek a levelekben való lelki feltárulkozással magyarázhatók. Ilyenek lehetnek Reményik „önkicsinyítő komplexusai”, Áprily vigasztalására szoruló depressziós állapotai, alkotói problémákként megjelenő magánéleti gondjai, Áprily részéről pedig főként az elszakadás gyötrelmei. A levelekből vett idézetek érzékletesen ábrázolják a mindkettőjük számára meghatározó élményt jelentő kapcsolatot egymást erősítő jellegét.

A Reményik Sándorhoz köthető fejezet második írásában Karádi egy alkalmi vers értelmezésére tesz kísérletet. Reményik recepciójának rövid áttekintését követően két irányból is megpróbálja közelíteni a Károli Gáspár emlékezetének szentelt *A fordító* című alkotást. Elsőként Reményikhez mint vallásos költőhöz alakítja ki viszonyulását, számba véve a szakirodalom által már számtalan ponton elemzett kérdést. Áprily Lajos, Járosi Andor, László Dezső, Imre László, Po-

mogáts Béla, Kántor Lajos, Koren Emil, Bertha Zoltán és Balázs Tibor meglátásait összevetve közvetít képet Reményik Isten-élményéről, s ennek a költészetében való lenyomatáról. A másik megközelítés az írói teremtéssel kapcsolatos, a versre a költő és a fordító különböző írói tevékenységének analíziseként tekint. Karádi rávilágít, hogy az erősen retorizált textus hogyan szembesít Reményik fordítás-ars poeticájával, miközben eredeti funkcióját is betöltve adózik Károli Gáspár személyének, s örökíti meg a vizsolyi Biblia évszázadokon átívelő hatását.

A kötet utolsó fejezetének két tanulmánya az *Erdélyi Helikon* indulása előtt feltűnt tehetséghez, a lap belső munkatársához, a fiatalon elhunyt Dsida Jenőhöz ad közelítéseket. Az *Isten előtt meztelenül* című írás egy (korábban kritikusok által csak részlegesen elemzett) Dsida-vers, a *Hálóing nélkül* befogadását kíséri meg, melynek már a kötetkompozícióban elfoglalt helye is talányos. Az *Angyalok citeráján* című kötetben 1938-ban megjelent mű ugyan a *Kisebbségi költészet* között szerepel, tágabb kontextusát azonban a legnagyobb alkotások adják. Dsida életeseeményeit számba véve a költemény a szívbetegség generálta szorongás felől közelíthető meg, amit Karádi a Dsida-költészet elemzőinek számtalan állításával igazol, legfontosabb és leghitelesebb támpontnak mégis Dsida *Hogyan kell verset olvasni?* című 1937-es esszéjét tekinti. Ennek a vers befogadásában a megérzést központi szerephez juttató ars poeticának a birtokában véli megközelíthetőnek a mű irgalomra vágyódó énjét, aki egy időn és téren kívüli pillanatban jut el az ön- és világfelismerés mozzanatáig. Az epizód szerkezetet mutató szabadvers „cselekménye” a lírai dimenziókba lépve

Karádi asszociációi közül előhívja Tóth Árpád, Áprily, Kosztolányi, József Attila és Ady sorait is, miközben a „megvilágosodás hasonlíthatatlan egyediségét” közvetíti. Az egyetemes lételményt megfogalmazó és időtlen költemény nemcsak szerzője érzékenységét és az emberiség iránti részvétét tanúsítja, hanem az egész alkotói pályájára nyit horizontot.

A második Dsidához kapcsolódó tanulmány a „poeta angelicus” fordítói tevékenységének reflektálatlanságát hivatott ellensúlyozni. Az *Összegyűjtött műfordítások* száztizenhét darabja több annál, hogy csupán Dsida sokszínű világirodalmi érdeklődésének bizonyítékául emlegessük, ennek ellenére mégis hiányzik műfordítói tevékenységének átfogó kritikai értékelése, amire jelen tanulmányban természetesen Karádi sem vállalkozhat, a választott Baudelaire-fordításon keresztül viszont meg tudja mutatni, mennyiben kapcsolódik Dsida a nyugatosok fordítászményéhez és mennyiben áll közelebb a mai elméletekhez. Miután áttekinti Dsidának a versfordításokról írott 1936-os esszéjét, közelebbről is szemügyre veszi *A romlás virágainak Spleen és ideál* ciklusában megjelent *Őszi ének* című verset. A költőelődök korábbi fordításainak és a francia nyelvnek az ismeretében Karádi Zsolt avatott módon nyúl Dsida Baudelaire-fordításához. Nem leplezi annak kevésbé sikerült aspektusait, helyenként mesterkéltnek és modorosnak ható kifejezéseit, ugyanakkor elismeri bravúros megoldásait, főként a nyelvtan-teremtésben megnyilvánuló gesztusait. Amellett, hogy a tanulmánynak is címet adó verssor átültetése „...a szívem jéghideg, vörös korong” a fordítás legexpresszívabb részét mutatja, a forrásszöveg ihletésének lehetőségét is megteremti.

A tanulmánykötetet záró utóhang szubjektív hangú esszé, a kötet több elemzett darabjához hasonlóan alkalmi írás, Áprily születésének 130., halálának 50. évfordulója tiszteletére íródott. A címbeli „egyetlenegy fenyőfa” Áprily *Kis fenyőfa* című versét evokálja, előkészítve az esszé csattanóját, melyben Áprily a szellemi apa szerepébe lép. A költőre emlékező írásában Karádi bemutatja a „megismerkedésük” folyamatát, a verseken keresztül időről időre gazdagodó szellemi kapcsolatot annak öntermékenyítő kiválasztottság-érzésével. Sorban villannak fel az Áprily-kutatók, akik segítettek megérteni életének minden mozzanatát. Innen figyelmünket az Áprily-versek madarai röpitik tovább, majd megjelennek e lírán átszűrődve még nagyobb hatást gyakorló emblematisus alakok, a magyar és az egyetemes kultúra meghatározó szereplői. A katalógus földrajzi helyszínnel folytatódik, s az Áprilynek nyughelyet adó visegrádi temetővel, illetve a sírja mellett magasodó „egyetlenegy fenyőfával” zárul. A Karádi számára ihletadó kapcsolat kiteljesedését mindennél jobban igazolja azon életeseemények és életérzések megjelenítése, amelyeknek kifejezéséhez Áprily-sorok adják a formát. Az *Ajánlás*, a *Fekete kő*, a *Félelem nélkül*, *A menekülő vers* és az *Őszi rigódal* messziről is mindig üzent, s ma is hordozza Áprily Lajos, s az „erdélyiség” üzeneteit.

Karádi Zsolt tanulmánykötete – rövid terjedelmének ellenére – jelentős részt vállal három a költő teljesebb kanonizációjában. A szerzőnek nem elsősorban a megközelítésmódja új, fő értéke abban rejlik, hogy a választott alkotók munkásságának egy eddig kevésbé ismert vagy nem kellően méltányolt részét veszi

szemügyre. Az irodalommal foglalkozók jól ismerik az *Erdélyi Helikon* jelentőségét és az annak vonzásában kiteljesedett írókat, összességében azonban hézagosa a kötetben görcső alá vett szerzőkről való ismereteink. Néhány alkotásuk előfordul a közoktatásban használatos tankönyvekben, műveik fel-felbukkannak különböző ünnepeken és versmondó versenyeken, művészi oeuvre-jük azonban többet érdemel ennél. A modern ember létproblémáit is érintő költeményeik aktualitása különösen ösztönző lehet kötetek olvasására (és újraolvasására). Az idézetekkel és néhány versrészlettel is kísért írások ehhez is kedvet csinálnak, a gazdag jegyzetapparátus pedig tovább-

bi kutakodásra biztathatja az avatott olvasót. Ehhez jó alapot nyújt a számtalan irodalomtörténész és kritikus nézeteinek szintézise. A kötet külön érdeme, hogy kiválóan hozza működésbe az intertextualitást, megidézve rengeteg alkotót, ismert és kevésbé ismert remekművet. Ily módon nemcsak Áprilyt, Reményiket és Dsidát lesz kedvünk újra kézbe venni, hanem árnyaltabb képet alkothatunk egy sokkal tágabb időszak művészetéről, s meghallhatjuk annak személyre szóló üzeneteit.

KARÁDI ZSOLT: Az Erdélyi Helikon vonzásában. Áprily, Reményik, Dsida. Nyíregyháza, 2017. Örökségünk Kiadó, 111 p.

NAGY BALÁZS

E számunk szerzői:

- BUDA FERENC – költő, Tiszakécske
GINTLI TIBOR – irodalomtörténész, egyetemi docens, Budapest
HAMAR PÉTER – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat
JÁNOSI ZOLTÁN – irodalomtörténész, főszerkesztő, Budapest
KARÁDI ZSOLT – főiskolai tanár, Nyíregyháza
KEMÉNY GÁBOR – nyelvész, egyetemi tanár, Budapest
KOPKA JÁNOS – újságíró, Nyíregyháza
KOVÁTS JUDIT – író, Nyíregyháza
MERC S ISTVÁN – irodalomtörténész, tanár, Nyíregyháza
MINYA KÁROLY – nyelvész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
NAGY BALÁZS – főiskolai adjunktus, Nyíregyháza
NÉMETH PÉTER – régész, címzetes múzeumigazgató, Nyíregyháza
NÉZŐ ISTVÁN – helytörténész, Kisvárda
PETHŐ JÓZSEF – nyelvész, főiskolai tanár, Nyíregyháza
STURM LÁSZLÓ – irodalomtörténész, egyetemi docens, Budapest
VÉGH BALÁZS BÉLA – irodalomtörténész, szerkesztő, Börvely

500 Ft

KRÚDY GYULA

nka
Nemzeti Kiadó